T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960) TARIM POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Gökhan GÖKKAYA

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Tarım Politikası" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/06/2019

Gökhan GÖKKAYA

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Gökhan GÖKKAYA'ya ait Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Tarım Politikası adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Üyeler	**İmza**
Prof. Dr. Hakan UZUN	
Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ (Danışman)	
Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY	
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Yedek Üye)	
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU (Yedek Üye)	

Tez No : 10262925
Tez Savunma Tarihi : 21/06/2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

04/07/2019

ÖZET

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960) TARIM POLİTİKASI

Bu tez resmi belgeler, dönemin gazete ve dergileri, konuyla ilgili bilimsel araştırma, makale, tez vb. eserler, dönemin anı yazıları incelenerek Demokrat Parti iktidarında (1950-1960) uygulanan tarım politikalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çalışmanın evreni tarımda modernleşmenin 1950-1960 süreci, tarım ürünlerinin artışı hedefi doğrultusunda uygulanan politikalar, köylerde yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik değişiklikler ile sınırlandırılmıştır.

1947'de başlayan dış yardımlar Türk tarımının modernizasyonunu sağlamayı amaçlamıştır. Tarımda modernleşme faaliyetleri DP iktidarında hızlanarak devam etmiş, çok sayıda tarım aleti ve makinesi ithal edilmiştir. Dönem içerisinde diğer modern tarım girdilerinin de miktarları büyük ölçüde artmıştır.

Yabancı uzmanlar Türkiye'nin tarımının gelişmesine stratejik açıdan önem vermiş, tarımın geliştirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardır. DP döneminde Türkiye tarım ihracatçısı ülke olma hedefini gütmüştür. Tarım alanında görev yapan devlet kurumları ve kredi imkânları geliştirilmiştir. Ancak bu uygulamalarla köyleri içe dönüklükten kurtarıp yurtiçi ve yurt dışı pazarlara ulaşmasını sağlamak hedeflenirken diğer taraftan tarım arazileri orman ve meralar aleyhine gelişmesi problemini de beraberinde getirmiştir.

ABSTRACT

AGRICULTURAL POLITICY DURING THE DEMOCRAT PARTY (1950-1960)

This thesis aims to present agricultural policies applied during the rulership of Democrat Party (1950-1960) by analyzing official documents, newspapers and magazines of that cycle, works like scientific surveys, articles and thesises about the issue and the memoirs of that cycle. This study's frame is limited with the process of modernization on the agriculture betveen 1950 and 1960, applied policies in the direction of the aims about the increase of agricultural products, social, cultural and economic changes that are existed in the villages.

Foreign aids started in 1974, have aimed to provide the modernisation of Turkish agriculture. During the rulership of DP, modernisation activities on the agriculture have continued rapidly and a large number of agricultural implements and machines has been imported. During the process amounts of the other agricultural incomes have also increased on a large scale.

Foreign experts have placed importance on the development of Turkey's agriculture strategically and given advices about the development on agriculture. During the rulership of DP, Turkey has aimed to be the exporter country of agriculture. Government agencies serving in the field of agriculture and credit opportunities have been developed. To keep the villages from being introverted and to provide them to reach domestic and foreign markets have been aimed. During this process agricultural lands have been developed against forests and pastures.

ÖNSÖZ

Modernleşme sürecinde Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi üretimde insan ve hayvan gücünün yerini büyük ölçüde makinelerin almasını sağlamıştır. Modernleşme süreci bu devrimden itibaren daha da hızlanmış, günümüzdeki teknolojik gelişmelere yol açmıştır.

Avrupa'da bu hızlı değişimi başlatan Sanayi Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecini yaşadığı ve topraklarını korumak için hem doğuda hem de batıda savaşmak zorunda olduğu bir döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla dönemin gelişmelerini yakalayamayan Osmanlı İmparatorluğu parçalanmaktan ve yıkılmaktan kurtulamamıştır. Yaklaşık on yıl süren I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti modernleşme arzusuna sahip bir kadro tarafından yönetilmesine rağmen, modernleşmeyi sağlayacak birikimlerden mahrum durumdaydı. Ancak bu mahrumiyet modernleşme arzusunu yok etmemiş, aksine toplumsal, hukuksal, siyasal ve dini alanda önemli modernleşme faaliyetleri gerçekleştirilebilmiştir. Sermaye, teknoloji ve yetişmiş insan gücü eksikliği nedeniyle ekonomide modernleşme göreceli olarak yavaş ilerlemiştir. Ekonomik faaliyetler içerisinde sanayide ilk önce özel teşebbüs teşvik edilmiş, ancak yeterli olmayacağı anlaşılınca devlet bu alanda daha etkili olmuştur. Tarımda ise modernleşmeyi sağlamak için Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli adımlar atılmıştır. Ancak sonrasında gelen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşı tarımda modernleşmenin ihmal edilmesine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Avrupa'yı himaye etmek için başlattığı yardımlar Türkiye'de de ekonomide modernleşme çabalarının yeniden başlamasını sağlamıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin iktidarında başlayan tarımda modernleşme çabaları Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesiyle daha da hızlanmıştır. Nüfusun % 75'ini oluşturan kırsal nüfusu memnun etmek, tarımsal ürünlerin ihracını artırmak gibi sebeplerle DP tarım politikalarına ve tarımda modernleşmeye büyük önem vermiştir.

DP'nin tarım politikasının incelendiği bazı araştırmalar mevcuttur. Bunlardan birisi Zahide Sungur tarafından yazılan "Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri" makalesidir. Araştırma genellikle ekonomi alanındaki makaleler ve istatistiki verilerden yararlanarak hazırlanmıştır. Suat Oktar ve Arzu Varlı tarafından yazılan "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası"

makalesinde makineleşmeye verilen önem üzerinde durulmuş, tarımda 1954'e kadar gerçekleşen gelişmeler incelenmiştir. Şule Sevinç Kişi "Demokrat Parti'nin Tarım Politikası (1950-1960)" makalesinde DP'nin parti ve hükümet programlarında yer alan tarım hedeflerini ve tarımdaki gelişmeleri arşiv kaynakları, döneme ait gazete ve dergilerden yararlanarak incelemiştir. Sevilay Özer'in "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları" makalesi ve " Demokrat Partinin Köylü Politikaları (1946-1960)" doktora tezi konuyla ilgili diğer araştırmalardır. Sevilay Özer her iki araştırmasında da arşiv kaynakları, meclis tutanakları ve dönemin gazete, dergilerinden yararlanmıştır. Makalesinde zirai makineleşmenin etkilerini incelemiştir. Doktora tezinde köyde DP döneminde yaşanan gelişmelerin köy ve köylü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Nadir Yurtoğlu'nun "Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri:1950-1960" adlı doktora tezinde arşiv, tutanak, gazete, dergi gibi birinci elden kaynaklardan yararlanarak tarımın siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik alanlarda etkileri üzerinde durmuştur. Ahmet Kürklü'nün "Demokrat Parti Tarım Politikaları (1950-1960)" yüksek lisans tezi DP döneminde tarımda gerçekleşen belli başlı gelişmeleri makale ve kitaplardan yararlanarak incelemiştir.

Bizim araştırmamızda DP döneminde tarımda gerçekleştirilen modernleşme faaliyetleri, CHP iktidarı ile karşılaştırılarak verilmeye çalışılmıştır. Tarımsal modernleşmenin getirdiği tarımsal üretimde artışı gözler önüne serebilmek için, başlıca tarım ürünlerinin üretiminde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise tarımda modernleşme ve üretimin artışına devletin politikalarının ne denli etkili olduğu araştırılmıştır. Bu amaçla tarım alanında faaliyet yürüten devlet kurumları, devletin bu dönemde sunduğu kredi, destek ve vergide kolaylık imkânları incelenmiştir. Son bölümde ise Demokrat Parti'nin tarım politikası çerçevesinde köylerin yol, su, elektrik, gibi gelişmelerle modernleşmesi ve modernleşmenin köylere etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nin yanı sıra TBMM Tutanak Dergisi'nin ilgili bölümleri kullanılmış olup kanunun kamuoyundaki yansımasının tespiti için ise ulusal gazetelerden faydalanılmıştır. Döneme dair araştırma eserler de incelenerek araştırmanın tamamlanması sağlanmıştır.

Araştırmam sırasında bana bilgi birikimi ve tecrübesiyle yardımlarını esirgemeyen, danışman hocam Doç. Dr. Cahide Sınmaz Sönmez'e teşekkürü bir borç bilirim.

Beni yetiştiren anne, babama, desteklerinden dolayı eşimin ailesi ve Gözde Girgin'e de teşekkür ederim. Ama son olarak bana en büyük desteği ve başarma inancı veren, çocuklarımızın sorumluluğunu üzerine alarak benden daha fazla emek harcayan sevgili eşim Beyza Gökkaya'ya çok teşekkür ederim.

Gökhan GÖKKAYA

Çanakkale-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **vi**

KISALTMALAR ..... **ix**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI

1.1. Kuruluş ve Muhalefet Yılları **5**

1.2. Demokrat Parti İktidarı **10**

İKİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİNDE TARIMDAKİ GELİŞMELER

2.1. CHP Döneminde Tarım Politikaları **20**

2.1.1. Liberal Dönem (1923-1929) **21**

2.1.2. Dünya Buhranı ve Devletçilik Dönemi **22**

2.1.3. II. Dünya Savaşı ve Milli Korunma Kanunu (1939-1945) **24**

2.1.4. 1945 Sonrası Tarım Politikaları **25**

2.1.4.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu **26**

2.1.4.2. Dış Yardımlar **28**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TARIMDA MODERNLEŞME

FAALİYETLERİ

3.1. Tarım Aletleri ve Makineleri **31**

3.1.1. DP Öncesi Tarımda Makineleşme Faaliyetleri **31**

3.1.2. DP İktidarında Tarımda Hızlı Makineleşme Süreci (1950-1954) **33**

3.1.3. Traktör Fabrikası Kurulması **41**

3.1.4. Tarımda Makineleşmede Yavaşlama Süreci **44**

3.1.5. Tarımda Makineleşmenin Doğurduğu Sonuçlar **46**

3.1.5.1. Tarım Arazilerinin Genişlemesi **46**

3.1.5.2. Tarımda Makineleşmenin Hayvancılığa Etkileri **48**

3.1.5.3. Makineleşmenin Tarımsal Üretime ve Verime Etkileri **48**

3.1.5.4. Nüfus Değişimi ve Göç Olgusu **49**

3.2. Suni Gübre Kullanımı ve Üretimi **53**

3.3. Zirai Mücadele Faaliyetleri **57**

3.4. Tohum Islahı Faaliyetleri 61
3.5. Sulama Faaliyetleri 64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TARIM ALANINDA GELİŞMELER

4.1. DP Döneminde Ekilen Başlıca Tarım Ürünleri 69
4.1.1. Hububat 69
4.1.1.1.Hububat Fiyatı Politikası, İhracat, İthalat Faaliyetleri 71
4.1.1.2.Hububat Üretimi Miktarı ve Hububat Ekilen Arazi Artışı 79
4.1.2. Tütün 82
Tütün İhracatı Faaliyetleri 88
4.1.3. Pamuk 92
4.1.4. Şeker Pancarı Üretimi ve Şeker Sanayi 97
4.1.4.1.Şeker Sanayi ve Şeker Üretimi 97
4.1.4.2.Şeker Pancarı Üretimi 102
4.1.5. Meyvecilik, Sebzecilik, Fidancılık 105
4.1.5.1.Fındık 107
4.1.5.2.Üzüm 109
4.1.5.3.Zeytincilik 111
4.1.5.4.Çay 113

BEŞİNCİ BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TARIM ALANINDA UYGULANAN DEVLETÇİ POLİTİKALAR VE ÇİFTÇİNİN DESTEKLENMESİ

5.1. Krediler, Müdahale Alımları ve Tarımı Destekleyen Devlet Kurumları 116
5.1.1. Ziraat Bankası 116
5.1.1.1.Zirai Kredilerde Gelişmeler 117
5.1.1.2.Tarım Ürünlerin Fiyatlarını Koruma Politikası 123
5.1.1.3.Çiftçiye Yardım Politikası 124
5.1.1.4.Tarım Alanında Yatırımlar 125
5.1.2. Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri 126
5.1.3. Toprak Mahsulleri Ofisi 130
5.1.4. Devlet Üretme Çiftlikleri 134
5.1.5. Tarım Alanındaki Diğer Kurumlar 135
5.2. Vergiler 135

ALTINCI BÖLÜM
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KÖYLERİ VE KÖYLÜYÜ SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL AÇIDAN ETKİLEYEN GELİŞMELER

6.1. Toprak Reformu ve Toprak Mülkiyeti Sorunları 140
6.2. Köylerde Eğitim Faaliyetleri 147
6.2.1. Köy Okulları 147
6.2.2. Köy Enstitülerinin Kapatılması 149
6.3. Köy Yolları 151
6.4. DP Döneminde Köylerde Elektrik Kullanımı 155
SONUÇ 157
KAYNAKÇA 161
EKLER 172
ÖZGEÇMİŞ 182

KISALTMALAR

A.Ş.: Anonim Şirketi

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BCA: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DDT: Dikloro Difenil Trikloroethan

DP: Demokrat Parti

DSİ: Devlet Su İşleri

EBK: Et ve Balık Kurumu

ECA: Economic Cooperation of Administration (Ekonomik İşbirliği İdaresi)

EPU: European PaymentsUnion (Avrupa Ödemeler Birliği)

FAO: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KİT: Kamu iktisadi Teşekkülü

MSA: Mutual Security Agency (Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı)

OECD: Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TMMOB: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi

TZDK: Türkiye Zirai Donatım Kurumu

GİRİŞ

Tarım politikası sadece bir ekonomi politikası olmadığı gibi, ekonomik politikalar içerisinde özellikle tarıma dayalı ülkelerde en önemli unsurdur. Tarım politikası tarım ürünlerinin üretimi, pazarlanması, arz ve talebi arasındaki dengeyi sağlamak amacıyla uygulanan bir politikadır.[1] Üreticiler üretim, pazarlama, fiyatların belirlenmesi, tarımsal incelemeler gibi konularda yetersiz kaldığından devlet bu alanlara müdahale etmektedir. Bu müdahalelerin tümü tarım politikalarını oluşturur.[2] Tarım politikaları her ülkenin tarımını geliştirmek için uyguladığı, dolayısıyla liberal görüşte olsa da az çok müdahale eğiliminde olunan politikalardır. Devletler tarım politikalarını oluştururken ülkenin ekonomik, sosyokültürel, siyasal, hukuki, doğal her türlü özelliğini, bunun yanında hükümet politikalarını ve diğer ülkelerin uyguladığı politikaları göz önünde bulundururlar. Dolayısıyla tarım politikasının oluşmasında dönemin ve coğrafyanın şartları çok büyük ölçüde etkilidir. Bu nedenle tarım politikaları oluşturulurken veya incelenirken tarihi ve coğrafi şartlar göz önünde bulundurulmaktadır.

Her ülkenin uyguladığı tarım politikası ülkenin kendine özgü sorunlarını çözmeye yöneliktir. Ancak sorunların veya ulaşılmak istenen amaçların benzer olması birbirine benzer politikalar oluşmasına neden olmuştur.[3] Tarım politikalarının belli başlı amaçları arasında tarım kesimini genel ekonomi içine sokmak, tarımsal verimi artırmak ve tarım kesiminin hayat şartlarını düzenlemek gelmektedir. Tarım kesimini genel ekonomi içine sokma gereksinimi özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra görülmüştür. Şehirlerde artan ekonomik, sosyal gelişmelere kırsal kesimin de ayak uydurabilmesi için tarım politikalarında bu amaç doğrultusunda önemli modernleşme çabaları görülmüştür. Tarım kesimini genel ekonomi içine katarak tarımsal verimi artırma gayreti tarım politikalarının birçoğunda ortak amaç olarak görülmektedir. Ancak tarımsal üretimin artışıyla oluşan arz talep değişimi ürün fiyatlarını ve dolayısıyla üreticinin ekonomik şartlarını önemli ölçüde değiştirmektedir. Bu nedenle tarım politikalarının önemli ortak amaçlarından birisi de tarım kesiminin refahını sağlamaktır.[4]

Amaçlar doğrultusunda oluşturulan tarım politikalarının belli başlı araçları bulunmaktadır. Ülkeler imkânları doğrultusunda bu araçları kullanarak tarım

---

[1] Ali Özgüven, *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1977, s. 219.
[2] Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 335.
[3] Gülten Kazgan, a.g.e., s. 335.
[4] Ali Özgüven, a.g.e., ss. 220-221.

politikalarını uygulamışlardır. Bunlardan birincisi fiyat politikasıdır. Fiyat politikası genellikle devletin veya kamu kuruluşlarının üreticileri veya tüketiciyi korumak için müdahale etmesidir.[5] Fiyatlara müdahale edilirken satın alma gücü, birim başına maliyet, destekleme gibi unsurlar göz önünde bulundurulmuştur. Tarım politikalarının önemli bir diğer aracı ise strüktür politikası yani gelişmiş bölge ile gelişmemiş bölge veya küçük işletme ile büyük işletme arasındaki dengeyi sağlamaktır. Diğer önemli aracı olan sosyal politika ile sağlık, eğitim, kültürel faaliyetler gibi değişikliklerle köy yaşantısının etkilenmesidir.[6]

Devlet bu tarım politikalarının araçlarını kullanırken bazı kamu kuruluşlarından veya kooperatif, dernek gibi sivil kuruluşlardan da destek almaktadır. Dolayısıyla tarım politikaları incelenirken bu kuruluşlar da göz önüne alınmaktadır. Tarımla doğrudan veya dolaylı kuruluşlar tarım politikalarının oluşturulmasında hükümetle birlikte önemli unsurlardır. Sanayi Devrimi'nden itibaren ülkeler tarımda kendi kendine yeterli olma düşüncesi ile kalmayıp uluslararası pazarda söz sahibi olmayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda da uluslararası anlaşmalar, dostluklar veya rekabet durumları ortaya çıkmış, bu kadar geniş bir alanda devletin etkili olması için modern bir teşkilatlanmanın ve bilimsel tarım politikalarının oluşturulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.[7] Bilimsel tarım politikasının oluşmasında ve uygulanmasında kamu ve sivil kuruluşların da etkisi göz önünde bulundurulmaktadır.

Tarım politikası bu gelişmeler doğrultusunda başta belirtildiği gibi sadece bir ekonomi politikası değil, devletin ve toplumun; sosyal, kültürel, toplumsal, hukuki her türlü durumuyla yakından ilgili bir politikadır. Bu nedenle gerek CHP döneminde, gerekse DP döneminde önemle üzerinde durulan bir politika olmuştur.

DP iktidara geldiğinde Türkiye nüfusunun yaklaşık %75'i kırsal kesimde yaşamakta ve tarımla uğraşmaktaydı. Bundan dolayı DP ekonominin temelini tarımın oluşturması gerektiğini, kalkınmanın ancak tarımda kalkınmayla gerçekleşebileceğini, sosyal adaletin halledilmesi için köylü ve ziraat davalarının halledilmesi gerektiğini ileri

---

[5] Zeynep Dernek, *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 2006, ss. 182-183.
[6] Ali Özgüven, a.g.e., ss. 222-224.
[7] Gülcan Eraktan, *Tarım Politikası I*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, ss. 34-35.

sürmektedir.[8] DP parti programına koyduğu maddelerle, liderlerinin demeçleriyle köylü kitlesinin savunucusu haline gelmiştir.[9] 1949 yılına ait parti programında tarım işleri on iki maddede ele alınmıştır. Programda tarımsal üretimin artırılması ve pazar imkânlarının geliştirilmesi esas hedef olarak belirtilmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için köylünün ihtiyacı olan vasıta, ilaç, tohumun temin edilmesi, kredi kooperatifleri yanında satış kooperatifleri de kurulması planlanmıştır. Ziraat Bankası yanında özel teşebbüslerin de tarım alanında yatırımlar yapması hedeflenmiş, köylünün ihtiyacı olan tarım aletlerini imal edecek bir sanayinin kurulması vaat edilmiştir.[10] CHP'nin iktidar yorgunluğu döneminde DP'nin bu söylemleri köylü kitle üzerinde DP'ye önemli bir siyasi güç kazandıracaktır.[11] Menderes I. Hükümet programında tarım ile ilgili görüşlerini "*... Yeni iktidarı Halk Partisinden ayıran mühim bir görüş farkı da, zirâat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir.*

Nüfusumuzun yüzde sekseni zirâatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de zirâat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir...".[12] sözleriyle dile getirmiştir. Hükümet programında başta tarım kredileri ve ziraat aletlerinden bahsedilmiş, sonrasında zirai mücadele, ıslah çalışmaları, sulama gibi modern tarım konuları programa alınmıştır. I. Menderes hükümetinde tarımın ülke kalkınmasında önceliği anlayışı diğer hükümet programlarında da yer almıştır.

Bunun yanında Amerika'nın Türkiye'yi tarıma yöneltmesi ve bu yönde krediler vermesi de büyük ölçüde bu önemi artırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin kalkınması ile ilgili, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (Food and Agriculturel Organization Of The United Nation) (FAO) tarafından görevlendirilen yabancı uzmanların raporlarının neredeyse tamamı Türkiye'ye tarım ülkesi rolü biçmektedir.[13] ABD'nin bu politikasını şu iki nedenle açıklayabiliriz. Öncelikle olası bir Yakındoğu

---

8 *Demokrat Parti Tüzük ve Program,* Doğuş Matbaası, Ankara 1949, ss. 64-65.
9 Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları*, İstanbul 1994, s. 44.
10 *Demokrat Parti Tüzük ve Program,* ss. 16-23.
11 Şevket Süreyya Aydemir *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitapevi, 1999, s. 217.
12 Kazım Öztürk,*Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s.355.
13 Barker Raporu, Baade Raporu, Fritz Alten Raporu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir Yurtoğlu, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2014, s. 73-78.

savaşında Türkiye'yi bir buğday ambarı olarak kullanmak, sonrasında ise ülkesindeki tarım aleti üretimine yeni pazarlar oluşturmaktır. [14]

Bu sebeple DP hükümeti ihracatı artırmaya yönelik politika izlemiş, bu yönde düzenlemelere gidilmiştir. İhracatı artırmak amacıyla Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) ile henüz Temmuz 1950'de anlaşma yaparak ikili ticaret anlaşmalarına ve takas sistemine son verilmiş, liberal anlayışa dayalı yeni dış ticaret kararnamesi yürürlüğe konmuştur.[15]

DP'nin tarım politikalarının birinci amacı tarımsal üretimi artırmak olmuştur. Tarım ürünlerindeki artışın desteklenmesinde köylü nüfusun refahını artırmak en önemli amaç olmuş, bunun yanında ihracatı artırıp döviz elde etmek de tarım politikasında önem arz etmiştir. DP Hükümetinin tarım politikası başta traktör olmak üzere tarım aletleri sayısının artırılması, kredilerin genişletilmesi ve ürün fiyatlarının yüksek tutularak desteklenmesi politikalarına dayalı olmuştur.[16] Tarımda modernizasyon olarak sadece tarım aletleri değil; gübreleme, ilaçlama, tohum ıslahı, sulama, modern teknikler gibi konular da yer almıştır. Tarımda modernizasyonu sağlayabilmek için zirai krediler artırılmış, bunun yanında tarımda istihdamı artırarak katma değer oluşturmak ve tarımdan elde edilen kaynağı sanayiye aktararak işsizliği önlemek amaçlanmıştır. Köylerin şehirlerle bağlantısının kurulup tarımsal ticaretin geliştirilmesi ve ihracat ürünlerinin artırılması öncelikli hedef olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma Demokrat Parti'nin tarım politikasını ayrıntılı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

---

14 Nazif Ekzen, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s. 31; (Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russel Dorr, 1951'de yaptığı açıklamada ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımın nedenini şu sözlerle açıklamaktadır "Hür dünyanın kuvvetlenmesi, Türkiye'de istihsalin artmasıyla dostlarına hayati ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir." Sami Güven, *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri* , Ezgi Kitabevi, İstanbul 2008, s. 1; Buna ilave olarak, Uluslararası İmar Ve Kalkınma Bankası (IBRD daha sonra ise IMF) tarafından finanse edilen Amerikalı sanayici James Barker ve ekonomist, ulaşım, enerji, sanayi, tarım alanında uzmanlardan oluşan 13 kişilik bir ekipten Türkiye'nin ekonomik üretimini değerlendirmeleri, yerli ve yabancı yatırımların uygun kullanılması için tavsiyede bulunmaları tarım ve sanayi alanında daha verimli yatırımlar için öneriler istenmiştir. Ekibin 1951'de hazırladığı raporda Türkiye'ye sanayi yerine tarım alanında kalkınma tavsiyesi verilmiştir. Şule Sevinç Kişi, "Demokrat Parti'nin Tarım Politikası (1950-1960)", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S. 9, İzmir 2018, ss. 108-112.

15 Şule Sevinç Kişi, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası Ve Değerlendirilmesi (1950-1960), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Bahar 2005), Hacettepe Üniversitesi Basımevi, s. 99.

16 Tevfik Cemal Çavdar, *Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 93. 1954'te Dünya Bankası'nın Türkiye'ye gönderdiği iktisatçı Chenery raporunda Türkiye'nin tarım ürünlerine yüksek fiyat desteklemesinden vazgeçmesini önermiştir. Bu öneriyi hükümetin göz ardı etmesi Dünya Bankası'nın kredi akışını durdurmasına yol açmıştır. İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi : 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat Ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998, s.118

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI

1.1. Kuruluş Ve Muhalefet Yılları

CHP içerisindeki ilk somut muhalefet 1945 bütçe görüşmelerinde çıkmıştır. Bütçe aleyhine oy kullanan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak olmuştur.[17] Güvensizlik oyundan sonra Adnan Menderes ve Celal Bayar ara sıra ev toplantılarında bir araya gelmişlerdir. Meclisteki muhalefetin ortaya çıkışında bir diğer olay ise toprak reformu konusudur. Bu durum bütçe görüşmelerinden itibaren muhalif tutum sergileyen milletvekillerinin meclis dışında da bir araya gelmelerini ve neler yapabilecekleri konusunda toplantılar yapmalarını sağlamıştır.[18]

Bu toplantılar sonucunda demokratik bir süreç başlatabilmek için gerekli olan çok partili hayata geçilmesi, kişi hak ve hürriyetlerini önleyici kanunların kaldırılması, seçimlerin yapılabilmesi gibi öneriler yer alan bir önerge hazırlandı. 7 Haziran 1945'te Fuat Köprülü tarafından CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına bu önerge sunulmuştur.[19] Önergeyi imzalayan dört muhalif isimden dolayı bu önerge "Dörtlü Takrir" olarak adlandırılmıştır. Önergede CHP'nin ve 1924 Anayasası'nın en temel ilkesinin demokrasi olduğuna vurgu yapılarak, bütün dünyada özgürlük ve demokrasi akımlarının tam bir zafer kazandıkları belirtilmiştir. Anayasaya egemen olan demokratik ruhun uygulamaya yansıtılması gerektiğine değinilen önergede bütün parti çalışmalarının demokratik ilkelere göre yeniden düzenlenmesi istenmiştir.[20] Dörtlü takrir parti içi muhalefetin varlığını kesin şekilde ortaya koymuştur. 12 Haziran 1945'te CHP Genel Kurulu'nda önerge görüşülürken takriri imzalayan milletvekillerine şiddetli eleştirilerde bulunulmuştur.[21] Sert tartışmalar yaşanan oturumda Başbakan Saraçoğlu takririn geri alınması yönünde ısrar etmiştir. Celal Bayar'a göre Fuat Köprülü bir ara takriri geri

---

[17] Cem Eroğlu, a.g.e., ss. 25-26. Bütçe görüşmelerine muhalefet eden diğer isimler Recep Peker ve Yusuf Hikmet Bayurdur, ancak Peker'in amacının Başbakan olmak olduğu, muhaliflerle birlikte hareket etmediği Celal Bayar tarafından dile getirilmiştir. Yusuf Hikmet Bayur ise muhalif bir görüntü çizse de Dörtlü Takrir'i imzalamak istememiş, böylece diğer muhaliflerden ayrılmıştır. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye,* Milliyet Yayınları, 1970, ss. 86-94.

[18] Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Truva Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

[19] Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoneix Yayınevi Ankara 2004, s. 44.

[20] Fehmi Akın, Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2004, s. 54.

[21] Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Tekin Yayınları, İstanbul 1966, s. 204.

almaya niyetlenir; ancak Celal Bayar onu oturtarak " *Biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlar değiliz.*" sözleriyle reddetmiştir.[22] Dörtlü takrirden sonra henüz siyasi ortam yumuşamamışken Başbakan Saraçoğlu muhalefeti eleştirmiştir. Bunun üzerine Adnan Menderes'in Vatan gazetesinde 13 ve 14 Eylül'de "*Başbakanın Demeci Münasebetiyle"* başlığıyla yazdığı yazı CHP yönetimini rahatsız etmiş ve Adnan Menderes'ten savunma istenmiştir. Sonuç olarak Fuat Köprülü ve Adnan Menderes 21 Eylül'de CHP Divanı tarafından partiden çıkarılmıştır.[23] Bu ihraç kararının dayanağı olmadığını savunan Refik Koraltan da aynı akıbete uğrayarak partiden ihraç edilmiştir. Dörtlü takrire imza atan milletvekillerinden sadece parti içerisindeki önemli kişiliğinden dolayı Celal Bayar'ın ihracına teşebbüs edilmemiş, ancak Celal Bayar da 3 Aralık'ta partiden istifa ederek arkadaşlarına katılmıştır.[24]

Bu gelişmeler yeni bir siyasi oluşumun sinyallerini verirken İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki Meclis açılış konuşmasında çok partili hayata gönderme yapması, Türkiye'de bu sürecin yeniden başlayacağının ilk işareti olmuştur. İsmet İnönü'nün çok partili hayatı 1945'ten itibaren desteklemesinde tek neden muhalif görüşlerin ortaya çıkması değildir. Bunun yanında uluslararası alanda yaşanan değişimlerin de büyük etkisi bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın nedeninin Almanya ve İtalya gibi ülkelerdeki baskıcı rejimler olarak görülmesi demokratik rejimlerin tüm Dünya'da desteklenmesine sebep olmuştur. Türkiye de II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek ve Sovyet tehdidine karşı ABD'nin desteğini sağlayabilmek amacıyla demokratik gelişmelere olumlu bakmıştır.[25] İçte ve dışta yaşanan gelişmeler neticesinde çok partili hayatın oluşmasına uygun bir atmosferin oluştuğu sırada Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuş ve

---

22 Celal Bayar, a.g.e., ss. 44-45. Bu olayı CHP Milletvekili Faik Ahmet Barutçu da hatıralarında doğrulamıştır. Takririn geri alınması istendiğinde Fuad Köprülü'nün ayağa kalktığını, ancak Celal Bayar'ın onu çekerek geri oturttuğunu yazmıştır. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C.2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s.744.

23 Erdal İnce, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, Libra Yayınları, İstanbul 2009, ss. 139.

24 Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, Eylül 2010, ss. 69-79.

25 Erdal İnce, a.g.e., ss. 148-151.

Celal Bayar'ı başkan seçmişlerdir.[26] DP kurulduğunda mecliste Cemal Tunca ve Emin Sazak dışında başka milletvekili DP'ye katılmamıştır. CHP tavanı etrafında tutabilmiş ancak tabanı tutamamıştır. Taşrada hızla CHP'den DP'ye kaymalar yaşanmıştır.[27] Samet Ağaoğlu DP'yi sadece fikir ayrılığından ortaya çıkan bir parti değil, aynı zamanda memnuniyetsizliği artan halkın bir hareketi olarak yorumlamıştır.[28] Bu yorumu destekler biçimde DP'nin ilk kongresinde ve örgütlenmesinde halkın ilgisi büyük olmuştur. Ancak DP'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra yerel seçimler, hemen ardından genel seçimler yapıldığından örgütlenmesini tamamlayamayan DP yerel seçimlere katılamamıştır.[29] Bu nedenle de 26 Mayıs 1946'da yapılan belediye seçimlerinde oy kullanma oranları önemli ölçüde düşük kalmıştır.[30] Örgütlenmesini tamamlamaya çalışan DP Celal Bayar'ın iddialarına göre iktidar tarafından engellenmekteydi. Celal Bayar'a göre DP'nin il örgütlenmelerine karşı CHP 23 bölge belirleyerek buralara parti müfettişi göndermiş, DP'nin illerde ilerleyişini durdurmaya çalışmıştır. 1947 yılında yapılması gereken genel seçimlerin 1946 yılına alınması ve seçim kampanyasının 18 gün gibi kısa bir süreyle kısıtlanması kararlarının da DP'nin hazırlık sürecini engellemeye yönelik tedbirler olduğunu savunmuştur.[31] Bunun yanında seçim sürecinde bürokratik engellemelerle de karşılaşmaktaydı. Örneğin, Devlet Radyosu'ndan yararlanma istekleri kabul edilmemiştir.[32] 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde 16 ilde teşkilatlanmasını sağlayamadığından aday çıkaramamıştır.[33] DP 465 milletvekilliği için 273 aday çıkarabilmiş bunların da yalnız 62'si seçilmiştir. Türkiye'deki ilk tek dereceli milletvekili seçimleri olan 1946 seçimlerinde DP taraftarları sandık oyunları döndüğü, seçime hile

---

26 Cem Eroğlu, a.g.e., s. 29; Vatan Gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman'ın Amerika'da liberal görüş yanlılarının kurdukları DP'den ilham alarak, yeni kurulan parti adının DP olması yönündeki teklifini Bayar kabul etmiştir. Selahaddin Bakan, Hikmet Özdemir, "Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefetİlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'ye Karşı", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.14, Sayı.1, 2013, s. 377, Tekin Erer, a.g.e., s. 227.

27 Serhan Yücel, *Demokrat Parti,* Ülke Kitapları, İstanbul 2001, s. 52.

28 Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş Ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, Baha Matbaası, 1972, s 9-13.

29 1947'de yapılması gereken belediye seçimlerinin 1946 Mayıs ayında yapılacağı 27 Nisan'da duyurulmuştur. Yeni kurulmuş partinin üç gün içinde seçime hazırlanması mümkün olmayacağından seçimlere katılamamıştır. Tekin Erer, a.g.e., s. 250.

30 Mustafa Albayrak, a.g.e., s. 83.

31 Celal Bayar, a.g.e., ss. 68-77.

32 Cemal Anadol, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayimillliye Yayınları, İstanbul 2004, s. 19

33 Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 56. DP, İsmet İnönü'nün tarihi şahsiyetinin oluşturduğu ağırlığa denge getirmek için Fevzi Çakmak'ı İstanbul'dan bağımsız aday olarak göstermiştir. Metin Toker, a.g.e., ss. 159-161.

karıştığı iddiası ortaya atılmıştır.[34] Oyların açık kullanılması, tasnifin gizli olması ve seçimden sonra oyların yakılacak olması bu iddiaların haklılığını artırmıştır. Ancak DP bu iddialardan herhangi bir sonuç elde edememiştir. Seçimleri protesto için DP'nin önde gelen isimleri 1947'de ara seçimlere katılmama kararı almışlardır.[35]

Seçimlerden sonra otoriter tutumuyla bilinen Recep Peker'in başbakan olduğu hükümet kurulmuştur. Bu hükümet döneminde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler gayet gergindir. İsmet İnönü ise orta yolu bulmaya çalışan uzlaşmacı bir Cumhurbaşkanı imajı çizmiştir. Hatta iktidarla muhalefetin ipleri koparma aşamasına geldiği DP'nin Meclis toplantılarına katılmama kararı aldığı dönemde Başbakan Peker ve DP başkanı Bayar ile ayrı ayrı görüşerek ortamı yumuşatmayı çalışmıştır. Siyasi ortamı yumuşatmak için yayınlayacağı 12 Temmuz Beyannamesi hakkında Celal Bayar'ın da görüşlerini almış[36], DP milletvekillerinin meclis toplantılarına katılmama kararından vazgeçmelerini sağlamıştır.[37] 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra hem iktidar hem muhalefet cephesinde önemli ölçüde yumuşama belirtileri görülmüştür. CHP'de sert tutum sergileyen Recep Peker Hükümeti istifa etmiş, yerine Hasan Saka hükümeti kurulmuş, DP'de ise sert muhalefet taraftarları partiden ihraç edilmiştir.[38] DP de muhaliflikte belirli bir ölçüyü tutturmaya çalışıyordu. Daha sert muhalefet yapılmasını savunanlara karşı Adnan Menderes ılımlı tarafı temsil etmekteydi.[39] Adnan Menderes'in konuşma yeteneği ve ılımlı tavrı DP'nin sözcüsü olmasında etkili olmuştur. Adnan Menderes muhalefetin sözcüsü iken eleştirilerinin odak noktasına özellikle iktidarın ekonomik faaliyetlerini almıştır. Aralık ayında yapılan 1947 yılı bütçe görüşmelerinde Adnan Menderes iktidarın ekonomik tedbirlerinin yetersizliğini, bütçede gelirlerin tam anlamıyla belirtilmemesini ve tarımın desteklenmemesini eleştirmesi üzerine mecliste gerilim artmıştır.[40] Adnan Menderes 1949 ve 1950 bütçeleri görüşülürken de hükümeti sert biçimde eleştirir. Bütçe hesaplamalarının tutmadığı her yıl % 30- 40 oranında sapma yaşandığı, kamu harcamalarının israf boyutunda olduğu, vergi yükünün çok ağır olduğu, tarıma ayrılan

---

34 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 13-14.; Serhan Yücel, a.g.e., ss. 54-55.
35 Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, ss. 52-54.
36 Celal Bayar, a.g.e., ss. 109-115.
37 Mustafa Albayrak, a.g.e., s. 99.
38 Metin Toker, a.g.e., ss. 297-337.
39 Şerif Demir, "Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954), *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı Ve Siyasal Mücadelesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın 2012, s. 22.
40 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8 C.18 O.1, 18. Birleşim, 18 Aralık 1946, s. 235-243.

bütçenin yetersizliği başlıca eleştiri konuları olmuştur.[41] DP CHP'nin devletçi politikalarını eleştirirken, sıkça devlet sanayisinin özel sektöre devredileceğini söylemekteydi. CHP'nin devletçiliğine karşı liberal ekonomiyi savunan DP devlet sanayinin özel sektöre devredilmesi gerektiğini savunmaktaydı. İsmet İnönü'den rivayetle Metin Toker CHP'nin de bunu arzuladığını, ancak devlet sanayisini satın alabilecek bir özel sermayenin bulunmaması dolayısıyla böyle bir şeyi gerçekleştiremediklerini savunmuştur.[42] Liberalleşme vaadini DP iktidar döneminde gerçekleştiremeyecek olsa bile bu söylemler DP'ye ilgiyi artırmıştır. Bu muhalefet dönemi DP'nin teşkilatlanmasına ve destek kazanmasına neden olmuş, CHP'nin ise özellikle 1946 seçimlerindeki tartışmalar daha fazla yıpranmasına yol açmıştır. 1950 seçimlerine gidilirken DP'nin yükselişi DP'nin başarısından daha çok CHP'nin yıpranmasına bağlanmaktadır. Ayrıca muhalefet döneminde DP'nin özgürlükçü söylemleri, özellikle basın özgürlüğünü desteklemesi basının DP'yi bir kurtarıcı olarak sunmasına neden olmuştur.[43] Bu süreçte yıpranan CHP kendini yeniden gözden geçirme şansı bulmuştur. Muhalefetin etkisiyle daha uyumlu bir duruma gelmiştir.[44] Seçim sisteminde muhalefet ve iktidarın uyumu ile değişikliğe gidilerek gizli oy açık tasnif uygulaması kabul edilmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda DP oyların %52,68'ini alarak 408 milletvekili, CHP ise oyların %39,45'ini alarak 69 milletvekili çıkarmıştır. CHP'nin başarılı olabildiği yerler daha çok sosyal ve ekonomik yapının zayıf olduğu, feodal etkinin güçlü olduğu doğu illeri olmuştur.[45] DP'nin bu kadar başarı elde edeceğini DP'li yöneticiler bile tahmin edememektedir. Celal Bayar kendilerine 150 milletvekili teklif edilse kabul edebileceklerini söylemiştir. DP'nin bu denli yükselişinde İsmet İnönü'nün takındığı demokratik tavrın da önemli payı vardır. Sovyet tehdidi karşısında Truman Doktrini ve Marshall Planı ile desteği alınan ABD'nin Türkiye'den beklediği demokratik tutum İsmet İnönü'nün daha demokratik davranmasında etkili olmuştur.[46] Bu

---

41 *TBMM Tutanak Dergisi*, D 8, C 16, T 3, 21 Şubat 1949, s. 298- 311; *TBMM Tutanak Dergisi*, D 8, C 24, T 4, 13 Şubat 1950, s. 498-506.
42 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 44.
43 Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) Ve Basın", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 51, s.1, 1996, s. 483.
44 Yüksel Kaştan, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* cilt.8, 2006, s. 138.
45 Mustafa Albayrak, a.g.e., ss. 171.
46 Serhan Yücel, a.g.e., s. 68.

dönemde Türkiye'de esen demokratik ve liberal rüzgârın etkisiyle 27 yıllık CHP iktidarı yerini DP iktidarına devretmiştir.

1.2. Demokrat Parti İktidarı

Parti Grubu tarafından Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olarak belirlenmesi üzerine Celal Bayar da Adnan Menderes'i Başbakan ve parti başkanı olarak belirlemiştir.[47] Adnan Menderes'in muhalefet dönemindeki başarılı meclis konuşmaları ve parti sözcüsü konumu bu görevin verilmesinde büyük etkiye sahipti.[48]Aslında kendisi de dâhil kimse Adnan Menderes'in başbakan olmasını beklemiyordu. Bu karar parti içerisinde bazı hoşnutsuzluklar da yaratmıştır.[49] I. Menderes hükümeti 487 milletvekilinden 282'sinin oyunu alarak kurulabilmiştir. Bu durum DP içerisinde güvensizlik ve rahatsızlığı göstermektedir. Menderes'in öncelikle partisine sahip olarak siyasi gücünü artırması gerekmekteydi.[50] 22 Mayıs'ta görevine başlayan hükümet Haziran ayında ordunun üst kademelerinde ve valiliklerde değişiklik yapmıştır. Bu değişiklikler basında da olumlu karşılanmış hükümetin olası bir ordu müdahalesine karşı ve bürokraside kadrolaşmaya karşı önlem olarak bu değişiklikleri yaptığı şeklinde yorumlanmıştır.[51] Arapça ezan yasağının kaldırması (16 Haziran 1950), Köy Enstitülerinin etkisiz hale getirilmesi, ilkokul müfredatına din derslerinin konulması, gerçekleştirilen ilk faaliyetler olmuştur.[52] 14 Temmuz 1950'de Genel Af Yasası çıkararak geçmişten gelen husumetin sürdürülmesinin önüne geçilmek ve yeni bir başlangıç yapılmak istenmiştir.[53] 16 Temmuz 1950'de çıkarılan liberal özelliğe sahip Basın Yasası da bu izlenimi güçlendirmiştir.[54] Halkın büyük desteği olan bu özgürlükçü değişimlere muhalefetin karşı çıkmadığı hatta basın yasası gibi bazı değişikliklerde destek verdiği görülmüştür. Muhalefetle iktidar arasında en önemli çatışma bu dönemde Halkevleri'nin kapatılması ve CHP'nin mallarına el konulması gelişmeleridir. Çünkü yeni iktidar CHP'nin iktidarı döneminde Halkevleri'ni kullanarak haksız kazanç elde ettiğini savunmuştur. İlk defa

---

47 Şerif Demir, 2010, a.g.e., s. 215.
48 Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 182.
49 Celal Bayar, a.g.e., ss. 142-143.
50 Şerif Demir, 2012, a.g.e., s. 26; DP iktidara geldiğinden itibaren parti içerisinde muhalefet de baş göstermiştir. 1951'de ortaya çıkan yaylacılar grubu parti içi rekabeti artırmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 269.
51 Mustafa Albayrak, a.g.e., ss. 192-193.
52 Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 17.
53 Cahide Sınmaz Sönmez, "Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun", *Yönetim Bilgileri Dergisi*, C. 10, S. 20, s. 114.
54 Nuran Yıldız, a.g.e., s. 487.

Eylül 1950'de gündeme gelen konu hükümet bunalımı yaşanması sonucu ertelenmiş, sonrasında yeniden ele alınarak 11 Ağustos 1951'de çıkarılan yasa ile Halkevleri kapatılmış, CHP'nin mallarının bir bölümü ile Halkevleri'nin mallarının tamamının hazineye devredilmesi kabul edilmiştir.[55] Gerek TBMM'de, gerekse basında büyük gerilim yaşanmış, konu mecliste görüşülürken CHP oturumlara katılmamış, bu durum hiddetin büsbütün artmasına yol açmıştır.[56]

DP Hükümeti ilk programında ekonomiye geniş yer verilmiş, mümkün olduğunca tasarruf yapılacağı, kalkınmanın sağlanması için yatırımlara ve üretime önem verileceği, yabancı sermayeden yararlanılacağı vaat edilmiştir. Özel teşebbüsü savunan DP, devletin sadece özel teşebbüsün kazanç sağlayamadığı pahalı alanlarda ekonomiye katılmasını kabul etmekteydi.[57] Ağır sanayi, barajlar, büyük elektrik santralleri, sulama tesisleri kurulması devletin gerçekleştirebileceği yatırım alanları olarak planlanmıştır. Böylece siyasette esen özgürlük rüzgârı ekonomide de estirilmek istenmiştir. DP 1950'de vergi reformu yaparak vergi adaletini sağlama, temel ihtiyaç maddelerindeki vergileri düşürüp, bunun yanında kalkınma için ihtiyaç duyulan kaynağı temin etmeyi amaçlamıştır.[58] Devlete olan borçlardan dolayı hapis cezası verilmesi kanunu kaldırılmış, yeni vergi anlayışı ile vergi mükellefi bir borçlu olarak değil, emniyette olması gereken ekonomik bir değer olarak görülmek istenmiştir.[59] Ekonomideki özgürlük rüzgârından dış ticaret de faydalanmıştır. İthalat 1950'de %60-65 oranında serbestleşmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmış, özel kesimin daha rahat kredi alabilmesi için banka kredi faizleri indirilmiştir.[60] Dış ticarette sağlanan liberalleşmede ticari hacmi artıracağı inancı etkili olmuştur. Ticari hacmin gelişmesi için ise ülkenin en önemli ekonomik sektörü olan tarıma önem verilmiştir.

1950'de başlayan Kore Savaşı Dünya ticaretinin artmasına ve bu artış da bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin tarım ihracatının artmasına neden olmuştur. Olumlu hava şartları

---

55 Mustafa Albayrak, a.g.e., ss. 208-212.

56 Metin Toker, a.g.e., ss. 131-141., CHP mallarının hazineye devredilmesi konuları görüşülürken konuşmalarıyla dikkat çeken Trabzon CHP Milletvekili Faik Ahmet Barutçu ılımlı bir muhalefet yürüttüklerini savunmuş, hatta kendisinin esprili ve tansiyonu düşüren konuşmalarının DP milletvekilleri tarafından da takdir edildiğini iddia etmiştir. Faik Ahmet Barutçu, a.g.e., ss. 1087.

57 İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler- Programlar Ve Genel Kurul Görüşmeleri,* C. 2 (22 Nisan 1950- 20 Kasım 1961), Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 753.

58 Özer Özçelik, a.g.e., s. 88.

59 Cemal Anadol, a.g.e., s. 75.

60 Zahide Sungur, "Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları Ve Etkileri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 14, Mart 2016, s. 2.

tarımsal üretimin artmasında etkili olmuştur. Marshall yardımları ile de ülkede döviz bolluğu yaşanmaya başlamıştır.[61] CHP'nin savaş yıllarında biriktirdiği altın stoku, ABD'nin yardımlarının artması da DP hükümetinin işlerini kolaylaştıran etmenler olmuştur. 1950-1953 yılları arasında büyüme hızı %13'le rekor seviyelere gelmiştir.[62] Aynı dönemde ihracat ise %48,8 oranında artarak 263,4 milyon dolardan 392 milyon dolara yükselmiştir.[63] 1950'lerin ilk üç dört yılında milli gelir %10 oranında artarken, kişi başına düşen milli gelir sabit fiyatlarla %30 civarında artmıştır.[64] Ekonomik başarılar, basına ve üniversitelere özgürlük, dış ilişkilerde yaşanan başarılar, demokratik gelişmeler gibi olaylardan dolayı 1950 ve 1954 yılları arası Demokrat Parti'nin *Altın Çağı* olarak görülmüştür.[65] Bu başarıyı sağlayan karayollarının hızlı bir şekilde artması, tarım alanındaki büyük gelişme ve sanayi alanında fabrika sayısının artmasıdır. Bu tablonun yanı sıra dış borçlar ve dış ticaret açığı da artmıştır. 1947-1953 yılları arasında alınan toplam dış borç 408 milyon dolar iken, aynı dönemde dış ticaret açığı 575 milyon dolara yükselmiştir. Bu miktar borç taksitleri ile birlikte 686 milyon doları bulmuştur. 1952-1953 yıllarında başlanan dış borç ödemelerinde o yıl ödenen miktar devlet giderlerinin % 19,6'sı, 1953-1954'te %21,5'i, 1954-1955'te % 22,6'sına tekabül etmekteydi.[66] Hükümet dış ticaret açığını ve hızlı borçlanmayı önlemek için ilk olarak 1953 yılında duruma müdahale etmiş ve serbest ithalatı kaldırılmıştır.[67] Ancak vergi ve fiyat artışına gidilmeyerek, olumsuzluklar en azından 1954 seçimlerine kadar halka yansıtılmamış, ihtiyaç olan kaynak Merkez Bankası'nın imkânlarıyla yani fazladan para basılarak karşılanmıştır.

Ekonomik politikalardan başka dış politikada da bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. DP döneminde ABD yanlısı bir dış politika sergilenerek NATO'ya girmek hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda Birleşmiş Milletler çağrısı üzerine 1950'de Kore Savaşı'na asker gönderilmesine Bakanlar Kurulu tarafından karar vermiştir. Muhalefette

---

61 Günal Kansu, a.g.e., s. 30.
62 Şerif Demir, 2010, a.g.e., s. 448.
63 Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002, s. 108.
64 Günal Kansu, a.g.e., s. 31.
65 Gazeteci yazar Metin Toker DP'nin bu dönemini Altın Yıllar olarak nitelendirmiştir. Bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
66 Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3. Kitap 1. Dünya Savaşından 1971'e, Belge Yayınları, İstanbul 2005, ss. 180-183.
67 Zeki Erdoğan, 1950-1960 Döneminde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 76.

bulunan CHP ve Millet Partisi Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkmamış, fakat bu kararın Mecliste görüşülmemesini eleştirmişlerdir.[68] Ancak bu kararın TBMM tarafından verilmemesi dönem boyunca tartışmalara yol açacaktır.[69] Türkiye'nin bu kararı ve Türk tugayının başarıları Türkiye'nin 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya alınmasına katkıda bulunmuştur.

Ekonomik gelişmeler, hükümetin özgürlükçü tutumu parti adına olumlu sonuçlar vermiştir. DP 1954 seçimlerinde oy oranını %3 artırarak oyların %56,61'ini 541 milletvekilliğinin ise 503'ünü kazanmıştır. Bu rekor oy oranı DP'nin kendisine daha da güvenmesine ve daha rahat hareket etmesine neden olmuştur. Bu rahatlık partinin demokrat çizgiden uzaklaşmasın da etkili olmuştur.[70] Buna örnek olarak basın yasasında bazı kısıtlamalara yol açan ispat hakkının kaldırılması gösterilebilir. Aslında seçimlerden önce 9 Mart 1954'te kabul edilen bu yasa seçimlerden sonra muhalif basını cezalandırmak için kullanılmıştır. Bu uygulama parti içerisinde de eleştirilere yol açmış, ancak eleştiriler geri adım atılmasına değil, muhaliflerin partiden ihracına yol açmıştır.[71] DP'nin kuruluşuna neden olan sürece benzetilen bu olay partinin kendi ilkesi olan demokratik özelliğinden uzaklaşması olarak görülmüştür. DP'nin aynı zamanda liberal çizgisi de değişerek daha müdahaleci bir ekonomi ortaya çıkmış, özelleştirme vaatlerinden vazgeçilerek devlet kurumlarına yatırımlar artırılırken, birçok yeni devlet işletmesi açılmıştır. Hükümet bütçe denkliği konusunu önemsemeyerek kurduğu işletmelerin masraflarını ve tarıma destek için harcanan paraları Merkez Bankası kaynağıyla yani para basarak karşılamaya çalışmış,[72] bu durum bir müddet sonra enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca işletme kurarken belirli bir plan uygulanmamış, fabrikalar genelde oy alınan bölgelere yapıldığından yapım maliyetleri artmıştır.[73] Ekonomide baş gösteren dar boğazı aşmak için bulunan çare yabancı sermayeyi desteklemek olmuştur.

1951'de çıkarılan yasa yabancı sermayeyi beklenen seviyede çekmeyince ABD'den Randall Heyeti davet edilerek bir rapor hazırlatıldı. Bu rapor uyarınca 1954'te

---

68 Metin Toker, a.g.e., s. 82.
69 Mustafa Albayrak, a.g.e., s. 412.
70 Cem Eroğlu, a.g.e., s. 140.
71 Mustafa Albayrak, a.g.e., ss. 276-280.
72 Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 80.
73 Günal Kansu, a.g.e., s. 147.

Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunları çıkarılmıştır.[74] 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde 1954-1960 arası ülkeye giren sermaye ancak 104 milyon dolarda kalmıştır.[75] Bu yavaşlama gayri safi milli hasıla(GSMH)'nın da yavaşlamasına neden olmuştur. 1946'dan itibaren ortalama % 10 büyüyen GSMH 1954'ten itibaren % 4'e düşmüştür. Bu oran, savaş sonrası dönemden beri %10'luk yüksek büyüme temposuna alışmış olan toplumsal gruplar tarafından bir durgunluk dönemi olarak algılanmıştır.[76] Bazı yabancı uzmanlar dış ticaret açığını kapatmak için hükümete bir takım istikrar planları önermişlerdir. İlk başta bu önerileri dikkate almayan hükümet 1954'ten itibaren kar oranlarına müdahale kararı almıştır.[77] Karaborsacılığın arttığı 1956'da Milli Korunma Kanunu yeniden yürürlüğe girmiştir. CHP iktidarının müdahaleci anlayışını eleştiren DP, bu tedbirleriyle müdahaleci anlayışı devam ettirmiştir.[78] Bazı ihraç malları primle teşvik edilmiş ve çoklu kur uygulanmıştır.[79] Uzmanların yatırımları azaltma önerisini önemsemeyen Menderes, uzun vadede kar getirebilecek yatırımları büyük bir hızla devam ettirmiştir. Kamu açıklarını kapatmak için sıklıkla Merkez Bankası'na başvurulması enflasyonun artmasına neden olmuştur.[80] Yüksek enflasyon sabit gelirli vatandaşın aleyhine olmuş, ekonomideki bu durum siyasete de yansımıştır.

Gerek ekonomide yaşanan sıkıntılar, gerekse özgürlükleri kısıtlayıcı tedbirler 1954-1957 yıllarında ibrenin DP'nin aleyhine dönmesine sebep olmuştur. 6-7 Eylül 1955'te yaşanan iç karışıklıklara hükümetin zamanında müdahale edememesi başta İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere birkaç bakanın da istifasına yol açmıştır. 29 Kasım 1955'te grup toplantısı sırasında kabineye konuyla ilgili ağır eleştiriler yapılmıştır. Bunun üzerine bakanlar sırayla istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu sıkıntılı durumda Adnan Menderes Mükerrem Sarol'un bulduğu formül ile sadece kendisi için güvenoyu

---

74 Şerif Demir, 2010, a.g.e., s. 458.
75 Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 106.
76 Zahide Sungur, a.g.e., s.22.
77 Mustafa Albayrak," Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", *9. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara 2005, s. 6.
78 Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 197; ekonomide hedeflenen liberalizm iç ve dış etkenler yüzünden sekteye uğramıştır. Bu yüzden yerli girişimci sınıfının oluşması tam gerçekleşmediği gibi ekonomide devlet etkisi devam etmiştir. Bunun sonucunda hükümet, karma ekonomiye yönelmek zorunda kalmıştır. Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S.40, Kasım 2007, s. 567.
79 Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 121.
80 Erdinç Tokgöz, a.g.e., s. 150.

istemiş, DP Grubu Menderes'e güvenoyu vermeyi kabul etmiştir.[81] Adnan Menderes yeniden hükümeti kurmasına rağmen iktidarı kullanma biçimi tek parti dönemindeki haklı eleştirilerin bu sefer de DP'ye yönelmesine yol açmıştır. Hükümet ise bu eleştirilere baskı ile karşılık vermeyi tercih etmiştir. Hükümetin tutumunun sertleşmesi ve parti içi muhalefet partiden kopmalara da neden olmuştur.[82] Yasa değişiklikleri ile basın, yargı, üniversiteler ve muhalefet sindirilmeye çalışılmış fakat bu uygulamalar eleştirilerin daha da artmasına yol açmıştır.[83] Gerilimin arttığı 1957 yılında erken seçim kararı alınmıştır. 1957 seçimlerinde muhalefet partileri işbirliği kararı almaları üzerine, DP seçim kanununda apar topar değişiklik yaparak tüm partilerin tüm seçim bölgelerinde tam aday listesi çıkarması şartını kabul ettirmiş, böylece partilerin seçim ittifakına girmelerini engellemiştir.[84] Bu şartlar altında gerçekleşen 2 Mayıs 1957 seçimlerinin sonucunda DP, %47,7 oy alarak iktidarını sürdürse de önceki seçimle ve muhalefetin oylarındaki yükselişle kıyaslandığında bu sonuçlar bir zafer değil bir mağlubiyet olmuştur. Muhaliflerin oylarından daha az oranda oy aldığı için bu dönemde DP'ye azınlık iktidarı isimlendirmesi yapılmıştır. Bu seçim aynı zamanda DP'nin katıldığı son seçim olmuştur.[85] 1957 seçimlerinden sonra muhalefet birlikte hareket etmeye başlamıştır. 24 Kasım 1958'de Hürriyet Partisi CHP'ye katılır ve bu duruma " Güç Birliği" adını vermişler, hatta köy ve mahallelerde "Güç Birliği Ocakları" kurmuşlardır. Muhalefetin bu hamlesine tepki olarak DP tarafından Vatan Cephesi oluşturulmuştur.[86] Menderes, Vatan Cephesi'ne katılım ile demokratik rejimin güçleneceğini ifade etse de radyo ve gazeteler vasıtasıyla Vatan Cephesi'ne katılım çağrıları yapılması siyasi gerilimi artırmıştır.[87]

1958'de ekonomi oldukça kötüleşmiş, döviz sıkıntısı baş göstermiş, bir an önce ödenmesi gereken borç 1 milyar lira civarına çıkmıştır.[88] 1958'de Resmi kurda dövizdeki yükseliş ise dikkat çekiciydi. ABD doları 280 kuruş olmasına rağmen karaborsada 15

---

81 Mustafa Albayrak, a.g.e., ss. 281-282; Adnan Menderes gruptan güvenoyu almıştır ancak kendi bakanlarını harcadığı yorumları yapılmıştır. Bu olay Menderes'in parti içi diktasına gidecek süreci başlatmıştır. Serhan Yücel, a.g.e., s. 118.

82 Partiden kopan en önemli isim dört kurucudan birisi olan Fuat Köprülü'dür. DP milletvekili Rıfkı Salim Burçak anılarında Fuat Köprülü'nün Adnan Menderes ile uyuşamadığından bahsetmiştir. Bu dönemde Adnan Menderes'in Maliye Bakanı Nedim Ökmen'le de ilişkilerinin bozulduğunu belirtmiştir. Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları,* Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, ss. 405-423.

83 Cem Eroğlu, a.g.e., ss. 175-198.

84 Serhan Yücel, a.g.e., s. 124.

85 Mustafa Albayrak, a.g.e., ss. 299-302.

86 Yasemin Doğaner, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s. 29-38.

87 Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 602-603.

88 Agah Oktay Güner, *Türkiye'nin Kalkınması Ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Damla Yayınevi, İstanbul 1978, s. 65.

liradan değer bulmaktaydı. İthal edilen mallar yüksek fiyatta gösterilerek döviz kaçakçılığı yapılmaya başlanmış, bu durumu eleştiren yazar ve akademisyenler ise hükümet tarafından cezalandırılmıştır.[89] OECD uzun vadeli yatırımlara karar verilirken etraflıca araştırma yapılmadığı, temel politikaların tutarlı bir makroekonomik çerçeve olmadan düzenlendiği, bunun neticesi olarak enflasyonun hızla yükseldiğini iddia etmiştir. Bu nedenle Türkiye'ye yardım etmek için tutarlı ve kararlı ekonomik politikaların izlenmesi şartı koşulmuştur.[90] DP Hükümeti devalüasyon telkinlerine ilk başta direnmiş olsa da, 4 Ağustos 1958'de bir takım kararlar almayı kabul etmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin ödemesi gereken 600 milyon dolar borç ertelenerek 359 milyon dolarlık yeni bir kredi anlaşması yapılmıştır.[91] 4 Ağustos 1958'de alınan Ekonomik Kararlılık önlemlerinde para devalüasyonu, dışalıma yeniden serbestlik, bütçenin kısılması, KİT ürünlerinin fiyatının artırılmasına dair uygulamalar vardı. Hükümet bu yönde tedbirler alırken doğrudan devalüasyon yerine bir dolara 6, 22 lira vergi konularak, doları 9,02 Türk Lirası olarak ayarlamıştır. Kur farklılıkları ise iki yıl içerisinde aşamalı olarak kaldırılmıştır.[92] Kararlar gereğince ticari kredilerde ve kamu yatırımlarında kısıtlamalara gidilmiştir.[93] Ancak bu istikrar politikası gönülsüzce ve baştan savma hazırlanmış olduğundan bir başarı yakalanamamıştır. Kararlar fiyat artışını önleyememiş, 1959'da fiyatlar % 20 oranında artmıştır.[94] 1958 programı sorunları çözmeyince 1960'ta hükümet yeni bir stand-by anlaşması için IMF yöneticilerinden Sturc ile iletişime geçmiştir. Sturc ise yeni bir anlaşma için seçimlerin yenilenmesi gerektiğini ifade ederek,[95] kredi anlaşmasını seçim şartına bağlamıştır.

DP güç kaybettiğini fark edince politikalarını gözden geçirmek yerine daha şiddetli tedbirler almıştır. 1959'da siyasi tansiyon daha da artmış, İnönü'nün muhalefeti halk hareketi haline getirmek için yaptığı gezilerde Uşak, İstanbul, Çanakkale, Konya ve Kayseri'de olaylar çıkmıştır.[96] Üniversite ve halk hareketlerinin arttığı, darbe söylentilerinin yaşandığı atmosferde hükümet bir tahkikat komisyonu kurulması kararı aldırmıştır. Bu komisyon olağanüstü yetkilere sahip olmuş, komisyona her türlü siyasi

---

89 Erdinç Tokgöz, a.g.e., s. 156.
90 Günal Kansu, a.g.e., s. 38.
91Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s. 111.
92 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 122
93 Mustafa Albayrak," a.g.e., s. 18.
94 Zeki Erdoğan, a.g.e., s. 72.
95 Günal Kansu, a.g.e., s. 38
96 Serhan Yücel, a.g.e., ss. 139-140

faaliyeti durdurma yetkisi vermiştir. Hükümetin bu sert tedbiri siyasi atmosferi daha da gerginleştirmiştir.[97] Tahkikat Komisyonu tartışılırken kürsüye gelen İnönü "... *Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır...*" sözleriyle komisyonun açacağı tehlikelere işaret etmiştir.[98] Tahkikat komisyonu 26 Mayıs 1960'ta görevini tamamlamış, ancak nihai raporunu hazırlayamamıştır. Menderes son mitingi olan Eskişehir mitinginde *"yolumuz seçim yoludur, serbest seçim yoludur"* sözüyle erken seçimin sinyalini vermiştir. Ancak subayların Menderes'e havaalanında sırtını dönmesi ve konuşması sırasında hoparlör tellerinin kesilmesi artık çok geç olduğunu göstermiştir.[99] Bu dönemde gerçekleşen siyasi olaylar DP yönetimine tepki duyulmasına neden olmuş ve bu süreç 27 Mayıs ihtilalini doğurmuştur.

Neticede 27 Mayıs 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi'nin yönetime el koyduğunu belirtmesiyle on yıllık DP iktidarı sona ermiş ve Türkiye yeni bir düzene girmiştir. DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan on yıllık süreç Türkiye'nin liberalleşmesi açısından önemli bir süreçtir. Çünkü çok partili siyasi hayatın getirdiği demokratik hava siyasi, ekonomik özgürlüklerin yaşanmasını mümkün kılmıştır. Bunun yanı sıra başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri ile artan ilişkiler de demokrasinin gelişmesine katkı sağlarken bir yandan bu ülkelerle ticari ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin tarım ve sanayide gelişmelere katkı sağlamasının yanında ithal ürünlere hatta dış yardım ve borçlara ihtiyacın artmasında da etkisi olmuştur. Dışa bağımlı hale gelen ekonomide en önemli ülke ABD olmuştur. 1950-1960 arasında Türkiye'ye giren 2 milyar 311 milyon dolarlık dış kaynağın 1 milyar 107 milyonu ABD'den hibe veya kredi yoluyla gelmiştir.[100] Artan dış kaynakların sayesinde yatırımlar da artmış, bu sayede 1950'de 263 milyon dolar olan ihracat 1960'ta 321 milyona çıkmıştır. Ancak dış kaynaklar ithal ürünlere olan rağbeti de artırmış, bunun sonucunda 1950'de 285 milyon

---

97 Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S.4, Yaz 2009, s. 137.
98 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D: 11, C. 18, 18 Nisan 1960, s. 207.
99 Serhan Yücel, a.g.e., ss. 148-156;DP Milletvekili ve Zafer gazetesi yazarı Fürüzan Tekil 1960'ın başlarında Edirne Valiliği'nde Adnan Menderes'in yanındakilere Haziran'ın ikinci pazarında seçimin yapılacağını söylediğini aktarmış, ancak bu bilgiye başka kaynakta rastlanmamıştır. Fürüzan Tekil, İnönü Menderes Kavgası, Tekil Neşriyat, İstanbul 1989, s. 58. 25-26 Mayıs'ta Eskişehir konuşmalarında seçim mesajı verdiyse de kesin bir tarih vermemiştir.
100 Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 122.

dolar olan ithalat 1960'ta 468,1 milyonu bulmuştur. İthalat ile ihracat arasında ihracat aleyhine artan fark dış yardımlara olan ihtiyacı daha önemli hale getirmiştir. Ekonomik artışın da etkisiyle Türkiye nüfusu 1950'de 20,9 milyondan, 1960'ta 27,7 milyona ulaşmıştır. Kişi başına düşen gelir ise bu on yılda 166 dolardan 335 dolara yükselmiştir. Artan nüfus iş gücüne ve pazarlama imkânlarına katkı sağlamış, bu sayede ekonomi yılda ortalama %6,6 büyümüştür.[101]

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark
1950	285,6	263,4	-22,2
1955	497,6	313,3	-184,3
1960	468,1	321	-147

Tablo 1. 1950-1960 Yılları Arasında Türkiye'nin İthalat ve İhracatı (Milyon Dolar)[102]

[101] Erdinç Tokgöz, a.g.e., s. 161.
[102] Erdinç Tokgöz, a.g.e., s. 155.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TARIMDAKİ GELİŞMELER

Cumhuriyet döneminde tarım, ülke kalkınmasının en önemli unsuru olarak görülmekteydi. Çünkü nüfusun yaklaşık % 80'i köylerde yaşamaktaydı. Dolayısıyla nüfusun büyük çoğunluğunun geçim kaynağı tarımdı. Ayrıca tarıma dayalı olan endüstri ise gelişmemiş ve savaş süresince atıl hale gelmiştir.

Ülke kalkınmasının öncelikli meselesi olan tarımın çok büyük eksiklikleri vardı. Örneğin küçük işletmelere sahip köylünün elindeki toprağı geçimini sağlamakta yetersiz kalırken, toprakların büyük kısmı toprak ağalarının elinde bulunmaktaydı. Önemli eksikliklerden bir tanesi de tarım alet ve makinelerinin ilkelliğiydi. Bu durum tarımın insan ve hayvan gücüne dayalı olmasına neden olmaktaydı. Bu da geniş toprak sahibi kişilerin topraklarını verimli biçimde kullanamamasına ve ortakçılık sisteminin yaygınlaşmasına neden olmaktaydı. Tarım aletleri dışında tohum, gübre, sulama gibi modern tarım girdileri de gelişmiş değildi. Bu nedenle tarımsal verim düşük durumdaydı. Doğal yolla sulama yapılabilen ve verimli arazilerin dışında kalan tarım arazilerinin % 90'ında sadece hububat üretimi yapılmaktaydı.[103] Hububat üretiminde ise buğday ve arpa üretimi başta gelmekteydi. Sulama ve gübreleme imkânlarından yoksun, verimin düşük olduğu bu arazilerde nadas yöntemine sıkça başvurulmaktaydı. Ayrıca bu arazilerde iklim şartları verimde en önemli etkiye sahip olduğundan kuraklığın yaşandığı dönemde tarımsal verim ciddi ölçüde düşmekteydi. Deniz ulaşımının olduğu kıyı bölgelerde ise pamuk, tütün gibi ticari ürünler yetiştirilebilmekteydi.[104] Tarım arazilerinin yaklaşık % 6'sını oluşturan bu bölgelerde hububat üretilen bölgeler kadar olmasa da ilkel şartlar hakim olduğundan verim düşüktü. Osmanlı döneminde verilen ayrıcalıklar ile tütünün

---

103 Cevahir Kayam, Türkiye'de Tarım Politikaları (1928-1938), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 1997, s. 7.

104 Mehmet Öztürk, Tek Parti Dönemi (1923 – 1945) Tarım Politikalarında Devletçilik, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2010, s. 48.

kontrolü Reji İdaresi[105] adı altında yabancıların elindeydi. Ayrıca sanayi olmadığından fiyatlar tamamen dış piyasalara göre şekillenmekteydi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan tarımda önemli eksiklerden birisi de ulaşım imkânlarının olmamasıdır. Bu durum ihtiyaç fazlası ürünün ticaretini engellediğinden köylerde kendine yetebilirlik anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bu anlayış köyün kendi içine kapanmasına ve dış dünya ile bağının azalmasına yol açmıştır. Bu nedenle köylere modern teknik ve yöntemler istense de ulaştırılamazdı. Köylünün şehirlerle ilişkisi oldukça düşük durumdaydı. Köylerde eğitim, sağlık gibi hizmetler yaygınlaşamadığından geleneksel yöntemler sürdürülmekteydi. Devletin köylere eli ancak vergi ve askerlik gibi görevler için uzanmaktaydı. Eğitim, sağlık, ulaşım, modern tarım gibi çağın şartlarına ulaşamayan köyler adeta kaderine terk edilmişti. On yıldan uzun süren savaşlardan sonra ihmal edilen köylü Cumhuriyetle birlikte milletin efendisi ilan edilmiş ve köylünün kalkınması için yeni politikalar üretilmeye başlanmıştır.

2.1. CHP Döneminde Tarım Politikaları

Cumhuriyet ilanından önce ekonomik şartlarının belirlenebilmesi için 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. Ülkenin ekonomik hedeflerinin Misak-ı İktisadi adıyla belirlendiği bu kongrede izlenecek tarım politikaları da ilk defa belirlenmiştir. Kongreye katılan çiftçiler aşar vergisinin kaldırılması, tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması, Reji'nin kaldırılması, köylerde güvenliğin sağlanması, tarımsal kredilerin düzene sokulması, yol vergisi gelirinin şose yapımına harcanması, orman köyleri ile ilgilenilmesi, ormanların artırılması, hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılması, hayvan cinslerinin ıslah edilmesi, göllerde balık yetiştirilmesi, tarım aleti üretimi ve tamiri için tamirat atölyelerinin kurulması, tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi, pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması, yükseköğrenim öğrencilerinin belirli süre içinde köylere gönderilmesi taleplerinde bulunmuşlardı.[106] Bu kongrede alınan kararlar Cumhuriyet döneminin

---

105 Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin teklifi ile 28 Mayıs 1883 tarihinde kurulan Reji İdaresi (Regie co-interesse des Tabacs de l'Empire Ottoman) Osmanlı tütününü üretim, işletme ve pazarlama tekeline sahip çok uluslu bir şirketti. 1925 yılında bu şirket satın alınıp millileştirilmiş ve yerine Tekel kurulmuştur. Hamdi Genç, Tiğinçe Oktar, " Tütün İdaresinin Reji'den Tekel'e Dönüşümünün Hikayesi", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, ss.245-272.

106 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart* 1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, ss. 21-32. Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzurum 2000, s. 154.

ekonomi politikalarında etkili olmuştur. Ancak bu kongrede köylüleri temsilen çoğunlukla toprak sahibi çiftçiler gelmiş, topraksız köylüler kongrede temsil edilmemişlerdir. Dolayısıyla toprak reformu konusunu dile getirebilecek bir köylü sınıfı yer almamıştır. Topraksız köylüye toprak dağıtılması ve toprak reformuna gidilmesi fikrini kongrede işçi sınıfı gündeme getirmiş, bu fikre karşı çıkanlar da köylü sınıfı olarak görülmüştür. Çünkü kongreye katılan toprak sahibi köylüler toprak reformu yapıldığında kendi topraklarının dağıtılacağını bildiklerinden itiraz etmişlerdir.[107] Kongrede çoğunluk devletin ekonomiye müdahale etmemesi görüşünü benimsemiştir. Kongrede etkili olan liberal ekonomik görüş 1929 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür.

2.1.1. Liberal Dönem (1923-1929)

1923-1929 yılları arası Türk ekonomisinin liberal dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde gerek tarımda olsun gerek sanayi ve ticarette özel teşebbüs desteklenmeye çalışılmıştır. Tarım sektöründe köylünün ekonomik şartlarını iyileştirmek için ilk olarak 1923'te hayvan ithalinden alınan vergiler kaldırılmıştır.[108] Bundan daha önemli adımlar ise 1924'te Köy Kanununun kabul edilmesi, 1925'te aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Kabul edilen Köy Kanunu ile köyün tüzel kişiliği kabul edilerek köye geniş yetkiler verilmiştir. Kanun ile "Köy Deneği", "İhtiyar Meclisi", sosyal yardımlaşma kurumu olan "İmece" ve her aileden gelirine göre alınan "Salma" gibi adetler yasalaştırılmıştır. Köy Kanunu'nun, Belediye Kanunu'ndan (1930) çok daha önce düzenlenmesi köye verilen önemi göstermiştir.[109] Aşar vergisi ise çiftçiden üretim masrafları düşülmeden ürününün % 10'unun ayni biçimde mültezimler aracılığıyla alındığı vergiydi. Bu vergi aynı zamanda ülkenin en önemli gelir kaynağıydı. 1924 yılında toplam 153 milyon lira gelirin 27,5 milyon lirasını aşar vergisi oluşturmaktaydı.[110] Devlet için önemli bir gelir olan aşar vergisi köylü için ise ağır bir yüktü. Denetimsizliğin getirdiği yolsuzluk ve iltimas nedeniyle özellikle bu yük küçük işletmeye sahip köylüleri daha fazla ezmekte, tarımsal üretimin artışının önünde en büyük engel olarak görülmekteydi. Aşar vergisinin köylüleri ezen diğer bir yönü ise mahsulün

---

107 Türkan Çetin, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1997, s. 22.
108 Fatih Tuğluoğlu, Modernleşmenin ve Devletçi Ekonomi Politiğin Kırsal Kesim Üzerine Etkileri(1929-1939), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2007, s. 18.
109 Türkan Çetin, a.g.e., s. 25.
110 Ceyhan Koç, a.g.e., s. 160.

ambarlara kadar taşınması derdiydi.[111] Hükümet 17 Şubat 1925'te Aşar Vergisi'ni cesur bir adımla kaldırarak köylüyü önemli bir yükten kurtarmıştır.

Bu dönemde tarım alanında atılan önemli bir liberal adım da toprak mülkiyetinin belirlenmesi açısından Medeni Kanun'un kabul edilmesidir. 1926 yılında medeni kanunun kabul edilmesiyle, bir taraftan özel mülkiyet anlayışına dayanan yeni hukuksal düzenin en önemli unsuru oluşturulurken, bir taraftan da geniş tarım alanları üzerinde fiilen denetim kuran güçlü ailelerin bu arazileri kendi mülkü olarak tapuya kaydettirmelerinin yolu açılmıştır.[112] Köylünün ihtiyacı olan krediyi temin edebilmek için Ziraat Bankası'nın statüsü değiştirilerek kredi imkânları artırılmış, Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Köylerin kalkınması için yol konusu çok önemli görülmüş, 1923'te yaklaşık 4 bin km. olan demiryollarının ve 18.335 km olan karayollarının artırılması için çaba harcanmış, tarım ürünlerinin taşınmasında demiryolunda uygulanan tarifede indirimler yapılmıştır.[113] Liberal dönemde ilk defa tarımda makineleşme çabalarına girişilmiş ancak 1929 Ekonomik Buhranı bu çabalarla birlikte liberal dönemin de sonunu getirmiştir.

2.1.2. Dünya Buhranı Ve Devletçilik Dönemi

1929'de ABD'de yaşanan ekonomik kriz tüm Dünya'yı etkilemiştir. Uluslararası ticaretin sekteye uğraması tarım ürünleri ihracatı yapan Türkiye'nin de bu durumdan olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. 1929 –1932 yılları arasında fındık fiyatları %73, buğday fiyatları %63, kuru incir fiyatları %52, tütün fiyatları %50, kuru üzüm fiyatları %49, pamuk fiyatları da %48 düşmüştür. 1925 – 1934 yılları arasındaki toplam fiyat düşüşü ise yaklaşık %81 olmuştur. Kilosu 70 kuruşa ihraç edilen tütünün fiyatı 30 kuruşa, 13,5 kuruşa ihraç edilen buğdayın fiyatı da 4 kuruşa düşmüştür. Yaşanan bu fiyat düşüşleri nedeniyle üreticinin eline tohum parası bile geçmez olmuştur.[114] Ağırlaşan vergileri toplamak da sorun olmuş, Arazi Vergisinde tahsilât oranı yüzde 18'e kadar

---

111 Kenan Kırkpınar, "Aşar Vergisinin Kaldırılışı", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 1, S.2, s. 112.
112 Mehmet Öztürk, a.g.e., s. 59.
113 Türkan Çetin, a.g.e., ss. 45-46.
114 Doğan Duman, "1929 Dünya Ekonomi Krizi Ve Ulusal Ekonomiyi Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/5 Spring, Ankara 2013, s. 216.

düşmüştü.[115] Buhrandan sonra hükümetin, ödemeler dengesini sağlayabilmek için ithalatı zorlaştırması ticari faaliyetleri cazip durumdan çıkartarak, sanayileşme için uygun bir ortam oluşturmuştu. Yurtdışından mamul mal ithalatının zorlaştırılması, hammaddesi ülke içinde bulunan ürünlerin üretimini gündeme getirmişti.[116] Böylelikle buhran dönemi Türkiye'de sanayinin kurulması için bir fırsat oluşturmuştu. Yerli girişimcilerin sanayileşme konusunda istenilen gelişmeyi sağlayamaması, Türkiye'de sanayinin devlet eliyle kurulması şeklindeki görüşlerin ülke gündeminde ağırlık kazanmasına neden olmuştu. O döneme kadar uygulanan liberal ekonomik sistem, buhranın sebebi olarak görülmüş ve krizi aşmak için farklı bir ekonomik sistemin takip edileceği belli olmuştu. Bu yeni ekonomik model, devleti ekonomik hayatın tek belirleyicisi yapan devletçilikti.[117] Bu ekonomik modeli Başbakan İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da "Mutedil Devletçilik" terimi ile ifade etmiştir.[118] Devletçilik ilkesinin tarımda uygulanacağının işareti 5-19 Ocak 1931'de düzenlenen Ziraat Kongresi'nde verilmiştir. Tarımın neredeyse tüm sorunlarının 23 encümende görüşüldüğü bu kongrede İzmir İktisat Kongresi'nin aksine devletin ön plana çıkması istenmiştir.[119] Devletçilik ilkesiyle devletin tarım ve hayvancılık konusundaki ekonomik faaliyetlere doğrudan katılımı zorunluluğu doğmuştur. Bu nedenle Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Et ve Balık Kurumu (EBK), Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ, Yem Sanayii, Yapağı ve Tiftik AŞ, Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) gibi kamu kurumları kurulmuştur.[120] Tarım faaliyet ve tekniklerini araştırmak ve öğretmek amacıyla 1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Tarımda makineleşme süreci de devletçilik ilkesiyle yeni bir dönemece girmiştir. 1937'de kurulan Zirai Kombinalar[121] eliyle makineleşme süreci devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu devlet kurumları modern yöntemlerle tarımsal üretim gerçekleştirmekteydi. Tarımda uygulanan devletçi politika

---

115 Gülten Kazgan, *Türk Ekonomisinde Krizler (1929–2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, ss.67–68

116 İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, ss. 98-103.

117 Fatih Tuğluoğlu, a.g.e., ss. 48-49.

118 İlhan Tekeli, a.g.e., s. 161.

119 Türkan Çetin, a.g.e., ss. 78-82.

120 Yüksel Kaştan, "Atatürk Dönemi'nde Tarım Alanında Yapılan Yenileşme Hareketleri", 38. ICANAS(International Conference on Advances in Natural&Applied Science) (11 Haziran-15 Eylül 2007), s. 1769.

121 1937'de kurulan Zirai Kombinaların amacı zirai makine ve mücadele ilaçları ile köylülerin ekim, nadas ve harmanına yardım etme, çiftçileri modern tarıma alıştırmaktı. II. Dünya Savaşı yıllarında tarımsal üretime önemli katkısı bulunan kombinalar 1949'dan itibaren Devlet Üretme Çiftliklerine dönüşmüştür. Mehmet Öztürk, a.g.e., s. 114.

tarımsal modernleşmenin daha planlı biçimde uygulanmasını sağlamıştır. Ekonomik krizin etkileri sona ermesine rağmen 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı devlet müdahalesinin gerekçesi olmuştur. Alınan başarılı sonuçlar da II. Dünya Savaşı döneminde kombinaların sayısının ve toprak büyüklüğünün artmasını sağlamıştır. Devlet müdahalesi II. Dünya Savaşı'nda sadece kombinalarla sınırlı kalmamış, daha müdahaleci önlemler alınmıştır.

2.1.3. II. Dünya Savaşı Ve Milli Korunma Kanunu (1939-1945)

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaşın olumsuz koşullarını büyük ölçüde yaşamıştır. Savaşın Ortadoğu ve Balkanlarda yayılması Türkiye'yi tehdit altına almış, seferberlik ilan etmesine neden olmuştur. Genç erkek nüfusun silahaltına alınması tarımsal üretimi, savaş şartları ise tarım ihracatını çok büyük ölçüde azaltmıştır. Savaş şartlarında ekonominin bozulması fiyatların yükselişine ve karaborsacılık faaliyetlerine yol açmıştır.[122] Hükümet fiyatları kontrol edemeyince daha sert bir önlem olarak 18 Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmıştır. Bu kanun hükümete çalışma yükümlülüğü ve çalışma saatlerini artırma, iç ve dış ticarette fiyat belirleme, özel işletmelere geçici olarak el koyma, karne ile temel ihtiyaç maddelerinin dağıtılabilmesi gibi geniş yetkiler vermiştir.[123] Ordunun ve şehirlerde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılamak için, Milli Korunma Kanunu uyarınca tarım ürünleri, köylüden çok düşük fiyatlarla satın alınmıştır. Ayrıca kanun gereği köylüler 15 km. uzağa kadar bölgelerde çalıştırılabilmekteydi. Kanunda dört hektar arazi için bir çift öküzün milli müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulması maddesi en çok tartışılan madde olmuştur. Bu maddeye göre 4 hektardan küçük araziye sahip kişilerin öküzlerine el konulmuştur.[124] El konulan ürünlerin bedelinin cüzi olmasına rağmen nakit olarak değil, hazine bonosu veya devlet tahvili olarak ödenmesi köylüleri zor durumda bırakmıştır.[125]

---

122 M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer,"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research,* Volume 2 / 9, Fall 2009, s. 320.

123 *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940.

124 Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yılları'nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi Ve Köylü Üzerindeki Etkisi", Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 5, 2011, s. 217.

125 Alev Özbil, Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015, ss. 66-67; Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi : Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç Ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 189

Bu döneminde artan ihtiyaçları karşılamak için başvurulan yollardan birisi de özel nitelikli vergiler çıkarmak olmuştur. Bu doğrultuda 1942'de Varlık Vergisi[126] ve 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmıştır. 1943'te kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi hububat ve baklagillerden ayni olarak % 8, ihraç ürünlerinden nakdi olarak % 12 olarak belirlenmiştir.[127] Vergilerin fazlalığı, durumu olmayanlardan da alınması, vergi memurlarının yetersizliği ve usulsüzlükleri köylünün şikâyetçi olduğu konular olmuştur. Vergi ordunun ve şehirde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılaması açısından katkı sağlamış olsa da köylünün aşar vergisinin geri dönmesi korkusu duymasına yol açmıştır.[128] 18 Ocak 1946'da bu vergi kaldırıldıysa da köylüler üzerinde olumsuz etki bırakmıştır.[129] II. Dünya savaşı yıllarında genç nüfusun askere alınmasıyla düşen tarımsal üretim, Milli Korunma Kanunu[130] ve Toprak Mahsulleri Vergisi'nin ağır şartları halkın büyük sıkıntılar çekmesine yol açmıştır. Dolayısıyla 1929 krizi ve II. Dünya Savaşı gibi olumsuz şartlar Türk çiftçisinin modernleşmesine ve uluslararası ekonomiye dâhil olmasına engel olmuştur. Ayrıca yaşanan karaborsacılık ve devlet görevlilerinin usulsüz davranışları CHP iktidarının yıpranmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir fırsat doğmuş; ancak bu fırsatı kullanma şansı yıllarca tek parti yönetimiyle iktidarda olan CHP'ye değil DP'ye verilmiştir.

2.1.4. 1945 Sonrası Tarım Politikaları

II. Dünya Savaşı sonrasına kadar tarımda kendi kendine yetebilirlik yaygındı. Bunda ulaşım imkânlarının yeterli olmaması, tarım endüstrisinin gelişmemiş olması, kent nüfusunun ancak %20'lerde olması ve ilkel tarım tekniklerinin kullanılması etkilidir.[131] Deniz veya demir yolu ulaşımının olmadığı yerlerde ihtiyaç fazlası tarım ürünleri ancak yakın kasaba veya kent pazarlarına götürülmekteydi. 35 bin köyden 13'ünde elektrik var iken, baraj sayısı ise üçtür. Halkın pazardan alabildikleri dört beyaz olarak anılan gaz,

---

126 1942 yılında bir defalığına alınan bu vergi şehirlerdeki varlıklı kesimden alınmıştır. Korkut Boratav, a.g.e., s. 85.
127 *Resmi Gazete*, 7 Haziran 1943, ss. 5241-5243.
128 Türkan Çetin, a.g.e., s. 132.
129 Sevilay Özer, 2011, a.g.e., ss. 229-231.
130 18 Ocak 1940'ta yürürlüğe giren yasa, seferberlik ve savaş durumunda Bakanlar Kuruluna "devletin bünyesini iktisat ve millî müdafaa bakımından takviye etmek amacıyla" geniş yetkiler vermiştir. Savaş koşullarında ortaya çıkan bu yasa, DP muhalefeti tarafından sıkça eleştirilmiş, ancak 1954'ten itibaren DP iktidarı da bu müdahaleci yöntemi tercih etmiştir. Milli Korunma Kanunu, 1956'da DP iktidarında yeniden yürürlüğe konmuştur. Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIII, S. 67-68-69, ss. 220-250.
131 Gülten Kazgan, "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* C. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 2413.

bez, tuz ve şekerdir.[132] 1946 yılında on altı yıllık içe dönük ekonominin yavaş yavaş terk edilip ithalatta serbestliğin getirilmeye, dış ticaret açıklarının kabullenilmeye başlandığı, dış yardımlarla ekonomik yapının ayakta kalabildiği bir dönem başlamıştır.[133] Bu dönemde düşünülen Çiftçiyi Topraklandırma yasası ile toprak mülkiyeti konusu gündeme gelmiş, 1947'den sonra ise başta Marshall Yardımları olmak üzere dış yardımların etkisiyle yeniden tarımda modernleşme süreci başlamıştır. Bu yeni liberal dönem Türkiye'yi demokratik bir tutuma yönlendirmiş ve 1946'da yeniden başlayan çok partili dönemin devam etmesine katkı sağlamıştır.

2.1.4.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Osmanlı'da merkezi otoritenin bozulduğu dönemde durumdan faydalanan toprak ağaları, sahipsiz ve tapusuz toprakları mülklerine geçirmişlerdi. Cumhuriyet döneminde devralınan bu dengesiz toprak dağılımını düzenlemek Mustafa Kemal'in en büyük isteklerinden birisiydi. 1929'da bu amaçla, çalışan köylülere işleyebileceği kadar toprak verilmesi yönünde karar alınmıştır. Ancak alınan karar yeterince uygulanmamıştır[134] 1940'larda topraksız ve az topraklı olduğu tahmin edilen bir ya da iki milyon çiftçi ailesi vardı. Bu nedenle 1945'te topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak ve iyi işlenemeyen büyük arazilerin etkin biçimde işlenebilmesi için Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hazırlanmıştır.[135] Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun uygulanmasının üç ana hedefi bulunmaktaydı. Birincisi siyasi hedef, bu kanun ile toprak ağalarının siyasi gücü kırılmak istenmiştir. İkincisi ekonomik hedef, topraksız köylülerin toprak sahibi olması ve işlenebilecek düzeyde toprak sahibi olunmasıyla daha fazla üretim gerçekleşmesi beklenmiştir. Sonuncusu ise sosyal hedef, halkçı bir anlayışla toprak ve gelir adaletsizliğini çözmek hedeflenmiştir.[136] Kanun tasarısına göre öncelikle devlete ait topraklar, sonrasında ise büyük çiftçilerin 5000 dönümden fazla olan arazisi kamulaştırılarak topraklar topraksız köylüye dağıtılacaktır.[137] Kanun tasarısını savunan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu kanunun köylünün refah seviyesini artıracağını, bununla birlikte üretimin ve nüfusun artarak ülkenin kalkınma seviyesini hızlandıracağını

---

132 Günal Kansu, *Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 30.
133 Korkut Boratav, 2011, a.g.e., s. 94.
134 Erdal İnce, a.g.e., ss. 34-36.
135 Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 115.
136 Türkan Çetin, a.g.e., s. 166.
137 Erdal İnce, a.g.e., ss. 50-51.

savunmuştur.[138] Kanun tasarısı görüşüldüğü dönemde mecliste önemli tartışmalar yaşanmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun son anda eklettiği geniş toprak sahibi olanlardan kamulaştırılacak arazilerin topraksız köylülere dağıtılması maddesi (17. Madde) Cavit Oral, Adnan Menderes, Emin Sazak gibi geniş toprak sahibi milletvekillerini rahatsız etmiştir.[139] Adnan Menderes toprak reformunu eleştirirken yasa tasarısının Nazi Rejiminin iskân kanunu olan Erbhaff'un kopyası olduğunu savunmuştur.[140] Adnan Menderes 16 Mayıs'ta mecliste yaptığı konuşmada toprak reformuna ihtiyaç olmadığını, asıl yapılması gerekenin çiftçilere modern tarım için gerekli aletlerin temin edilmesi ve köylünün aşırı vergilerle ezilmemesi gerektiğini savunmuştur.[141] Toprak reformunun aleyhinde tavır takınan Menderesi toprak mülkiyeti hakkındaki fikirlerini açıkladığı meclis konuşmasında "*... Toprak mülkiyetinde artık, en küçük emniyet kalmayacaktır, zirai reform adı altında siz, daha bir çok yıllar zati istihsal şekline mahkum bir düzeni bir nizamı müdafaa ediyorsunuz. Halbuki küçük işletmeye gitmek değil, küçük işletmecileri birleştirerek, büyük kolektif işletmelere geçmek hatta farzdır"*[142] diyerek büyük toprakları bölmek yerine küçük toprakların birleştirmesi gerektiğine değinmiştir. Buna karşılık Başbakan Saraçoğlu, Adnan Menderes ve onun gibi toprak sahibi altı yedi milletvekilinin kendilerinin çıkarına bir değişiklik yapılması talebinde bulunduğunu iddia etmiştir.[143] Kanun tasarısı Meclis içerisinde farklı seslerin yükselmesine neden olmuştur. Buna rağmen 11 Haziran 1945'te yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na göre kullanılmayan kamu toprakları, köy ve mahallelerin fazla olan ortak toprakları, sahibi bilinmeyen veya özel mülkiyetten kamulaştırılan topraklar topraksız veya az topraklı köylülere dağıtılacaktı. Özel mülkiyetteki toprağın kamulaştırılması için sulak yerlerde 200, kurak yerlerde 500 hektardan fazla olması kararı alınmış,[144] ancak zamanla özel mülkiyetteki kamulaştırma sınırı yükseltilmiştir. Başta Bulgar göçmenleri olmak üzere 350 bin aileye 18 milyon dönüm toprak dağıtılmış; fakat kooperatifleşme, tarım üretimini artırma gibi hedefler gerçekleşmemiştir.[145] Kanun

---

138 Erdal İnce, a.g.e., s. 60.
139 Erdal İnce, a.g.e., s. 16.
140 Özer Özçelik, Hüseyin Önder, Yavuz Odabaşı, "Atatürk'ten Menderes'e Türkiye'nin Ekonomi Politiği (1923-1960)", *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı Ve Siyasal Mücadelesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın 2012, s. 77.
141 Şerif Demir, 2010, a.g.e., ss. 57-58.
142 Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 117.
143 Cem Eroğlu, a.g.e., s. 27.
144 *Resmi Gazete*, 15 Haziran 1945, s.8893.
145 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 105.

özellikle 17. Madde olmak üzere tam anlamıyla uygulanmamış, sadece devlet arazilerinin dağıtımıyla sınırlı kalmıştır. Dağıtılan araziler de bir ailenin geçimini sağlayacak büyüklükte olmamıştır. Yasada zamanla yapılan değişikliklerle yasanın hedeflediği reform anlayışı ortadan kalkmıştır. Tasarı sürecinde yasayı şiddetle eleştiren Cavit Oral 1948'de II. Hasan Saka Hükümeti'nin Tarım Bakanı olmuştur. Cavit Oral'ın bakanlığı sürecinde 27 Mart 1950'de yapılan değişiklikle 17. Madde kaldırılmıştır. [146] 17. Maddenin kaldırılması kanunun arazilerin daha iyi işlenebilmesi hedefinden uzaklaşıldığını göstermiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile çok sayıdaki topraksız veya az toprak sahibi köylü mutlu edilirken, bu uygulama büyük toprak sahiplerinin küskünlüğüne yol açmıştır. CHP'nin bu kanuna kararlılıkla başlayıp devamını getirememesinde ABD ile başlayan yakınlaşma sürecinin de etkisi bulunmaktadır. Sovyet tehdidine karşı desteği beklenen liberal görüşlü ABD, devletçi anlayışa sahip bu yasayı hoş karşılamayabilirdi. 1946'dan itibaren yükselen liberal görüş bu yasanın başarısızlığına neden olmuştur. Başarısızlık sadece çiftçinin topraklandırılamaması değil, aynı zamanda büyük ve küçük çiftçinin tamamen CHP'ye sırt çevirmesi anlamına da gelmekteydi. Nitekim bu hoşnutsuz kesim yasa görüşülürken ortaya çıkan muhalif aktörleri destekleyerek iktidarın değişimine destek vermişlerdir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmaları, II. Dünya Savaşı şartlarında alınan tedbirlerden olumsuz etkilenen halkın tepkileri, özellikle nüfusun büyük kısmını oluşturan çiftçilerin hoşnutsuzluğu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çok partili hayata sıcak bakması muhalif görüşlerin doğmasında önemli iç etkenler olmuştur. Bunun yanında muhalefetin doğmasında dış etkenlerin de önemi vardır. İktidarın muhalefetin çıkışına, demokratik ve liberal havanın yükselmesine müsaade etmesinin nedeni bu dönemde ABD ile yakınlaşma sürecidir. Bu yakınlaşma isteği sadece Sovyet tehdidine karşı değil aynı zamanda ABD yardımları ile tarımda modernleşme isteğinden kaynaklanmıştır.

2.1.4.2. Dış Yardımlar

Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin tehdidine karşı ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'ı koruyacağını belirttiği 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini, ileride artacak

---

[146] *Resmi Gazete*, 27 Mart 1950, s. 18167.

ABD- Türkiye ilişkilerinin ilk resmi adımı olmuştur.[147] ABD Başkanı Truman Türkiye ve Yunanistan'ı korumak için 400 milyon dolarlık bir askeri yardım yapılacağını belirtmiştir. Bu doktrinden sonra Türk ve Amerikan heyetleri arasında görüşmeler sıklaşmıştır.

5 Mart 1947'de, Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri yardım görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dean Acheson, Avrupa'ya yapılması düşünülen yardımlar konusunda çalışmalar yapılmasını istedi. Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Dairesi'nde de, ünlü stratejist George Kennan başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulmuştu. Bu grup ilk raporunu 23 Mayıs 1947'de Dışişleri Bakanı George Marshall'a sunarak, yardımların en fazla Batı Avrupa üzerinde yoğunlaştırılması gerektiğini belirtmiştir. ABD yardımlar ile Avrupa ticaretini devam ettirmeyi, Sovyetlerin Avrupa'da yayılışını engellemeyi, hatta kendi yönetimi gibi federal bir yönetimle Avrupa Birleşik Devletlerini oluşturmayı hedeflemekteydi.[148] Bu amaç doğrultusunda Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında, Amerika'nın Avrupa uluslarını ortak bir imar planı içinde bir araya getirme kararlılığını taşıdığını ifade etti. Marshall, Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini bu plana dâhil olmaya davet ediyordu.

Marshall Planı çerçevesinde tahsis edilen yardımların dağıtımı için, A.B.D. bünyesinde Ekonomik İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration,E CA) adında bir örgüt kuruldu. Buna karşılık, Avrupa ülkeleri de kendi aralarında, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü(Organization of European Economic Cooperation,OEEC)'nü kurdular. Bu örgüt ileriki tarihlerde, Avrupa istikrarı ve bütünleşmesi için çalışacakları Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization of EconomicCooperation and Development, OECD)'ne dönüşecektir. Marshall Planı çerçevesinde, ABD katılımcı ülkelere 13 milyar dolar civarında yardım yapmıştır. Kore Savaşı'nın başlamasıyla,

---

147 Sovyet Rusya'nın 7 haziran 1945'te Türkiye'den Boğazlarda ayrıcalık ve toprak talep etmesi üzerine oluşan tehdite karşı İngiltere ABD'den Türkiye ve Yunanistan'a destek istemiştir. ABD Başkanı Harry Truman 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'nden bu amaçla onay istemiştir. Truman Doktrini olarak anılan bu görüşmeden sonra Türkiye ve Yunanistana 400 milyon dolar yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Eminalp Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Vol. 5, No. 9, 2006, s. 96.

148 Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı Ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s 1-4, c 51, Ankara 1996, ss.276-278.

Avrupa'ya yönelik ekonomik yardımlar, askeri yardımlara dönüştürüldü ve NATO çerçevesinde verilmeye başladı. Marshall Planı da 1953'te resmen sona erdirildi.[149]

İlk başta savaştan zarar görmediği için plana dahil edilmeyen Türkiye, ABD ile temasa geçerek Sovyet baskısına karşı, yapmak zorunda kaldığı askeri harcamaları gerekçe göstererek yardım talep etmiştir. ABD bu başvurudan sonra Türkiye'yi de plana dahil etmiştir. Türkiye'nin alacağı yardımlarla tarım ülkesi olarak gelişebileceğini, böylelikle Avrupa'nın tarım ürünü ihtiyacını karşılayabileceğini, Avrupa'nın Sovyet Rusya buğdayına muhtaç kalmayacağını düşünmüştür. 8 Temmuz 1948'de ABD ve Türkiye arasında imzalanan İktisadi İşbirliği anlaşması ile Türkiye bu plana dahil olmuştur. Plana dahil ülkeler arasında en az payı alan Türkiye'ye, 1948-1951 yılları arasında 157 milyon dolar doğrudan, 148,5 milyon dolar dolaylı yardım yapılmıştır. Bu dönemde tarıma ayrılan yardım miktarı 46.398.000 dolardır. Bu yardımlar sayesinde 2000 traktör ithal edilmiştir.[150]

Marshall Planı'ndan itibaren Türkiye'ye gelen yabancı ekonomi uzmanları raporlarında Türkiye'ye tarım alanında kalkınma tavsiyelerinde bulunmaktaydılar. Bunun yanında planlı bütçe telkinleri de yapılmaktaydı. Bu telkinlere olumlu cevap veren CHP hükümeti plan çalışmaları yapmıştı. 1947'de hazırlanan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlıklarını yöneten Süleyman Vaner'in soyadından ilhamla Vaner Planı olarak anılmıştır. 1947-1952 yıllarını kapsayan bu planda yatırımların %60'ını altyapı, %16'sını tarım, %8'ini de sanayi yatırımları kapsıyordu. Çok partili hayat, Sovyet tehditleri dolayısıyla dış politikaya verilen önem, planlama yanlısı İnönü'nün iktidardan uzaklaşması ve Demokrat Parti'nin iktidara gelişi 1950'den itibaren bu planın uygulanmasını engellemiştir.[151]

CHP iktidarının bu son dönemi önemli gelişmelere sahne olsa da hoşnutsuzlukları yok etmede yeterli olmamış, halk yeni umutlar aramıştır. İşte bu hoşnutsuzluk ve yeni umutlar arayışı liberalleşmede daha cesur adımlar atacağına inanılan DP iktidarının doğuşuna vesile olmuştur.

---

149 Çağrı Erhan, a.g.e., ss. 283-286
150 Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshall Planı", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S.1-4(1949), ss. 152-164.
151 Günal Kansu, a.g.e., ss. 28-29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TARIMDA MODERNLEŞME FAALİYETLERİ

Tarımda modernleşme hammadde ihtiyacının artışı ve teknolojinin ortaya çıkışı sayesinde büyük ölçüde Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Başta tarım makinelerinin kullanılması olmak üzere, suni gübre, tarım ilaçları, tohum ıslahı ve gelişmiş sulama sistemleri kullanımı tarımda modernleşme faaliyetleri içerisinde görülmüştür.

3.1.Tarım Aletleri ve Makineleri

Sanayi Devrimi'nin tarıma etkisi insan ve hayvan gücünün yerini tarım makinelerinin alması olmuştur. Demir ve çeliğin kullanımının artması tarım aletlerinin de daha dayanıklı olmasını sağlamıştır. Bir tarım ülkesi olan Türkiye'de de tarımın gelişmesinde önemli rol oynayan modernleşme çabaları her dönem üzerinde durulan bir konu olmuştur.

3.1.1 DP Öncesi Tarımda Makineleşme Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince işgücünün cephelerde olması ülke tarımının önemli ölçüde düşüşüne yol açmıştır. Savaştan sonra ise genç nüfusun azalması dolayısıyla tarım topraklarının tamamı ekilememiştir. Bu nedenlerle büyük oranda düşen tarımsal üretimi artırmak amacıyla çeki hayvanı sayısı ve makineli tarım oranı yükseltilmek istenmiştir. İlk defa Osmanlı döneminde Çukurova Bölgesi'nde makineli tarıma teşebbüs edilmiş, ancak yedek parça ve altyapı eksikliğinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise sermaye birikiminin ve sanayileşmenin olmadığı, köylünün pazara dâhil olmadığı, kendi ürettiğini tükettiği bir ortamda devletin katkısı olmadan makineli tarımda bir patlama beklenmiyordu. Bu nedenle makineli tarım Cumhuriyet döneminde tarım politikası olarak devlet tarafından teşvik edilmiştir. Teşvik faaliyetleri ve hükümetin 1926'da traktör yakıtını gümrük vergisinden muaf tutması sayesinde, 1924'te 500 olan traktör sayısı 1930 yılında 2000'e yükselmiştir. 1927 tarım sayımına göre toplam tarım makinesi sayısı ise 15.711'dir.[152] Tarım makinelerinin

---

[152] Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 12.

oransal artışına rağmen üretimdeki payı %1'i geçmediği görülmektedir. Zira bu getirilen tarım makineleri de Akdeniz ve Ege'de pamuk üretimi yapan büyük toprak sahipleri tarafından kullanılmıştır.[153] Bu ilk deneme süreci büyük çiftçiler tarafından uygulanmış, devletten tarım makinelerinin kullanımının teşvikinin artmasını talep etmişlerdir. Ancak devletin bu teşvik ile vergi gelirinden mahrum kalması, küçük çiftçilerin bu gelişmeden yararlanamaması, 1929 ekonomik krizi gibi sebeplerle teşvik uygulamasından vazgeçilmiştir.[154] İthalatın zorlaşması ve yedek parça sıkıntısı eldeki makinelerin kısa bir sürede kullanılamaz hale gelmesine yol açmıştır. Tarım makineleri ve aletleri ithalatı 1928'de 2.298 bin lira iken, 1933'te 224 bin liraya düşmüştür. Tarım makinelerinin yaygınlaşamamasında ortakçılık sistemi ile topraksız köylülerin ucuza çalıştırılması tarım makinelerinin ise alım ve bakım maliyetlerinin yüksek olmasının da önemli etkisi vardır.[155]

1930'dan itibaren makineli tarımdan vazgeçilmesiyle tarımda pulluk kullanımı artırılmak istenmiştir. Karasaban yerine pulluk kullanımının artmasıyla verimin de artacağı hesaplanmıştır. Bu nedenle pulluk kullanımını teşvik için pulluk ithalatı gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak ithal edilen pullukların Türkiye şartlarına uymaması dolayısıyla yerli üretim artırılmak istenmiştir. Yerli üreticilere pirim verilmesi ve 10 bin liraya kadar faizsiz kredi verilmesi kararı alınmıştır. Bu desteğe rağmen gümrük muafiyeti sayesinde daha ucuza getirilen ithal pulluklarla rekabet edemeyen yerli üretim artırılamamıştır. Köylülerin bir an önce pulluk sahibi olabilmeleri için de ithalata uygulanan muafiyet kaldırılmamıştır. Muafiyetin kaldırılmamasına rağmen hükümetin 1930'da belirlediği on yılda 1 milyondan fazla köylüyü pulluk sahibi yapma hedefi başarısızlığa uğramış, 1927'de 210.794 olan pulluk sayısı 1936'da 410.365'e, 1940'ta ise 439.941'e yükseltilebilmiştir.[156]

İlk makineleşme denemesindeki başarısızlıktan sonra devlet duruma el atmıştır. 12 Şubat 1937'de Zirai Kombinalar kurularak devletin elindeki tüm tarım aletleri bir kurumda toplanmıştır. Bu tarım makineleri çiftçinin hizmetine sunulmuştur.

---

153 Oya Silier, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1981, s. 19.
154 Cevahir Kayam, Türkiye'de Tarım Politikaları (1928-1938), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 1997, s.35.
155 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün- Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1984, ss. 481-482.
156 *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1947, s. 189.

Kombinaların bir diğer görevi ise modern tarım yöntemlerinin çiftçiye öğretilmesi olmuştur. İlk kurulduğunda çiftçiye yardımı olan bu kurumlar sonradan sadece sözü geçenlere hizmet eder hale gelmiş, varlıklı kesimler çok ucuz fiyatlara tarlalarını kombinalara sürdürmüştür.[157] Kombinalar modern tarım aletlerinin çiftçiye özendirilmesi konusunda başarılı olamamış, ayrıca kombinaların elindeki makineler aşırı kullanımdan kısa sürede tahrip olmuştur.[158] II. Dünya Savaşı yıllarında tarımda makineleşme çabaları zayıflamıştır. Savaş sırasında çıkan Milli Korunma Kanunu'nun 42. Maddesine dayanılarak 26 Haziran 1944'te 4604 numaralı kanun ile Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) kurulmuştur. Bu kurum her türlü tarım aleti ve makinelerini, suni gübre, tarım ilaçlarını ithal etme, üretme, peşin veya taksitle satma yetkisini üzerine almıştır. Bu kurum ayrıca çiftçinin modern tarım alet ve makinelerine ulaşmasını sağlamakla da görevlendirilmiştir.[159]

1940 sonrası önemli bir makineleşme hareketi de Marshall Yardımı ile gerçekleşmiştir. CHP iktidarının son döneminde başlayan bu yeni makineleşme faaliyetini DP daha büyük bir hızla devam ettirerek dönemin tarım politikasında makineleşmeyi çok önemli bir unsur haline getirecektir.

3.1.2.DP İktidarında Tarımda Hızlı Makineleşme Süreci 1950-1954

1950 seçimleriyle iktidara gelen DP'nin tarım alanındaki hedefi tarım ihracatçısı bir ülke olmaktı. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için tarım alanlarını ve tarımsal verimi artırmak gerekmekteydi. Bunun için de modern tarım girdilerin kullanımının artırılması gerekmekteydi. Marshall Yardımları ile CHP iktidarında başlayan tarımda makineleşmeyi daha da hızlandırmak için DP önemli adımlar atmıştır. Bu önemli adımlar Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarının artırılması ve Avrupa'dan traktör ithalatı ile görevlendirilmesi olmuştur. Bir diğer önemli adım ise tarımsal ürünlere yüksek fiyat verilerek, tarımsal vergileri kaldırıp, köylünün tarım aletleri alabilecek refaha ulaşmasının sağlanmasıdır. Orman ve meraların tarlaya dönüştürülmesine göz yumarak da çiftçiler daha fazla arazi işlemeye teşvik edilmiş, bu da tarım aletlerin satışını hızlandıran önemli bir etken olurken, diğer yandan hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir.

---

157 Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2000, s. 206.
158 Sevilay Özer, *Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960*), Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.65.
159 *Resmi Gazete,* 1 Temmuz 1944, S. 5745.

DP hükümetinin ilk yılında kredi imkânları önemli ölçüde artırılmamıştır. Ziraat Bankası Genel Müdürü gazetelere verdiği demecinde, çiftçilere traktör almaları için yüzde üç faizle yirmi yıl vadeyle kredi verilmekte olduğu açıklamasını yapmıştır. Ancak bu açıklamaya değinen Ulus Gazetesi yazarı Feridun Osman Menteşeoğlu kredilerinin geçen seneden 10 milyon lira az olduğunu yazmıştır. Bunun dışında Amerika'nın Marshall Yardımı ile verdiği 8,5 milyon liralık tarım aletlerini köylüye yüzde 2,5 faizle satılmasını da eleştirmiştir.[160] Yazarın makineleşme konusundaki başka bir eleştirisi de bakanlığın küçük çiftçi ve kooperatifleşme için uğraşmadığı yönündedir. İthal edilen traktörlerin büyük traktörler olması sadece büyük çiftçilerin makineleşmeden yararlandığının kanıtı olarak gösterilmiştir.[161]

DP iktidarı tarımda makineleşmeye büyük önem vermektedir. Bu nedenle ilk yıldaki performanstan memnun kalınmayınca hükümet değişikliğine gidilmiş ve Tarım Bakanlığı'na Nedim Ökmen getirilmiştir.[162] Yeni tarım bakanı özellikle Ziraat Bankası'nı tarımda makineleşmede önemli bir unsur haline getirmiştir. 1951 yılında ise kredi imkânlarını artıran Ziraat Bankası tarım makinelerine 51 milyon lira kredi açmıştır. Marshall yardımı ile gelen traktör ve aletler yeterli olmamış, Ziraat Bankası da traktör ithaline başlamıştır.[163] Tarım aletlerinin hızla arttığı 1951, 1952 ve 1953 yıllarında fiyatlarda da önemli ölçüde yükselme yaşanmıştır. Bu yükselmede Kore Savaşı gibi dış sebeplerin yanında, talep karşısında fiyatların satıcılar tarafından yükseltilmesi gibi iç sebepler de vardır. 1950 yılında John-Dere A model traktörler 6383 lira iken, 1952 yılında 7551 liraya yükselmiştir. 1950 yılında 15.919 lira olan John- Deere 55 model biçer-döver 1950'de 15.919 lira iken 1953'te 18.060 lira olmuştur.[164] Tarımda makineleşme büyük hızla devam ederken bu imkânlardan büyük çiftçilerin yararlandığı eleştirileri sürmüştür. Traktörlerin yaklaşık % 80'inin pamuk üretimi yapılan bölgelerde toplandığı plansız bir makineleşmenin yürütüldüğü de önemli bir eleştiri olmuştur.[165] Ancak bu eleştirilere karşın traktörlerin küçük ve orta işletmeye sahip çiftçiler için uygun

---

160 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Bu Oyunlara Ne Lüzum Var?", *Ulus*, 25 Kasım 1950.
161 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Köye Gitmeyen Yollar", *Ulus*, 19 Eylül 1950.
162 Traktör satışlarını desteklemek için vergi, resim ve harçların alınmamasını savunan başbakana Tarım Bakanı Nihat Eğriboz karşı çıkmıştır. Adnan Menderes Tarım Bakanı'nın bu nedenle istifasını istemiştir. Bakan istifa etmeyince de Başbakan istifa ederek I. DP hükümetine son vermiştir. Serhan Yücel, a.g.e., s. 87.
163 *Zafer*, 11 Ağustos 1951.
164 *BCA*, 30.1.0.0.107.675.6.4, 28 Mayıs 1953, ss. 4-6.
165 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Makineleşme Atıfeti ve Küçük Çiftçinin Felaketi", *Ulus*, 19 Kasım 1951.

olmadığı, yedek parça sıkıntısı ve pahalılığından dolayı küçük çiftçinin öncelikle karasabandan kurtulması gerekliliği Meclis'te DP Tekirdağ Milletvekili Yusuf Ziya Tuntaş tarafından dile getirilmiştir. Tarım Bakanı Nihat İyriboz ise 3,5 milyon çiftçinin ancak 500 bininin pulluk sahibi olduğunu geri kalan 3 milyon çiftçinin ise karasabanla tarım yaptığını dile getirmiştir.[166] Eleştirileri ve tarım sektörünün en önemli kısmını oluşturan küçük çiftçileri dikkate alan hükümet, küçük çiftçinin ihtiyacı olan tarım alet ve makinelerini temin için öncelikle yerli imkânları kullanmaya çalışmıştır. Tarım Bakanlığı küçük çiftçiye tarım aleti temin etmek için gerçekleştirdiği faaliyetleri ve planlarını bir rapor haline getirmiştir. "Küçük Çiftçinin Ziraat Alet ve Makineleri ile Teçhizi" adlı rapora göre tarımsal ürün artışında büyük öneme sahip makineleşmeden küçük çiftçinin de yararlanması için Marshall yardımlarından 12 milyon liralık bütçe ayrılmıştır. Küçük çiftçi için gerekli koşum hayvanı temini için de 4 milyon lira ayrılmıştır. Küçük çiftçinin ihtiyacı olan tarım aletlerinin yerli sanayi tarafından üretimi hedeflenmektedir. Bu amaç için Makine Kimya Endüstrisi 1 Ocak 1952'den itibaren Zirai Donatım Kurumu, Hava Kurumu, Uçak Motor Fabrikası ile işbirliğine girmiştir. Tarım aleti üreten özel teşebbüsün de ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla 15 Ekim 1951'de Ankara'da bir toplantı düzenlenmiştir. 12 milyon ve 4 milyon liralık projelerle 8720 çiftçi ailesine koşum hayvanı, pulluk, tırmık, kültüvator[167] ve mibzer temin edilmesi amaçlanmıştır. İsteyen olursa tınaz makinesi, araba ve orak makineleri de verilmesi planlanmıştır. Çiftçiler bu krediyi alırken peşinat ödememiş, beş taksitin ilkini harman zamanında ödemeleri düşünülmüştür. Yıllık faiz oranı ise % 2,5 olarak belirlenmiştir. Raporda Türkiye'de üretilen tarım aletleri bilgisi de verilmiştir. Verilen bilgiye göre Türkiye'de özel sektör ve devlet fabrikalarında üretilen tarım aletleri; hayvan pullukları, hayvan tırmıkları, sandıklı mibzerler[168], dolaplı orak makineleri, triyörler, pamuk mibzerleri, tınaz makineleri[169], mısır daneleme makineleri, beygir çapaları, araba, selektörler, yayıklar, tazyikli pülverizatörler[170], göğüs körükleri, toplu pamuk çırçır makineleri, traktör pulluğu uç demirleri, traktör pulluğu diskleridir. 1952'den itibaren üretilmesi planlanan tarım aletleri ise; hububat mibzerleri, gübre müvezzii mibzerleri, traktör pullukları, traktör diskaroları,

---

166 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 9, Cilt 1, Birleşim 19, 10 Temmuz 1950, ss. 500-502.
167 Kültüvatör: Hububatı rutubetten korumak, yabancı otla mücadele için dibini açmaya yarayan alet. Nurettin Madran, Tarım Sözlüğü, Ankara 1966, s. 175.
168 Mibzer: Tohum ekme aleti, Nurettin Madran, a.g.e., s. 192
169 Tınaz Makinesi: hububat daneleri ile saman parçalarını birbirinden ayıran makine. Nurettin Madran, a.g.e., s. 268.
170 Pülverizatör: sıvı ilaçları püskürtmeye yarayan araç. Nurettin Madran, a.g.e., s. 224.

traktör çapaları, traktör mibzerleri, lastik tekerli trayler, pamuk selektörleri ve lisansı alarak traktör üretilmesi şeklinde belirtilmiştir.[171] İhtiyaç duyulan tarım aletlerinin temini için askeri fabrikalardan da yararlanılmıştır. Hatta askeri fabrikalarda traktör ve traktör motoru üretmek hedeflenmiştir.[172] Bakanlık tarım makinelerinin tarımsal üretimi ve verimi artıracağına büyük bir inanç duymaktadır. 8 Şubat 1952 tarihinde Zafer Gazetesinde yayınlanan röportajında Tarım Bakanı, tarımsal üretimi ve verimi artırmayı hedeflediklerini belirtmiştir. Tarımsal verimin artırılması için yapılması gerekenleri ise modern ziraat usullerinin uygulanması, kaliteli tohum kullanılması, gübre kullanımı, hastalık ve parazitlerle mücadele şeklinde sıralamıştır. Tarımsal makineleşmeye de değinen Bakan tarım aletlerinde iki yöne önem verdiklerini birincisi tarımsal üretim alanlarını genişletecek traktör gibi motorlu araçlar, ikincisi çiftçilerin çoğunu kapsayan küçük çiftçiler için hayvanla çekilir veya elle işler aletlerin çoğaltılması demiştir. Tarımsal kalkınmaya hükümetçe büyük önem verildiği, ülkenin kalkınması için tarımsal kalkınmanın öncü olduğunu eklemiştir.[173] Tarımda makineleşmeye verilen önem iktidarın ilk iki yılında tarım alet ve makinelerinin sayısının artışında büyük bir patlama yaşanmasını sağlamıştır.

Hükümet iki yıllık çalışmalarını "*Yeni İktidarın Çalışmaları*" başlığıyla yayınladığı kitapta tarım aletlerinin artışından övgüyle bahsedilmektedir. Kitaba göre Mayıs 1950'ye kadar Amerika'dan 4.000, Avrupa'dan 1945 traktör gelmiş ve mevcut sayı 6580'e çıkmıştır. Mayıs 1950'den Mayıs 1952'ye kadar ise Marshall Kredisinden 3.700, Avrupa'dan 14 bin traktör gelmiş ve mevcut sayı 24.280 olmuştur.[174] Ziraat Bakanlığı'nın 1952'ye kadar satılan tarım makineleri bilgisini verdiği rapora göre ise sadece traktör sayısında değil, biçer-döver gibi önemli makineler ve traktör pulluğu gibi önemli aletlerde de iki yıl içerisinde en az üç kat artış gerçekleşmiştir.

Makinenin Cinsi	1948	1949	1950	1951		1952 Ağustos	
				Gelen	Satılan	Gelen	Satılan
Traktör	1750	4394	10227	23439	21050	30041	25964
Traktör Pulluğu	1385	5784	10354	25978	24089	32349	27637

[171] *BCA*, 30.1.0.0.80.508.9, 0.0.1952.
[172] *Milliyet*, 21 Nisan 1952.
[173] *Zafer*, 8 Şubat 1952.
[174] Yeni İktidarın Çalışmaları 22.5.1950-22.5.1952: Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor, Demokrat Parti Yayını, Ankara 1952, ss. 176-177.

One-Way	-	1380	2078	2356	2248	3205	2410
Diskharrow	982	1643	3322	4999	4764	8788	6619
Kültüvatör	1050	1273	2043	4615	3747	5509	4242
Pamuk Mibzeri	2556	2890	3150	3802	3381	5417	4427
Hububat Mibzeri	3158	3325	3484	3524	3500	7695	3710
Biçer-Döğer	580	630	1095	1980	1945	3045	2820
Biçer-Bağlar	251	296	365	450	417	558	450
Harman Makinesi	1391	1705	1304	2022	1892	2485	2100

Tablo 4.1.1948-1952 Yılları Arasında Türkiye'de Tarım Makineleri Durum Cetveli[175]

Verimin yüksek olduğu 1953 yılında da tarım makinelerinin artışı devam etmiştir. Köylünün gelirinin artmasının bunda büyük etkisi vardır. Korkut Boratav, traktör sayısının artmasında; önceki iktidar döneminde uygulanan tarım fazlası kaynakların tarım dışı sektörlere aktarılmasının aksine, 1950'lerden itibaren bu durumun tersine dönerek tarım dışı kaynakların tarım yatırımlarına aktarılmaya başlanmasını gerekçe göstermiştir. Bu sayede 1953'e kadar son sekiz yılda köylünün gelirinin % 46,5 arttığını belirtmiştir. Boratav'a göre bu dönemde ürün fiyatları düşse bile gelir artışı durumu telafi etmiştir.[176] Yaşar Kemal traktörlerin artması ile Çukurova'da ekilmedik arazi kalmadığını, birçok çiftçinin sadece diğerlerinden geri kalmamak için traktör aldığını belirtmiştir. Toprak sahibi çiftçilerin son iki üç senede evlerini yenilediklerini ancak traktörlerin gelmesiyle işsiz kalan yarıcıların ise "*huğ*" adı verilen saz evlerde kaldığını ifade etmiştir.[177] Köylerde traktörün gösteriş için, yarış için düğünlerde konvoy için kullanıldığını paylaşmıştır. Topraksız köylülerin ise traktöre düşman olduğunu yazmıştır.[178] Yaşar Kemal'in değindiği traktörlerin artışının ortaya çıkardığı sosyolojik sonuçlar, yazarın romanlarında da konu edilmiştir. Traktör kullanımının köylerdeki ekonomik farklılıkları daha da derinleştirdiğine dikkat çeken yazar, aynı zamanda traktör kullanımındaki bilgisizliği de eleştirmektedir. Traktör artışını kendine propaganda olarak kullanmaya çalışan iktidar partisi, sık sık önceki dönemle karşılaştırma yaparak bu başarıyı

---

175 *BCA*, 30.0.1.0.0.80.508.8, 9 Eylül 1952.
176 Korkut Boratav, 2011, a.g.e., s. 105.
177 Yaşar Kemal, "Çukurova'da Traktör Oburluğu", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1952.
178 Yaşar Kemal, "Çukurova'da Traktör Dostları ve Traktör Düşmanları", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1952.

vurgulamaya çalışmıştır. 1950 öncesi ile 1953 yılını karşılaştıran bir raporda CHP iktidarı döneminde 6577 adet olan traktör sayısının 1953 yılında 40 bini geçtiği, CHP iktidarında dağıtılan traktörlerin % 70'inin Marshall yardımı ile getirilen traktörler olduğu, DP döneminde ise bu oranın % 10 olduğu belirtilmiştir.[179] Ziraat Bankası'nın hazırladığı ziraat rakamları hakkındaki bir rapor da bu bilgiyi desteklemektedir. İstatistiğe göre 1949-1953 yılları arasında Marshall yardımları ile 7.449 traktör gelirken, 1950-1953 yılları arasında liberasyon yoluyla 26.146 traktör gelmiştir. Diğer bir tabloda ise Marshall yardımları ile yurda gelen traktör sayısı 1949'da 4243, 1950'de 2196, 1951'de 313, 1952'de 697 olduğu ayrıntısı verilmiştir. Bir diğer tabloda liberasyon yoluyla gelen traktör sayısının 1950'de 3788, 1951'de 12.899, 1952'de 9129 olduğu belirtilmiştir.[180] Bu büyük artışa rağmen traktöre olan talep önemli ölçüde devam etmiştir.

Traktör ihtiyacının büyüklüğü yanında traktör sahibi çiftçilerin dağılımında da önemli farklılıklar olduğu, küçük çiftçinin henüz traktörden yeterince yararlanamadığı görülmüştür. Stefanos Yerasimos bu duruma değinerek toprakların, kredilerin ve makinelerin bir zümrede toplanmasının kaynak israfına yol açtığı yorumunu yapmıştır. Yerasimos 1950'de 1.200.000 hektar arazide traktör kullanılırken 13.300.000 hektarda ise çift hayvanı kullanıldığını, 1955'e gelindiğinde ise 3 milyon hektarda traktör kullanılırken, 18 milyon hektarda çift hayvanı kullanıldığını yazmıştır. Bunun yanında küçük çiftçiye tarım aleti kiralayabilecek kooperatiflerin 1952 yılında traktör ve biçerdöverlerin sadece % 0,8'ine sahip olduğunu belirtirken, aynı dönemde Diyarbakır'da 693 pulluk 34.127 karasaban, Adıyaman'da 48 pulluk 18.783 karasaban bulunduğu yorumunu yapmıştır.[181] 1953'te tarımda makineleşmeden 25 ila 27 bin aile yararlanmıştır. Bu tüm çiftçi ailelerin ancak %1'idir. Büyük çiftlik sahibi ailelerinin tahmini ortalama yıllık gelirleri 15 bin dolardı. Buna rağmen bu aileler tarım kredilerinin yaklaşık % 25'ini kullanmıştır. Neticede traktörün gelişinden 2,5 milyon civarı küçük topraklara sahip çiftçi ailesi yararlanamayarak kara saban kullanmaya devam etmişlerdir.[182] Bu konuda Tarım Bakanı Nedim Ökmen Devlet Üretme Çiftliklerinde dört bin dönüme bir traktör hesapladıklarını, eğer 100-200 dönüm araziye sahip köylüye

---

179 1950 Mayıs- 30 Haziran 1953 arasında gelen tarım aletleri için bkz. *BCA*, 30.0.1.0.0.61.377.22, 0.0.1953.
180 *BCA*, 30.1.0.0.107.675.6, 28 Mayıs 1953, s 1-3.
181 Stefanos Yerasimos, a.g.e., ss. 185-192.
182 Kemal Karpat, a.g.e., s. 385.

traktör verilirse üstesinden gelinemeyeceğini, küçük çiftçinin pulluk, mibzer gibi teknik aletlerle donatılmasının faydalı olacağını belirtmiştir.[183]

Tarım makinelerinin bu hızlı artışı önemli eksiklikleri ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar yedek parça eksikliği, tamir atölyelerinin bulunmaması ve aletleri kullanabilecek makinistlerin yeterli olmamasıdır. Başta lastik olmak üzere yedek parça eksikliği dönemin sonuna kadar sorun olmaya devam edecek, hatta bir müddet sonra traktörlerin birçoğu kullanılamaz hale gelecektir. Yedek parça sorunu dönemin başında artışın cevap verilemeyecek kadar hızlı olmasından, dönemin sonunda ise döviz darlığından kaynaklanmaktadır. DP iktidarının daha ilk yılında tamir ve yedek parça sorunları sıkça dile getirilmiştir. Hükümetin bu konuda ilk adımlarından birisi Marshall Planından alınan tarım aletleri için tüccarlara izin verilen %20 kar payının %25'e çıkarılması olmuştur. Böylelikle bakım ve servis masrafı karşılığı %3'ten %8'e yükseltilmiştir. Bu sayede tarım aleti bakım servislerinin artması beklenmiştir.[184] Ancak tarım aleti artışının yanında alınan önlem yeterli olmamış, özellikle yedek parça sıkıntısı büyük ölçüde devam etmiştir. Yedek parça sıkıntısının önemli gerekçelerinden birisi de piyasada çok çeşitli traktör markalarının yer almasıdır. Bu konuda sorulan soruya mecliste cevap veren Tarım Bakanı Nedim Ökmen Marshall Planı'ndan getirilen traktörlerde çeşit sınırlandırması yönünde kolaylık sağlanarak 9 marka ve model traktör getirildiğini, ancak serbest ithalatla getirilen traktörlere müdahale edemeyeceklerini belirtmiştir. Bununla birlikte serbest rejimle getirilen traktörlerin İstanbul Teknik Üniversite'sinde, Ziraat Fakültesi'nde ve bakanlığa bağlı tarlalarda denemesi yapıldıktan sonra verilen olumlu rapor koşuluyla Ziraat Bankası'nın taksitli satış mukavelesi yaptığını açıklamıştır. Bakan tek tip traktörün düşünüp düşünülmediği sorusuna ise, toprakların farklı özelliğinden dolayı tek tip traktörün yarardan çok zarar getireceğini savunmuştur.[185] Çok sık gündeme getirilen bu konuda Altan Öymen köyden traktörünü tamir için gelen köylülerle görüşmüş, tamir için bir ay beklediklerini yazmıştır. İki yüze yakın farklı modelde traktör olduğunu, bunların yedek parçasının bulunmasının imkânsıza yakın olduğunu ifade etmiştir. Zirai Donatım'ın sattığı markanın yedek parçası bulunsa da tamir atölyelerinin azlığı ve yoğunluğundan dolayı onların da tamir için çok beklediğini belirtmiştir. Ayrıca Zirai Donatım'ın sattığı Massey Harrison marka traktörleri satın almak için aylarca

---

183 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 11 , 18. Birleşim, 17 Aralık 1951, ss. 203-204.
184 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 9 C. 2, 7. Birleşim, 17 Kasım 1950, ss. 150-153.
185 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 9, 97. Birleşim, 2 Temmuz 1951, s. 35.

beklemek gerektiğinden köylülerin acentelerden farklı marka traktörler aldığını açıklamıştır.[186] Yedek parça sorunu sadece tarım makinelerine has bir sorun değildir. Aynı dönemde motorlu taşıt sayısında da büyük artış yaşanmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan "*Traktör İyi Ama At ve Katır da İyidir*" başlıklı makalede Trakya yolu üzerinde kırka yakın kamyon, otobüs ve taksinin bozulmuş olarak kaldığını belirten yazar köylerde traktörün durumunun daha vahim olduğunu aktarır. Tarım harici işlerde kullanılan traktörün yedek parçalarının döviz sıkıntısından dolayı temin edilemediğini, tamir için traktörlerin İstanbul'a kadar en az 250 km. götürülmesi gerektiğini tamir atölyelerinin olmadığını açıklamıştır. Köylünün traktörünü ve aletlerini koyabileceği bir saçak altı olmadığını yağmurda çürümeye terk ettiğini ifade eder. Macaristan gibi tarımda gelişmiş bir ülkede bile bizdeki kadar hızlı traktör sayısının artmadığını, Yunanistan'da halen katırın en önemli tarım gücü olduğunu açıklayan yazar, bizde atın tamamen unutulduğunu hayvanların tarımda kullanımının devam etmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Tarımda makineleşmede başarılı olan birçok ülkenin öncelikle traktör santralleri ve yanında tamirhane kurduğunu, tarlaları bu santrallerin sürdüğünü küçük çiftçinin de bu imkândan yararlandığını örnek olarak gösterir.[187] Yazıda traktör sayısının ve yedek parça sıkıntısının arttığına dikkat çekilmiş olsa da tarımda hayvan gücü tamamen terkedilmemiştir. Traktöre ulaşamayan önemli miktardaki küçük çiftçi tarımda hayvan gücünü büyük ölçüde kullanmaya devam etmiştir.

Hükümet yedek parça temini, tamirat ve kullanımının öğretilmesi konusunda yardım için 24 Kasım 1950'de Ziraat Makineleri Danışma Büroları kurulduğunu belirtmiştir. 1951 Kasım'ına kadar 8 bölgede 1500 traktörle ilgilenilmiş. 1952'de 22 bölgeye çıkarılmıştır. Firmaların da 60 sabit tamirhane, ayrıca her yüz traktör için bir seyyar servis arabası temin ettiğini açıklamıştır.[188] Bu çabalar yetersiz kalmış dönem boyunca yedek parça sorun olarak devam etmiştir. Traktörlerin çabuk bozulmasında köylülerin bakım ve kullanım konusunda yeterli bilgiye sahip olmamasının da büyük etkisi vardır. Traktörlerin amacı dışında insan taşımada[189], yarış için hatta traktör güreşlerinde kullanıldığı gazetelerde yazmaktaydı.[190] Örnek bir olay olarak Almanya'dan ithal edilen Unimog traktörlerinin tarım işlerinden ziyade taşıma işleri için kullanılması

---

186 Altan Öymen, "Traktörlerin Parça Derdi Izdırap Mevzuu Oldu", *Ulus*, 14 Eylül 1953.
187 "Traktör İyi Ama At ve Katır da İyidir", *Cumhuriyet,* 16 Aralık 1954
188 Yeni İktidarın Çalışmaları, s. 179.
189 Kemal Zeki Gençosman, "Traktör Davası", *Ulus*, 9 Nisan 1953.
190 S.A., "Traktörden Azami Faydayı Nasıl Elde Ederiz", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1956.

dolayısıyla Ziraat Bankası tarafından verilen kredilerin durdurulması ve gümrük muafiyetinin kaldırılması, firmanın itirazına ve dava açmasına dahi neden olmuştur. İtiraza rağmen sonuç değişmemiştir.[191] Hükümet traktörlerin artmasıyla köylü gençlere traktör kullanma ve bakımı kursları vermek için Zirai Kombinaları görevlendirmiştir.[192] Traktör yedek parçası sorunların çözümü için ise ülkede traktör sanayini kurmaya çalışmıştır.

3.1.3. Traktör Fabrikası Kurulması

Traktör ve yedek parça ihtiyacını karşılayabilmek için bir yandan gümrük muafiyeti gibi kolaylıklar uygulanırken, bir yandan da traktör sanayi kurulmaya çalışılmıştır. Bu konuda bazı şirketlerle görüşmeler yapılmış, Amerikan şirketi Minneapolis ile yapılan anlaşma sonucunda Ankara'da Türk Minneapolis Traktör Fabrikası kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulacak fabrikaya Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna ait Uçak Motor Fabrikasının tahsisi kararlaştırılmıştır. Bu durum TBMM'de sorulunca, buna gerekçe olarak uçak motoru üretiminin sınırlı olması traktör ihtiyacının fazla olması gösterilmiştir.[193] Sonuç olarak fabrikanın Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ'ye satılması Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir.[194] Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ'nin dış yardım olmadan üretim yapabilecek duruma gelene kadar yurt dışından gerekli malzemelerin getirilerek montaj yapabilmesi için Amerika'dan Chase National Bank 2.500.000 dolar kredi açmıştır. Bu kredinin ve faizlerinin ödenmesine Maliye Bakanlığı kefil olmuştur.[195] Fabrikanın açılışı 4 Mart 1955'te yapılmıştır. Montajı yapılan ilk traktör Adnan Menderes'e hediye edilirken,[196] traktör fabrikasında monte edilen 100 traktör ise törenle Zirai Donatım Kurumu'na teslim edilmiştir.[197]

Fabrikanın açılışı ve faaliyetleri basında da yer almış, Zafer gazetesi fabrikanın bir sene içerisinde traktör parçalarının % 40'ını karşılaması, 1958'e kadar ise Türkiye'nin tüm traktör ihtiyacını karşılayacak kapasiteye erişmeyi hedeflediğini belirtmiştir.[198]

---

191 *BCA*, 30.1.0.0.80.508.11, 4 Ağustos 1953.
192 Süreyya Özek, "Devlet Çiftlik Yapar mı?", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1954.
193 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 10, C 1, 6. Birleşim, 9 Haziran 1954, ss. 96-100.
194 *BCA*, 30.18.1.2.136.54.1, 20 Haziran 1954.
195 *BCA*, 30.18.1.2.136.68.14, 17 Ağustos 1954.
196 *Cumhuriyet*, 5 Mart 1955.
197 *Cumhuriyet,* 7 Nisan 1955.
198 *Zafer*, 6 Eylül 1954.

Ancak fabrika kuruluş hedeflerine erişemediği gibi, kurulduğu yıl hariç kâra da geçememiştir. Fabrikanın hedeflerine ulaşamaması hükümete yakın gazetelerde konuyla ilgili haberlerin yer almamasına, muhalif yazarlar tarafından eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Latif Ayranlı sadece montajı Türkiye'de yapılan traktörlere Türk ismini koymanın kendimizi kandırmak olduğunu yazmıştır. Traktör üretilmesini de mümkün görmemektedir. Ayranlı'ya göre yardımcı sanayi olmadıkça traktörün tamamının bir fabrikada üretilmesi imkânsızdır. Ayranlı Dünya'nın en büyük traktör üreticisi İnternational Harvester'ın Türkiye'ye bir temsilci gönderdiğini, bu kişinin sanayi bölgelerimizi gezdikten sonra şu uyarıda bulunduğunu belirtmiştir. Bir traktör fabrikası açılması için gerekli yan sanayi ve yetişmiş eleman olmadan böyle bir teşebbüste bulunulması zararla sonuçlanacaktır. Amerika pazarında bile küçük bir paya sahip Minneapolis-Moline şirketi ile ortak bir traktör fabrikası kurulmasını eleştiren yazar, yakın dönemde iflas tehlikesi yaşayan bu şirkete Ankara'daki Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna ait uçak motoru fabrikası tahsis edilmesini yanlış bulmaktadır. Buradaki malzemeler ziraat aleti yapımına uygun olmadığını, firmanın fabrikada bulunan takım, dökümhane ve jeneratörleri de sattığını iddia etmiştir. Yazara göre traktör parçalarının % 40'ının Türkiye'de üretilmesi hedefine ulaşmak imkânsızdır. Firma Amerika'da bile imal ettiği traktörlerin parçasının ancak % 46'sını kendi üretmektedir. Yan sanayi olmayan Türkiye'de bu kadar parçayı üretmenin mümkün olmayacağını savunmuştur. Hiç para katmadan yirmi milyon sermayeli şirketin % 30 hissesine sahip olan, ayrıca 30 milyon lira değerindeki Ankara motor fabrikasının yarısına sahip olan bu şirketi, Amerika'dan getirerek sadece montajını yaptığı traktörlere Türk kelimesini eklemek kendimizi kandırmaktır şeklinde ifade etmiştir.[199]

Fabrikanın faaliyetleri ile ilgili Ticaret ve Sanayi Bakanı Abdullah Aker'e mecliste soru sorulmuş, Bakan fabrikanın kurulduğu 1954'ten 1957 yılına kadar 1208 traktör yapıldığını, parçaların % 30'unun Türkiye'de üretildiğini, 1958'te tamamlanacak 12 tonluk döküm tesisi ile % 40'ının yurtiçinde üretileceğini duyurmuştur. CHP Ankara Milletvekili Ahmet Üstün bakanın açıklamalarına karşılık üretildiği iddia edilen traktörlerin Amerika'dan ithal edildiğini, Türkiye'de sadece montajının yapıldığını, fabrikanın işçi masraflarını karşılamak için başka şirketlerden alınan torna işlerini

---

199 Latif Ayranlı, "Kendimizi Aldatmayalım: Bugünkü Şarlarda Türkiye'de Traktör İmaline İhtimal Yoktur", *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1956.

yaptığını iddia etmiştir. Ayrıca fabrikanın ihtiyacı olan makinelerin ithal edilmesi için gerekli olan dövizi temin etmesi koşuluyla Kromit Limited Şirketine krom ihracı hakkı verilmesine rağmen, şirketin şu ana kadar fabrikaya hiç tahsisatta bulunmadığını, hatta aldığı 3 milyon lira avansı da ödemediğini savunmuştur.[200] 1959 Ağustos tarihli Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ'nin raporuna göre şirket kurulduğu 1955'te 464.031 lira kar etmiş, 1956'da 1.380.607 lira zarar, 1957'de 2.093.197 lira zarar, 1958'de 1.774.784 lira zarar etmiştir. 1955'te 815, 1956'da 250, 1957'de 137 traktör ve çeşitli makineler üretmiş, 1959'dan itibaren sadece traktör parçaları imalatı yapmıştır.[201]

Satışların düştüğü 1958 yılında İngiltere'den karşılıklı ticaret anlaşması yoluyla bin kadar traktör alınacağı duyulunca şirket bu duruma karşı çıkmıştır. Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ döviz sıkıntısı nedeniyle gerekli malzemeleri ithal edemedikleri için 1956 yılında 1.380.000 TL, 1957'nin ilk yarısında ise 976.472 TL zarar etmiştir. Döviz sıkıntısından dolayı yabancı ortak Minneapolis-Moline Company 500.000 dolar kredi sağlamıştır. Şirket traktör üretemeyince Türkiye'de üretilebilecek gibi bazı makineleri üretmeye başlamıştır. Şirket bakanlığın gübre ihracatı karşılığında İngiltere'den Fordson marka 2000 traktör ithal edecek olmasının kendilerine zarar vereceğini belirtmiştir. Ziraat Bakanlığı ise küçük çiftçiler için 1000 traktör ithal edileceğini, fabrika tüm hedefini üretse bile ihtiyacın altında kalacağı cevabını vermiştir.[202] Fabrika'nın zarar etmesi TBMM'de de gündeme gelmiştir. Sorulan soru üzerine Sanayi Bakanı 1954'te Ziraat Bankası, Makine Kimya Endüstrisi, Minneapolis Moline, Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Çukobirlik ve bazı kooperatiflerin ortaklığıyla kurulan fabrikanın 1955 yılı başından 1957 yılı sonuna kadar 1.208 adet traktör imal ettiğini açıklamıştır. Parçaların % 30'unun Türkiye'de imal edildiğini, yeni açılması hedeflenen dökümhane ile bu oranın % 40'a çıkacağını belirtmiştir. Yıllık 2.000 traktör üretebilecek seviyeye çıkacağını savunmuştur. Buna karşılık CHP milletvekili Ahmet Üstün yabancı şirketin sadece 5 milyon dolar patent hakkıyla ortak olduğunu, bunun dışında hiç para koymadığını, şu an fabrikanın basit atölyelerin yapabildiği döküm işleri yaptığını, bir montaj atölyesinden ibaret kaldığını iddia etmiştir. Ticaret Bakanı Abdullah

---

200 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 11 C. 3 İ. 52, 28 Mart 1958, ss. 111-115. Kromit Şirketi konusunda Tarım Bakanı Nedim Ökmen Yassıada Mahkemelerinde yargılanarak suçlu bulunmuştur. Yargılama ile ilgili bilgiler Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer almaktadır.
201 *BCA*, 30.0.1.0.0.107.676.2, 30 Haziran 1959, ss. 13-15.
202 *BCA*, 30.1.0.0.81.510.13, 12 Kasım 1957.

Aker, bu iddiaya karşılık Sanayi Bakanı'na vekâleten montaj yapıldığını kabul etmiştir.[203] Fabrikanın montajdan öteye gidemediği eleştirileri daha sonrasında da devam etmiş, Türk malı traktör şeklinde tanıtılan traktörlerin üzerlerinde Alman Malı plakalarının bile sökülmeyerek sadece boyayla kapatılmaya çalışıldığı iddia edilmiştir.[204] Traktör fabrikası yedek parça ve traktör ihtiyacını karşılayamamış, DP'nin ilk yıllarındaki makineleşme hızı sonraki yıllarda yavaşlamıştır.

3.1.4 Tarım'da Makineleşmede Yavaşlama Süreci

Tarım makineleri ithalatında yavaşlama 1954 yılından itibaren başlamıştır. Bunda yedek parça ve tamirat sıkıntılarının etkisi üzerinde durulsa da bu dönemden itibaren ortaya çıkan kuraklıktan bahsedilmemiştir. Bunda tarım aleti ithalatında 1953'ten sonra liberasyonun yani sınırlama olmadan her marka ve çeşit tarım aletinin alınmasına son verilmesinin etkisi vardır.[205] Bunun yanında 1954'ten itibaren başlayan kuraklık ve sonrasında gelen döviz darlığı traktör artışının yavaşlamasında büyük etkiye sahiptir. Yavaşlamaya rağmen traktörde 1957, biçerdöverde ise 1958'e kadar artış devam etmiştir. 1957'den sonra ise döviz sıkıntısı ve yedek parça eksikliği bazı traktörlerin hurdaya çıkmasına, dolayısıyla sayının düşüşüne yol açmıştır. Traktör ithalatının yavaşlaması ve yedek parça ihtiyacı ile ilgili sorulan soruya TBMM'de Ticaret Bakanı Abdullah Aker, traktör sayısının artışının planlı yürütüldüğünü, 43 bin civarı olan traktör sayısını 1967'de 60 bine çıkartmayı hedeflediklerini belirtmiştir. Bakan yıllık 12-15 milyon lira olan yedek parça ihtiyacı için 9.582.000 lira tahsisat ayrıldığını Amerika'nın yedek parça için 1957'de 2.055.000 dolar yardım yaptığını açıklamıştır. Amerika'nın yedek parça yardımı miktarının 1953'te 2.200.000, 1954'te 2.350.000, 1955'te 3.587.000, 1956'da 2.500.000 dolar olduğunu, yedek parça ithalatının ise 1953'te 15.928.490, 1954'te 8.894.795, 1955'te 6.863.568, 1956'da 8.216.000 lira olduğu bilgisini Bakan Aker paylaşmıştır. Doların resmi kurda 2.60 lira olduğu hesap edildiğinde hükümetin yedek parça ithalatına 1953 haricinde önemli bir pay ayırmadığı ortaya çıkmaktadır. Bakan'ın cevabı üzerine söz hakkı alan CHP Adana Milletvekili Rıza Tekeli de Amerika'nın yardımları dışında bakanlıkça neredeyse hiç para ayrılmadığını, hâlbuki traktör değerinin %8'i oranında yedek parça ihtiyacı olduğunu bunun yılda 40 milyon lirayı bulduğunu iddia etmiştir.

---

203 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 3, 28 Mart 1958, ss. 111-114.
204 *Ulus,* 27 Ekim 1958.
205 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 11, C.1, İ. 17, 20 Aralık 1957, s. 189.

Bakan, bu hesabın abartı olduğunu savunsa da Rıza Tekeli traktör sahibi köylünün büyük sıkıntı çektiğini dile getirmiştir.[206] 1958 Bütçesi görüşülürken CHP grubu adına konuşan Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal 1957'de mevcut 43.219 traktörün 34.068'i yani % 79'u altı yaşın üzerinde olduğunu, bu nedenle yedek parça ihtiyacının çok büyük oranda arttığını iddia etmiştir.[207]

Dönem içerisinde traktör sayısının artışı karasaban sayısını etkilememiştir.(Bkz. Tablo 4.2.) Bunda traktör artarken aynı zamanda ekilen arazilerin de artışının karasabana ihtiyacı devam ettirmesi etkili olabilir.

Yıllar	Karasaban	Traktör	Biçerdöver
1952	1.981.550	31.415	3.222
1953	1.896.274	35.670	4.458
1954	2.030.996	37.743	4.706
1955	2.123.750	40.282	5.618
1956	1.916.612	43.727	6.025
1957	1.968.187	44.144	6.523
1958	2.046.417	42.527	6.592
1959	2.016.073	41.896	6.281
1960	1.991.259	42.136	5.554

Tablo 4.2. 1952-1960 Yılları Arasında Tarım Aletleri Durumu[208]

Cumhuriyet Gazetesi yazarı Şahap Balcıoğlu uzman kişilerle görüşerek tarım politikasındaki yanlışlıkları belirlediği araştırmasında makineleşme ile ilgili şu yanlışları tespit etmiştir. Zirai makineleşmede en büyük aletleri ithal etme anlayışının yanlış olduğunu, 25-30 yıl önce de aynı yanlışın yapıldığını ve o aletlerin çürümeye bırakıldığını belirtmiştir. İtalya'nın basit zirai aletlerle büyük başarı elde ettiğini örnek göstermiştir. Balcıoğlu yazısında çiftçilerin bilgisizliği, yedek parça sıkıntısı, 100'den fazla çeşit traktör bulunması gibi makineleşmede hataları sıralamıştır.[209] Milliyet Gazetesi ise yedek parça sıkıntısının çok büyük ölçüde arttığını, 1956 yılında köylülerin lastik almak için Vilayet Tevzi Bürolarına başvurmak zorunda kaldıklarını, lastik alanlara

---

[206] *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.11 C.1 İ.1, 10 Aralık 1957, ss.188-190.
[207] *TBMM Zabıt Ceridesi*¸D. 11 C.2 İ. 1, 19 Şubat 1958, s. 198.
[208] *İstatistik Göstergeler 1923-1995,* T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996, s. 119.
[209] *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1956.

ise iki yıl içerisinde lastik verilemediğini aktarmıştır.[210] Lastik ve yedek parça eksikliği tepkilere de yol açmıştır. Vilayet Teknik Ziraat Kongresinde hükümetin tarım politikası çiftçiler tarafından eleştiriye tutulmuş, ülkeye ithal edilen 40 bin traktörün çoğunun lastik ve yedek parça yetersizliğinden takoza çekildiği, resmî işlemlerden dolayı çiftçinin hiçbir ihtiyacını temin edemediği dile getirilmiştir.[211] Başka bir yazar ise çoğu traktörün atıl vaziyette kaldığını belirterek, makineleşmede yapılan yanlışları şöyle sıralamıştır: Öncelikle küçük toprak sahibi çiftçilere traktör kredisi verilmemesi gerekirken verilmiştir. Bu çiftçiler için traktör ekonomik bir alet olmamıştır. İkinci olarak ithal edilen traktörlere belirli miktarda tamirhane açma ve yedek parça bulundurma şartı konulmamıştır. Diğer bir yanlış olarak traktörleri kullanacak köylüye gerekli eğitim verilmemiştir. Yazar traktörlerin küçük çiftçilere satılması yerine Zirai Donatım Kurumu tarafından kurulacak şirketlerin ücretleri karşılığında köylülerin tarlalarını sürmesini tavsiye etmiştir.[212] Dönem içerisinde yapılan yorumlarda makineleşmenin başarısız olduğu görüşü hâkimdir. Bunda en büyük pay yedek parça sıkıntısı olarak görülmüştür. 1954 sonrası makineleşmenin yavaşlamasına rağmen DP iktidarında on yılda tarım makinelerinin ithalattaki payı %1'den % 8'e çıkmıştır.[213]

DP döneminde başlayan ciddi orandaki makineleşme süreci olumlu ve olumsuz önemli sonuçlar doğurmuştur.

3.1.5 Tarımda Makineleşmenin Doğurduğu Sonuçlar

3.1.5.1.Tarım Arazilerinin Genişlemesi

Marshall Yardımları ile CHP iktidarının son döneminde başlayıp DP iktidarında büyük bir hızla devam eden tarımda makineleşmenin en önemli etkisi tarım arazilerinin genişlemesi yönünde olmuştur. DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında toplam tarım arazisi 14.542.000 hektar iken 1960 yılında bu rakam 23.264.000 hektara yükselmiştir. [214] Ancak bu artışın tek nedeni tarım makinelerinin artışı değil, bunun yanında ulaşım imkânlarının artışı da pazarlara ulaşımı artırmış ve köylüyü ihtiyacından fazla üretmeye teşvik

---

210 *Milliyet,* 19 Şubat 1956.
211 *Milliyet,* 27 Mart 1956.
212 S.A., "Gene Traktöre Dair…", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1956.
213 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 162.
214 *İstatistik* Göstergeler *1923-2012,* Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası , Ankara 2013, s. 163.

etmiştir.[215] Tarımsal üretimin arttığı dönemlerde tarım arazilerinin de hızla genişlediği, üretimin düşük olduğu dönemlerde ise tarım arazisi genişleme hızının yavaşladığı görülmüştür. Bu duruma mecliste değinen CHP Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal 1950-1953 devresinde tarım arazilerinin 3.103.000 hektar genişlediğini, mahsulün düşük olduğu 1954-1957 döneminde 1.414.000 hektar genişlediğini belirtmiştir. Ayrıca Aksal tarıma elverişli arazilerin sınırına yaklaşıldığına dikkat çekmiştir.[216] Yeni tarıma açılan arazilerin bir kısmı tarıma elverişli araziler iken, önemli bir kısmı tarıma elverişli olmayan orman ve meralar gibi arazilerden oluşmaktaydı.

Tarıma elverişsiz arazilerin tarıma açılması nadasa bırakılan arazilerin de artışına yol açmıştır. Tarım arazileri yaklaşık 10 milyon hektar yükselirken, nadas alanları da 3 milyon hektardan fazla artmıştır[217], ancak orman arazilerinin ve meraların tarlaya dönüştürülmesi erozyon sorununu da beraberinde getirmiştir.

Yıllar	Toplam	Ekilen Alan	Nadas
1948	13 900	9 477	4 423
1949	13 264	8 990	4 274
1950	14 542	9 868	4 674
1951	15 272	10 600	4 672
1952	17 361	11 775	5 586
1953	18 812	13 021	5 791
1954	19 616	13 208	6 408
1955	20 998	14 205	6 793
1956	22 453	14 556	7 897
1957	22 161	14 392	7 769
1958	22 765	14 764	8 001
1959	22 940	15 020	7 920
1960	23 264	15 305	7 959

Tablo 4.3. 1948-1960 Yılları Arasında Tahıl ve Diğer Bitkilerin Üretim Alanları[218]

---

[215] Ahmet Makal, "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 56-3, ss. 111-112.
[216] *TBMM Zabıt Ceridesi*¸D. 11 C.2 İ. 1, 19 Şubat 1958, s. 197.
[217] Sevilay Özer, "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2014, S. 31, s. 71.
[218] *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 177

3.1.5.2.Tarımda Makineleşmenin Hayvancılığa Etkileri

Meraların tarlaya dönüştürülmesi aynı zamanda hayvancılığı da olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluk hayvan ırklarının ıslahı ve yem imkânlarının artırılmasıyla önlenmeye çalışılmıştır. Tarım makinelerinin artışı hayvanların tarımda iş gücü olma özelliğini bu dönemde değiştirememiştir. Ulus Gazetesi yazarı Namık Zeki Aral 1950 yılında 16.600 traktöre karşılık 2,5 milyon çift çeki hayvanı varken, 1956 yılında 43 bin traktöre karşılık 2,6 milyon çeki hayvanı bulunduğu bilgisini paylaşmıştır. 1950'de traktörle 1,2 milyon hektar, hayvanla 13,3 milyon hektar arazinin işlendiğini aktarmıştır. Yüzde olarak bakıldığında % 8,6'sının traktörle, %91,4'ünün ise hayvanla işlendiğini yazmıştır. 1956'da 22,5 milyon hektar ekilebilir arazinin 3,2 milyon hektarının traktörle, 19,2 milyon hektarının hayvanlarla işlendiğini belirtir. Yüzde olarak bakıldığında % 14,4'ünün traktörle, % 85,6'sının hayvanla işlendiğini ekler. Hayvan başına 1950'de 5,3 hektar, 1956'da 7,5 hektar arazi düştüğünü hesaplamıştır.[219] Bu araştırmaya bakıldığında traktör sahibi olamayan çok sayıdaki küçük çiftçinin de arazilerini genişlettiği görülse de asıl topraklarını artıran grubun traktör alma gücüne sahip büyük çiftçiler olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.5.3.Makineleşmenin Tarımsal Üretime ve Verime Etkileri

Tarım arazilerindeki yaklaşık on milyon hektarlık yükseliş tarım ürünlerinin artışına büyük katkıda bulunmuştur. Hububat başta olmak üzere birçok tarım ürününde makineleşmenin etkisiyle artış yaşanmıştır. Traktör sayısının artış gösterdiği 1951-1953 yıllarında iklim şartlarının çok iyi gitmesi traktörün verimi de artırdığı yönünde yorumlara neden olmuştur. 1954'te Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı (Mutual Security Agency-MSA) ile Ankara Üniversitesinin birlikte yaptığı araştırmayla tarımda makineleşmenin üretime etkileri belirlenmiştir. Bu araştırma sonucunda tarımda makineleşmenin artmasıyla tarım alanlarında verimin arttığı, tohum maliyetlerinin düştüğü tespit edilmiştir.[220] Ancak bu araştırmaların gerçekleştirildiği bölgeler tarıma uygun arazilerdir. Traktörlerin artışı ile Türkiye'de tarım alanlarının genişlemesi ise daha çok orman arazilerinde ve meralar üzerinde olduğu için beklenen verim artışı

---

219 Namık Zeki Aral, "Tarla Ziraatimiz", *Ulus*, 29 Temmuz 1957.

220 *Türkiye'de Zirai Makinalaşma: Ziraatte Makine Kullanılmasının Doğurduğu Teknik, Ekonomik ve Sosyal Meseleler Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1954, s. 1-19.

yaşanmamıştır. 1954 yılında yeniden başlayan kuraklık makineleşmenin tarımsal verimi artıramadığı gerçeğini ortaya koymuştur.

3.1.5.4.Nüfus Değişimi ve Göç Olgusu

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında savaş, işgal gibi olaylarda ölümlerden, doğum oranlarının düşmesinden, sağlık şartlarının yetersizliğinden dolayı çocuk ölümlerinin artması gibi sebeplerden nüfus ciddi oranda azalmıştı. Bu nedenle Milli Mücadele'nin sona ermesinden itibaren nüfus artışı teşvik edilmiştir. 1927'de gerçekleşen ilk nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 13.648.000'e yükseldiği, nüfusun % 80'inin kırsal kesimde yaşadığı belirlenmiştir.[221] Türkiye'nin nüfusu bu yıllardan sonra da artmaya devam etmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında seferberliğin etkisiyle doğum oranları azalsa da 1950 yılında nüfus 20.947.188'e yükselmiş, köy nüfusunun oranı % 75'e düşmüştür.[222] Köylerde doğum oranlarının şehirlere göre daha fazla olmasına rağmen şehir nüfusu oranının artıp, köy nüfusu oranının azalmasının sebebi kırsal bölgelerden köylere göçtür. Bu istatistik köylerden kentlere göçün CHP iktidarında yaşanmaya başladığını göstermektedir. Ancak DP döneminde uygulanan politikalar bu göçlerin hızla artmasına yol açmıştır.[223]

Göç, kişilerin gelecek yaşantılarının ya bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır.[224] DP döneminde köylerden şehirlere göç dışında orman köylerinden tarım alanlarına göç ya da Balkanlardan Türkiye'ye göç gibi olaylar da yaşanmıştır. Ancak bu göç olayları DP tarım politikası içerisinde köylerden kentlere göç kadar etkili olmamıştır. 1960 yılında, doğdukları il sınırının dışında yaşayan 3.178.722 kişinin 2.345.736'sı yani %74'ünün 10 bin ve daha fazla nüfuslu yerlere göç ettiği tespit edilmiştir.[225] Bu tespit göçlerin köylerden şehirlere olduğunu göstermiştir.

Tarım aletleri sayesinde daha fazla toprağın daha az insan gücüyle ekilebilmesi köylerde işgücü fazlalığını doğurmuştur. Köylerde ortakçı, yarıcı vb. şeklinde çalışan

---

221 İstatistik Göstergeler, s. 3.
222 İstatistik Göstergeler, s. 25.
223 DP dönemi göç hareketi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cahide Sönmez, "Demokrat Parti Dönemi Kalkınma Politikası ve Göç Olgusuna Bir Bakış", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 1998, s. 72.
224 Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s. 21.
225 Erol Tümertekin, *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1968, s. 38.

tarım işçileri işsiz kalmaya başlamıştır. Tarımda makineleşme sonucunda köylerdeki ağaların kol gücüne ihtiyacı azalmıştır.[226] Bununla birlikte makineleşmenin sürücü, tamirci, makinist gibi yeni işgüçlerine ihtiyacı artırdığı da görülmüştür. Özellikle endüstri bitkilerinin yetiştirildiği bölgelerde tarım makinelerine sahip çiftçilerin 1952'de % 88 oranında işçi istihdam ettiği tespit edilmiştir. Ancak makineleşmenin işgücünü artırıp aynı zamanda azaltıcı etkileri karşılaştırıldığında işgücüne ihtiyacı azaltıcı etkisinin daha ağır bastığı fark edilmiştir.[227] 1950-1960 arasında yaklaşık olarak ekilen arazi %60 oranında artarken iş gücü 1 milyon civarında azalmıştır.[228] Artan nüfusla birlikte köylerde ortaya çıkan işgücü fazlalığı şehirlere göçü zorlamıştır. Ancak tarımda makineleşme sadece işsiz kalan köylülerin şehirlere göç etmesi gibi basit bir olguya yol açmamıştır. Tarım makinelerinin yedek parçasının temini için şehirlere ihtiyacın artması, traktörün bir nakil aracı olarak kullanılması gibi faktörler şehir ile köy arasındaki iletişimi artırmıştır. Ayrıca makineli tarımın da sayesinde artan tarımsal üretim ihtiyaç fazlası ürünün şehirlere satışını gerektirmiştir. Bu ticari artış köylerden şehirlere olduğu gibi, şehirlerden de köylere gidilmesini gerektirmiş, dolayısıyla köy ve şehir arasındaki iletişim artmıştır.[229] Bu iletişim köye göre eğitim, sağlık, ekonomik imkanlar bakımından daha iyi durumda olan şehirlere göçte etkili olmuştur.[230] Kırsal yerleşim birimlerinin çokluğu, dağınıklığı yol, su, elektrik, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin köylere ulaştırılmasını yavaşlatmıştır.[231] Bu imkânlara sahip olmak isteyen köylüler şehirlere göç etmek cazip gelmekteydi. Eğitim, sağlık gibi sosyal imkânlardan daha çok ekonomik şartlar etkili olduğundan, şehirlerin çekici faktörlerinden birisi de ücret farklılıkları olmuştur. 1950-1959 yılları arasında ortalama aylık ücretler tarımda 153.5 lira, imalat sanayinde 223.9 lira, ticarette 301.6 lira olmuştur. Bu oranlara bakıldığında kırsal kesimdeki ücretlere göre sanayi sektöründe yaklaşık 1,5 kat, ticarette 2 kat fazla ücret kazanma imkanı olması da şehirlere göçü cazip hale getiren faktörlerden birisidir.[232]

---

226 Sevilay Özer, 2014, a.g.e., s. 74.
227 Ahmet, Makal, a.g.e., s. 113.
228 Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, s. 2416.
229 *Türkiye'de Zirai Makinalaşma,* s. 130.
230 Feridun Merter, 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği), Ankara 1990, s. 93.
231 Cavit Orhan Tütengil, *Kırsal Türkiye'nin Yapısı Ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975, s.26-27.
232 Şerafettin Pektaş, *Menderes'li Yıllar Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri*, Fırat Yayınevi, İstanbul 2012, s. 62.

Dönemin gazetelerinde tarımda makineleşmenin topraksız köylüleri şehirlere göçe zorladığından sıkça bahsedilmiştir. Bu konuya değinen Rebi Barkın hububat üreticisi küçük toprak sahibi köylülerin, buğday fiyatının sabit kalması ve artan fiyatlar karşısında geçimi sağlamaktan uzaklaşmasını göçlerin en önemli sebebi olarak görmektedir. 1950-1955 nüfus sayımları arasında kıyaslama yaptığında şehirli nüfus oranının arttığını belirtmiştir. Şehirlere göç edenler ile ilgilenen hiçbir kurumun olmamasını eleştiren yazar bu kişilerin en önemli iki sorununun iş bulma ve barınma olduğunu ifade etmiştir. Kredilerden sanayiye ayrılan pay çok düşük kaldığından yeterli iş imkânlarının doğmadığını belirten yazar barınma ihtiyacının da gecekondularla halledilmeye çalışıldığı bilgisini vermiştir.[233] Cahit Tanyol ise köylerden şehirlere akın edenlerin işsizliğinin önemli bir tehlike olduğunu belirtmiştir. Şehirlere göçün nedenlerini şu şekilde sıralamıştır. köy yollarının yapılması, köylüye bol miktarda para verilmesi, imar işlerinin çoğalması, köylere siyasi gözle bakılması. Köy ile şehirlerin bağlantısının sağlanmasıyla kapalı ekonomiye sahip köylüler şehri tanımış ve gurbet eskisi kadar korkutucu olmaktan çıkmıştır. Yazar son sekiz on senede köylüye büyük yardımlar yapıldığını bol kredinin sunulduğunu ancak köylerin boşalmaya devam ettiğini vurgulamıştır. Bunu ziraat dışında yeni iş sahalarına önem verilmemesine bağlamaktadır. Arıcılık, balıkçılık, hayvancılık gibi alanların yanında halıcılık, dokumacılığa da önem verilmesini tavsiye etmiştir. Son yıllarda inşaat sektöründe büyük gelişmeler yaşandığını, bu durumun köylülerin şehirlere gelerek inşaat işçiliği yapmasını artırdığını vurgulamıştır. Son olarak köylerde particiliğin ayrılıklara ve tartışmalara yol açtığının da tehlikesini dile getirmiştir.[234] Burhan Felek köylerden büyükşehirlere göçün şehirlerdeki belediye hizmetlerini zorlaştırdığını belirtmiş, göç meselesinin bilimsel bir konu olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur.[235]

Köylerden şehirlere göçün olumsuz sonuçları bu dönemde belirginleşmiştir. 1956 yılında konuyla ilgili uzmanlarla görüşen Şahap Balcıoğlu, tarım işçilerinin şehirlere akın etmesiyle ahlaki ve asayiş bozukluklarının hızla arttığı, işçi ücretlerinin düştüğü yorumunda bulunmuştur. Köylerden kentlere göçün şehirlerde belediye hizmetleri, asayiş zorluğu yanında eğitim, sağlık gibi hizmetleri zorlaştırdığı, çarpık kentleşme ve gecekondulaşmaya yol açtığı görülmüştür.

---

233 Rebi Barkın, "Köyden Şehire Göçen Halkın Perişan Durumu", *Ulus,* 30 Temmuz 1956.
234 Cahit Tanyol, "Köy Davası ve Köylü İşsizliği", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1959.
235 Burhan Felek, "Şehirlere Akın Bahsine Dönüş", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1959.

Kentleşme olgusu iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Birincisi kentlerde büyüyen sanayinin kırsal kesimdeki nüfus fazlasını çekmesiyle ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise kırsal kesimlerdeki nüfus fazlasının köyün toplumsal ve ekonomik şartları tarafından kentlere itilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Birinci durumdaki kentleşme sağlıklı bir kentleşme iken, ikinci durumdaki kentleşme çarpık ve sağlıksız bir kentleşmedir. 1950'lerin kentleşmesi kırsal alanların nüfus fazlasını itmesinden ileri gelen sağlıksız bir kentleşmedir.[236] 1950-1955 yılları karşılaştırıldığında Ankara'nın nüfusu 220 bin, İstanbul'un nüfusu 200 bin, İzmir'in nüfusu 100 bin arttığı belirlenmişti.[237] Özellikle büyükşehirlerin nüfusunun hızla artması konut sıkıntısına ve gecekondulaşmaya neden olmuştur.

Gecekondulaşma faaliyetlerini 1945 yılına kadar götürmek mümkünse de asıl büyük artış 1950 yılından sonra yaşanmıştır. 1955 sayım sonuçlarına göre Adana'da nüfusun % 49,7'si, Ankara'da % 31,9'u, İstanbul'da % 30,7'si tek konutlu odalarda oturmaktaydı. Gecekondu sayısının toplam konut sayısına oranı ise Adana'da % 48,87, Ankara'da % 64,6, Erzurum'da % 36,64, İskenderun'da % 39,55, Samsun'da % 40,69'dur.[238] Bu şehirler DP döneminde en çok göç alan yerleşim yerleri olmuşlardır. DP döneminde gecekondulaşmanın önüne geçmek için 24 Temmuz 1953'te 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun ile 1953'ten önce yapılan gecekonduların bir defalığına sahiplerine bırakıldığı, bundan sonraki yapılacak gecekonduların yıkılacağı, belediyelerin ucuz konut yapmakla görevlendirildiği ve evi olmayanlara belediye tarafından uygun fiyatla konut arsası verilmesi kabul edilmiştir.[239] Kanuna rağmen gecekondulaşma hızla devam etmiştir. 1957-1960 yıllarında gecekondu tapularının dağıtımı haberlerine sıkça rastlanması bu kanunun etkili olmadığını göstermiştir.[240]

---

236 Feridun Merter, a.g.e., s. 99.
237 *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1955.
238 Cahide Sönmez, a.g.e., s. 74.
239 *Resmi Gazete*, 29 Temmuz 1953, s. 6844-6846.
240 Cahide Sönmez, a.g.e., s. 76.

Yıl	Toplam Nüfus	Yıllık nüfus Artışı (%)	Şehir Nüfusu	Şehir Nüfus Oranı (%)	Köy Nüfusu	Köy Nüfus Oranı (%)
1945	18.790.174	10,59	4.687.102	24,9	14.103.072	75,1
1950	20.947.188	21,73	5.244.337	25	15.702.851	75
1955	24.064.763	27,75	6.927.343	28,8	17.137.420	71,2
1960	27.754.820	28,53	8.859.731	31,9	18.895.089	68,1

Tablo 4.4. 1950-1960 Yılları Arasında Nüfus Artışı Ve Değişimi[241]

DP İktidarı boyunca nüfus ve iç göçler artmaya devam etmiş, 1950'de % 75 olan köy nüfus oranı, 1960'ta %68,1'e düşmüştür (Bkz. Tablo 4.4). Doğduğu şehrin dışında yaşayan nüfus 1960'ta 3.186.166 kişiye ulaşmıştır. Oran olarak bakıldığında nüfusun % 11, 44'ü köylerden kentlere ya da kentlerden daha büyük şehirlere göç etmiştir. Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yer alan şehirler daha çok göç verirken, Ege, Marmara, Akdeniz Bölgelerinde yer alan şehirler daha çok göç almıştır. Göç verme oranlarına bakıldığında Rize, Erzincan, Trabzon en çok göçmen sevk eden şehirler, İstanbul, Ankara, İzmir ise en çok göçmen alan şehirler olmuşlardır.[242] DP iktidarı döneminde görülen nüfus değişimi ve göçler köylerin ve şehirlerin sosyal, ekonomik özelliklerinin değişiminde büyük etkiye sahip olmuşlardır. Şehir nüfusunun hızlı artışı düzensiz kentleşmeyi ve güvenlik sorunlarını yanında getirmiştir. Tarım işçilerinin şehirlerde gurbet yaşamı ahlaki bozulmalara, işçi ücretlerinin düşmesine yol açmıştır.

3.2. Suni Gübre Kullanımı ve Üretimi

Anadolu toprakları mineral bakımından fakir olmasından dolayı gübreleme ihtiyacı bulunmaktaydı. Ancak gübre sanayinin olmaması ve hayvan gübresinin tezek olarak yakılması gübre ihtiyacının karşılanamamasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak da gübrelenemeyen topraklarda verim % 50 oranında azalmıştır. Ankara'da Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi tarafından yapılan araştırmalarda toprakların fosfor asidi ve azot bakımından fakir olduğu, potasyum açısından ise zengin olduğu tespit edildiğinden potasyumlu gübreye çok fazla ihtiyaç duyulmadığı belirtilmiştir.[243] 1950

---

241 İstatistik Göstergeler, s. 25.
242 Sami Öngör, "1950 - 1960 Devresinde Türkiye'de İç Göçler", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 17/3-4, Ankara 1962, ss. 319-327.
243 Yahya Sezai Tezel 1994, a.g.e., s. 143.

sonbaharında 16 Devlet Üretme Çiftliğinde toprakların hangi tip gübreye ihtiyacı olduğunu belirlemek için bir çalışma başlatılmıştır.[244]

DP'nin İktidara geldiği 1950 yılında ülke genelinde kuraklık etkisiyle mahsul durumu iyi değildi. İlk Tarım Bakanı Nihat Eğriboz bu durumun kuraklıktan daha çok gübre kullanılmamasından kaynaklandığını belirterek, bakanlığın çiftçiye ucuz gübre sunmak için gayret sarf ettiğini dile getirmiştir.[245] Köylünün gübre kullanımını öğrenmesi için köylerde gübreleme gösterileri başlatılmıştır.[246] Bakanlık gübre kullanımını artırabilmek için desteklemeyi gübre kullanımına göre vermiştir. Buna göre çiftçi ne kadar çok gübre kullanıyorsa o kadar destekleme alabilmiştir. Bu durum gübre kullanımını teşvik ederken, büyük çiftçiler daha çok gübre kullandığı için desteklemeden daha fazla yararlanmalarına sebep olmuştur.[247]

1952 yılında bütçe hazırlanırken Tarım Bakanlığı bütçesinin bir kısmını kimyevi gübre teknik yardım projesine ayırmıştır. Bütçe görüşmeleri sırasında Tarım Bakanı Nedim Ökmen gübre konusunda " ... *Suni gübre mevzuu da ehemmiyetle ele alınmıştır. Geçen sene 104 yerde yapılmış denemeler bu sene bin köye teşmil edilmiştir. Halk suni gübrenin istihsal randımanına olan faydasını gözü ile gördükten sonra suni gübreye karşı fevkalâde alâka göstermektedir. Bu sene yalnız Eskişehir Vilâyeti 2500 ton suni gübre kullanmıştır. Halen Karabük Fabrikasının 20 bin tona yaklaşan senelik istihsali, ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Gerek Zirai Donatım. Kurumu ve gerekse hususi teşebbüsler hariçten suni gübre ithal etmek suretiyle ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar. Bir suni gübre fabrikası kurulması maksadiyle Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile temas yapılmaktadır. Yakında teşebbüse geçilecektir...*"[248] demiştir.

Bu proje gereği Ankara'nın 94 köyünde çiftçilere bedelsiz süper fosfat gübresi verilmiştir. Süper fosfat gübresinin çok iyi sonuçlar vermesi üzerine bu denemeler çeşitli illerde 800 köyde yapılmıştır.[249] Yapılan denemeler gübrenin sadece hububatta değil, tütün ve pancarda da çok iyi sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur.[250] Bu başarılı

---

244 *TBMM Tutanak Dergisi*, D 9, C 9, B 103, 23 Temmuz 1951, s 292. Yapılan incelemeler doğrultusunda toprakların genelinde süper fosfat gübresinin büyük yarar sağladığı tespit edilmiştir. S. 293.
245 *Ulus*, 3 Ekim 1950.
246 *TBMM Tutanak Dergisi,* D. 9, C. 3, B. 16, 8 Aralık 1950, s. 99.
247 Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, s. 2422.
248 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 9, C. 13, , 2. Birleşim, 28 Şubat 1952, ss. 1132-1133.
249 Yeni İktidarın Çalışmaları, s. 175.
250 Asım Baturay, "Yerli Suni Gübre Davası Etrafında", *Zafer,* 9 Haziran1952.

denemelerden sonra tarım gelirlerini %20 oranında artırması hedeflenerek çiftçilere krediyle gübre satılmaya başlanmıştır. Gübre kullanılan köylerde önemi fark edilmeye başlanmış, ancak tüm köylere ulaşmak mümkün olmadığından teşkilatlanmaya önem verilerek gübreleme işinden de sorumlu biçimde Sulama İşleri Şubesi kurulmuştur.[251] 1952'de proje doğrultusunda 35 bin köyden sadece 577'sine gübre kullanılması hakkında bilgi verilebilmiştir.[252] 1953'te ise 1355 köyde gübreleme gösterimi yapılmıştır. Özellikle süper fosfat gübresinin önemi giderek anlaşılmış ve suni gübre üretimi için 1954 yılında Azot Sanayi TAŞ kurulmuştur. 1954'te hububat üretiminde yaşanan gerilemeden sonra süper fosfat gübresinin kullanıldığı buğday tarlalarında kuraklıktan fazla etkilenilmediği anlaşılınca, bakanlık çiftçiye süper fosfat gübresi kullanmasını tavsiye etmiştir.[253] Yapılan çalışmalara rağmen gübre kullanımı yeterli miktarda görülmemekteydi. Tarım Bakanı gübre ihtiyacının temini konusunda mecliste sorulan bir soruya cevap verirken, Zirai Donatım Kurumu'nun mevcut şartlarının gübre ihtiyacını karşılamaya yeterli olmadığını kabul etmiş, ancak amaçlarının gübre ihtiyacının özel teşebbüslerden karşılanması olduğunu, Zirai Donatım Kurumu'nun müdahalesi ile fiyatların aşırı yükselmesini engellemeyi amaçladıklarını belirtmiştir. Ayrıca Bakan Ökmen, Amerika'dan sağlanan teknik aletlerle Ankara Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü'nün 1 Mart 1954'te kurulduğunu, bu enstitünün gübreleme işlerini bilimsel olarak ele alacağını duyurmuştur.[254] Stefanos Yerasimos Türkiye'de 1955 yılında hektar başına 1 kg. gübre kullanıldığını, bunun en az on kat artması gerektiğini belirtmiştir. [255] Tarımda gübrelemenin artırılması için gübre sanayinin geliştirilmesi gerektiği açıkça görülmüştür.

Türkiye'de ilk gübre üretimi, 1944 yılında Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Karabük Tesisleri'nde amonyum sülfatın ve süper fosfatın yan ürün olarak elde edilmesiyle gerçekleştirilmiştir.[256] DP iktidara geldiğinde bu fabrika kısıtlı miktarda gübre üretirken, 1950'de 100 bin ton kapasiteli İskenderun Gübre Fabrikası kurulmuştur. 24 Ekim 1952 tarihinde ise Türkiye'deki gübre üretimini düzenlemek amacıyla Gübre Fabrikaları Türk Anonim Ortaklığı kurularak önemli bir adım atılmıştır.[257] Bu şirket 1957

---

251 *Zafer,* 2 Ocak 1953.
252 Esad Tekeli, "Birleşmiş Milletler Raporuna Göre Türkiye Ekonomisi", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1954.
253 *Halkçı,* 7 Kasım 1954.
254 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 10, C.4, B. 33, 28 Ocak 1955, ss. 195-196.
255 Stefanos Yerasimos, a.g.e., ss. 185-186.
256 Nadir Yurtoğlu, a.g.e., s. 141.
257 *BCA*, 30.18.1.2.130.84.18, 24 Ekim 1952.

yılında 100 bin ton süper fosfat gübresi kapasiteli İzmit Yarımca Fabrikasını kurarken,[258] Azot Sanayi TAŞ ise linyit kaynaklarından dolayı Kütahya'da 110 bin ton amonyum sülfat kapasiteli gübre fabrikasını kurmuş,[259] tesis ancak 27 Eylül 1961 tarihinde üretime başlayabilmiştir.

DP ile birlikte gübre sanayinde büyük bir atılım başlamış olmasına rağmen üretim istenen seviyede olmamıştır. Örneğin yılda 100 ton azotlu gübre üretebilecek İskenderun fabrikası ithal edilen süper fosfatın pahalı olmasından dolayı sadece 14 ton azotlu gübre üretmekteydi. Bakanlık bu nedenle başbakanlık bünyesinde bir gübre komitesi kurulmasını talep etmiştir. Talep üzerine gübre imalatında gerekli hammaddelerin teminini araştırmak için ilgili bakanlıklardan oluşan bir Kimyevi Gübre Komitesi kurulması planlanmıştır. 14 Eylül-17 Ekim 1956 arasında Türkiye'nin on yıllık suni gübre ihtiyacını görüşen komite bir rapor hazırlamıştır. Raporda ülkenin on yıllık gübre ihtiyacı 7.555 bin ton olarak hesaplanmış, imalat yapan İskenderun ve Karabük'teki fabrikaların yanında inşa halinde olan İzmit, İzmir ve Kütahya'daki fabrikaların kapasiteleri de hesaplanmıştır. Buna göre İzmit'teki fabrika tamamlandığında süper fosfat ihtiyacının karşılanacağı belirtilmiştir. Kütahya'daki inşaat bittiğinde azotlu gübre ihtiyacının yarısının karşılanacağı ifade edilmiştir. Fosfat ve potaslı gübrelerin yurtdışından pahalıya alındığını, Etibank'ın Murgul'da yaptığı sülfürük asit fabrikası bittiğinde ihtiyacın karşılanacağı öngörülmüştür. Türkiye fabrikalarında süper fosfatın tonunun 150 ila 130 lira arasında satıldığını, yurtdışında ise 40 ila 80 lira arasında olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de süper fosfatın pahalı olmasında hammadde ve ambalaj malzemelerinde eksiklikler, hammadde ve mamul madde nakliyesinin pahalılığı, gübre kullanımının az olması, fabrikaların kapasitelerinin altında çalışması gibi sebepler sayılmıştır.[260]

İktidarı boyunca gübreleme faaliyetlerini destekleyen DP, gübre üretimi konusunda önemli bir artış sağlamış, 1950 yılında 42,1 ton olan gübre kullanımı, 1952'de 67,3 tona, 1954 yılında 82,1 tona ulaşmıştır. Ekonomik sıkıntıların ciddi boyutlara ulaştığı 1956 ve 1958 yıllarında gübre kullanımı da buna paralel bir seyir takip etmiş ve 1956 yılında 82 bin tonda kalırken 1958'de düşüş göstererek 70 bin tona gerilemiştir.

---

258 *BCA*, 30.1.0.0.29.171.1.4, 26 Ocak 1957.
259 *BCA*, 30.18.1.2.134.101.5, 25 Aralık 1953.
260 *BCA*, 30.1.0.0.29.171.1.9, 15 Aralık 1956.

Bundan sonra açılan gübre fabrikalarının da etkisiyle yeniden artışa geçen gübre kullanımı 1960 yılanda 107,3 bin tona ulaşmıştır.[261] 1956-1958 yılları arasındaki durumu göz önüne almazsak genel olarak gübre kullanımını artırma politikası sürdürülmüştür. Artış oransal olarak büyük olsa da, ihtiyaç duyulan gübre miktarından az kullanıldığı için tarımsal üretimde belirgin bir artışa neden olmamıştır. Ancak gübre sanayinin kurulmuş olması sonraki dönemlere önemli katkı sağlamıştır.

3.3. Zirai Mücadele Faaliyetleri

Tarımsal üretimi artırmada gübreleme kadar önemli konulardan birisi de zirai mücadeledir. Yılda ortalama bir milyar lira zarara neden olduğu tahmin edilen zararlı otlar, haşereler ve zirai hastalıklara karşı DP önemli mücadeleler vermiştir. DP iktidarında özellikle Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde çekirge felaketine, Akdeniz Bölgesi'nde pamuklarda pembe kurt salgınına, hububat üretilen bölgelerin genelinde süne gibi zararlılara karşı yoğun mücadele edilmiştir. Hükümet zirai mücadele için teşkilatlanmasını geliştirmek, zirai mücadele alet ve ilaçlarını artırmak, bu konuda kanunlar hazırlamak gibi ciddi önlemler almıştır.

İktidarın ilk yılında karşılaşılan çekirge akınına karşı alınan önlemler hakkında konuşan Tarım Bakanı Nihat İyriboz 10.028.274 dekar alanda çekirge tehdidi olduğunu ve ilaçlama faaliyetlerinin yürütüldüğü bilgisini vermiştir.[262] 1951 yılında ise bakanın gazetelere verdiği bilgiye göre sınırda önlemler alınarak, Suriye üzerinden gelen çekirge sürülerine karşı başarılı biçimde yürütülen ilaçlama faaliyeti ile tehlike önlenmiştir.[263] Arabistan üzerinden gelen çekirge akınlarına karşı komşu ülkelerle koordineli biçimde mücadele edebilmek için 1950'de İran'da[264], 1952'de Amman'da toplantılar yapılmıştır[265]. 10 Nisan 1952 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla Arabistan'dan gelen çekirge akınına, komşu memleket sınırları içerisinde müdahale kararı alınmıştır. Komşu memleketlerle haberleşme, gerekli teknisyen ve malzeme kullanımı ile Tarım Bakanlığı görevlendirilmiştir.[266] Haşere ile mücadele planı için 15 Eylül 1952'de bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda mücadele için gerekli alet ve ilaçların

---

261 Hüseyin Şahin, a.g.e., s. 117.
262 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.9 C.3, 16. Birleşim, 8 Aralık 1950, s. 95.
263 *Cumhuriyet,* 12 Mayıs 1951.
264 *BCA*, 30.18.1. 2.124.88.1, 25 Kasım 1950.
265 *BCA*, 30.18.1. 2.130.85.10, 15 Kasım 1952.
266 *BCA*, 30.18.1. 2.128.25.10, 10 Nisan 1952.

tespiti, orman zararlıları ile mücadele için gerekli laboratuvarların kurulması gibi konular tartışılmış, mücadele için ayrılan tahsisatın artırılması istenmiştir. 1953 yılında 40 ilde 350bin dekarda çekirge yumurtası tespit edilerek temizliğe girişilmiştir. Arap ve Afrika bölgelerinden gelecek çekirge sürülerine karşı sınırda tedbirler alınmış, ertesi yıllarda bu ülkelere alet ve ilaç yardımında bulunulması planlanmıştır. Türkiye komşu ülkelere ilaçlama konusunda yardımcı olurken bir yandan da Marshall Planı ile zirai ilaç yardımı almıştır. 1951'de 250 ton, 1952'de 200 ton zirai ilaç Marshall Yardımı ile Türkiye'ye verilmiştir.[267] Bakan'ın belirttiği hedefler doğrultusunda 1953'te Diyarbakır Süne Araştırma Enstitüsü Güney Doğu Anadolu illerinde toplam 530.000 alanda tecrübe amaçlı ilaçlama yapmış, Hindistan, Pakistan ve Arap yarımadasından gelen çekirge sürülerinin yumurtaları ilaçlanmış ve çekirge felaketi yaşanması engellenmiştir. [268] Arap Yarımadasından gelen çekirge sürülerine karşı ülke temsilcileri ve FAO temsilcilerinin katılımıyla Ürdün'de 1953'te bir toplantı düzenlenmiş gerekli tedbirler kararlaştırılmıştır. Türkiye'ye gelebilecek çekirge sürüsüne karşı FAO tarafından 30 ton ilaç, 300 ton kepek ve 6 nakil aracı verilmiştir.[269] Doğu Anadolu bölgesinde çekirge felaketinin yanında süne de büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.

DP İktidarı süneye karşı ilk olarak teşkilatlı biçimde mücadele etmek amacıyla 1950'de Urfa, Mardin, Elazığ, Tunceli, Diyarbakır bölgelerinde faaliyet göstermesi için Süne Bölge Mücadele Reisliğini kurmuştur. Kurumun personel ve alet ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında bölge halkından ve Milli Savunmanın temin ettiği askerlerden de yararlanılmıştır. Süne mücadelesinde zirai ilaçlar tek başına yeterli olmadığından, yetişkin süneler elle toplanmakta, ya da kışın konakladıkları alanlar alev makinesi ile yakılmaktaydı. Bu nedenle 1950'de tarlalardan yaklaşık 25 ton süne toplanmış, sonbaharda da 166.000 dekar süne kışlağı yakılmıştır. Süne üzerinde etkili ilaçlar enstitülerde denenirken, bir yandan da sünenin zarar veremediği sert kabuklu Floransa buğdayı yetiştirme denemeleri yapılmak üzere 1951'de Doğu illerine 3.656 ton tohum dağıtılmıştır. 1952'den itibaren Floransa buğdayının ekim alanını artırabilmek amacıyla Devlet Üretme Çiftliklerinde çalışmalar yapılmıştır.[270] Tarım Bakanı'nın mecliste süne mücadelesi konusunda verdiği bilgilerden sonra söz alan DP Urfa Milletvekili Necdet

---

267 *BCA*, 30.1.0.0.107.6756.3, 28 Mayıs 1953.
268 Fikret Otyam, "İki, Üç Süne Bir Metre Kare Sahayı Yok Ediyor", *Ulus*, 23 Mayıs 1953.
269 *BCA*, 30.18.1.2.131.15.12, 20 Şubat 1953.
270 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 6 1, 61. Birleşim, 6 Nisan 1951, s. 147.

Açanal, kımıl olarak ifade ettiği sünenin 1950'de 6.700.000 dönüm alanda yaklaşık 215 bin ton buğdayı tahrip ettiğini belirtmiştir. Açanal sadece Urfa'nın Karacadağ bölgesinde 500.000 dönüm kımıl kışlağı olduğu bilgisini vererek, kımılın henüz yumurtalarını bırakmadan bölge köylülerine para ile toplatılmasının büyük fayda sağlayacağını savunmuştur.[271] 1953'te zirai mücadele konusunda yapılması planlanan işler hakkında gazetelere demeç veren Tarım Bakanı, 1953'te zirai mücadele için 16 milyon lira ayrıldığını, Elazığ ve Seyhan Mücadele Enstitüleri'nde süne biyolojisi incelenerek ilaçla mücadele yöntemleri belirleneceğini açıklamıştır. Ayrıca Süne olan bölgelerde erken yetişen cins tohumlukların dağıtılacağını duyurmuştur.[272]

Bakan, süne mücadelesi dışında diğer mücadele konuları hakkında da bilgi vermiştir. 1952'de 55 ilde sürdürülen tarla faresi ile mücadelenin o yıl 63 ilde sürdürüleceğini belirtmiştir. Bakan konuşmasının devamında 58 ilde domuzla mücadele edileceğini, meyve ağaçlarına zarar veren iponomata karşı 13 milyon ağacın, elma iç kurduna karşı 6 milyon ağacın, kiraz sineği ile mücadele için 750 bin ağacın ilaçlanacağını söylemiştir. Pamuk, fıstık, üzüm zeytin ve fındık gibi ürünlere zarar veren haşerelere karşı ilaçlama yapılacağını ve bu yıl 300-400 bin ton tohumluğun ilaçlanacağını duyurmuştur. Hükümetin ilaçlama faaliyetlerini destekleyen Cumhuriyet gazetesi yazarı Süreyya Özek ilaçlama konusunda bazı eleştiri ve önerilerini de dile getirmiştir. Böcek olan meyvelerin ihraçtan geri döndüğünü, haşereden dolayı bazı ürünlerin de yetiştirilemediğini vurgulayarak, şeker pancarının her yerde yetiştirilememesinin nedenini haşereye bağlamıştır. Sadece ilaçlamanın haşere ile mücadele olmadığını savunan yazar, örnek olarak tütünde bulunan Trips böceğine karşı ilaç kullanıldığında tütün kalitesinin bozulduğunu, ilaç dışında faydalı böceklerden de yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. Portakallara zarar veren Beyaz Pamuklu böceğe karşı onu yiyen bir böcek türü ithal edilerek zarar engellenmiş, dutlarda da kabuklu bite karşı İtalya'dan böcek ithal edilmiştir. Hükümetin en büyük eseri olarak selektörleri ve tohum ilaçlama merkezlerini gören yazar, köylünün tohumlarını bu merkezde ayıklatıp ilaçlattığını da belirtmiştir.[273] Özek başka bir yazısında Amerika'dan gelen yardımların da zirai mücadelede önemini vurgulamış, Amerikan uzmanlarının hazırladıkları raporları uygulama yolunda adım attıklarını, gerekli teknisyenleri yetiştirebilmek için kurslar

---

271 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 6 , 61. Birleşim, 6 Nisan 1951, s. 148-149.
272 *Zafer,* 3 Ocak 1953.
273 Süreyya Özek, "Zirai Kalkınmada Haşere İle Mücadelenin Oynadığı Rol", *Cumhuriyet,* 20 Kasım 1952.

açtıklarını, bazı öğrencileri gerekli eğitimi almaları için yurt dışına gönderdiklerini, gerekli alet ve ekipmanı temin ettiklerini ifade etmiştir. Yıllardır mücadele edilmeyen zeytin sineği ve güvesine karşı mücadele için gerekli tüm ilaçlama aletlerini, ilaçların da Amerikan yardımı ile temin edilebildiğini belirtmiştir.[274] 1953 yılında zirai mücadelede başarılı adımlar atılmış, Antalya ve Kastamonu valileri zirai mücadeledeki çalışmaları dolayısıyla takdirname ile ödüllendirilmiştir.[275] Bu gibi başarılı faaliyetleri teşvik etmek amacıyla 23 Ocak 1954 tarihinde 6222 sayılı Zirai Mücadele İşlerinde Çalışıp Başarı Gösteren Memurlara İkramiye Verilmesi Hakkında Kanun[276] çıkarılmıştır. Böylece bu gibi yöntemlerle zirai mücadeleye yetkililerin de önem vermesi teşvik edilmiştir. 1954'te Fındık kurdu ile mücadele için fındık bölgelerine 30'ar ton ilaç gönderilmiştir. Çiftçilerin daha kaliteli buğday yetiştirmesi için dört yıllık bir faaliyet planı hazırlanarak onaylanmıştır. Plan doğrultusunda selektör istasyonlarının artırılacağı, üreticinin tohumları mutlaka ilaçlanıp, tarlaların pelerin otuna karşı temizleneceği belirtilmiştir.[277] Zirai mücadelenin ürün artışına katkı sağladığı görüldükçe her yıl mücadele imkânları artırılmış, zirai mücadele konusunda planlı hareket edebilmek ve artan personeli daha etkin kullanabilmek için bir teşkilatlanma ihtiyacı hissedilmiştir.

Yapılan çalışmalar doğrultusunda 15 Mayıs 1957'de Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu çıkarılarak, mücadele amacıyla bakanlık bünyesinde Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü kurulması kabul edilmiştir. Zirai Mücadele kanununda 18-50 yaş arası erkeklerin zirai mücadelede yılda bir ayı geçmemek şartıyla evlerinin en fazla 40 kilometre uzağına kadar bölgelerde ücret karşılığında görev almaları mecburiyeti konulmuştur. Zirai mücadelede ihtiyaç olduğunda Tarım Bakanlığı Milli Savunma Bakanlığından erlerin yardımını da isteyebilecektir.[278] DP, köylülerin dini hassasiyetini de göz önünde bulundurarak Diyanet İşleri Başkanlığından da bu konuda destek istemiş, camilerde haşere ile mücadele için halkın destek vermesi vaaz edilmiştir.[279] Zirai mücadele teşkilatının kurulmasıyla 1949'da 109 olan teknik eleman sayısı, 1959'da 373'e çıkmıştır.[280] Zirai mücadelede kullanılan alet ve araç sayısı da her yıl giderek artmıştır. İlaçlamada sıklıkla kullanılan tazyikli sırt pülverizatörü 1950'de

---

274 Süreyya Özek, "Ziraatımız ve Amerikan Yardımı", *Cumhuriyet,* 12 Şubat 1954.
275 *BCA*, 30.18.1.2.134.110.18, 19 Ocak 1954.
276 *Resmi Gazete*, 23 Ocak 1954, S. 8615, s. 8029.
277 *Zafer,* 14 Temmuz 1954.
278 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 10, C. 19, 68. Birleşim, 15 Mayıs 1957, s. 187.
279 *BCA*, 51.0.0.0.4.32.42, 31 Temmuz 1958.
280 *BCA*, 30.1.0.0.81.511.3.9, 0.0.1960.

2300 iken, 1959'da 11.000'e, motorlu pülverizatörler 35'ten 2000'e yükselmiş, eski tarz sırt pülverizatörlerin sayısı aynı dönemde 4094'ten 3200'e düşmüştür. Sırt körüğü ve göğüs körüğü sayısında da önemli artış yaşanmış 1950'de 360 olan sırt körüğü sayısı 1959'da 2150'ye, 61 olan göğüs körüğü sayısı da 1150'ye yükselmiştir. Mücadelede kullanılan araçlarda ise aynı dönemde traktör sayısı 20'den 54'e, kamyon 4'ten 27'ye çıkmış, daha önceki dönemde bulunmayan pikap sayısı 1959'da 93'e, jeep sayısı 39'a, trayler 31'e, su tankı 26'ya, motopomp 40'a çıkmıştır. [281]

Zirai mücadelenin teşkilatlanmasından sonra zirai ilaç üretmek için TZDK tarafından bir zirai ilaç fabrikası kurulması planlanmıştır. Koruma ve Eczacıbaşı gibi zirai ilaç üretimi ve ticareti yapan şirketler devlet himayesindeki bir ilaç fabrikasının özel teşebbüse zarar vereceğini savunarak, bu fabrikaya karşı çıkmış olsalar da, Bakanlık zirai mücadeleyi geliştirebilmek için fabrikanın kurulması yönünde karar vermiştir.[282] 1957 yılında Alman E. Merck AG firması ile ortak özel bir zirai ilaç fabrikası kurulmuştur.[283] Bu atılan adımlar yerli ilaç sanayinin gelişmesine zemin hazırlamış, zirai mücadelede kullanılan ilaçların her yıl artmasını sağlamıştır. Nitekim 1950'de 2050 ton zirai ilaç kullanılırken, 1959'da 9000 tona çıkmış, ilaçlama için ayrılan tahsisat ise 1950'de 5.430.600 liradan 1959'da 55.525.000 liraya ulaşmıştır. [284]

DP İktidarının önem verdiği modern tarım unsurlarından birisi olan zirai mücadele tarımsal üretimin ve verimin artmasında etkili olmuştur. Ancak ilaçlama miktarları yeterli seviyelere ulaşamadığından çekirge, pembe kurt, süne gibi böcek salgınlarının, bitki hastalıklarının üstesinden gelinememiş olsa da, kurduğu teşkilatlanma ve modern aletlerle müdahale gibi faaliyetlerle konuya daha ciddi yaklaşılmasını sağlamıştır.

3.4. Tohum Islahı Faaliyetleri

Kaliteli tohum kullanımının ürün verimine katkı sağladığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde 1925 yılında başlanan kaliteli tohum üretme çalışmaları doğrultusunda 1931'de beş tane tohum istasyonu kurulmuştur. Köylünün tohumlarını

---

281 1949-1959 yılları arasında zirai mücadelede kullanılan alet ve araçlar için Bkz. Ek 1., *BCA*, 30.1.0.0.81.511.3.16, 0.0.1960.
282 *BCA*, 30.1.0.0.81.510.11.1, 28 Haziran 1957.
283 *BCA*, 30.18.1.2.146.29.17, 7 Haziran 1957.
284 1949-1959 yılları arasında zirai mücadele için kullanılan ilaç miktar ve maliyetleri için bkz. Ek 2., *BCA*, 30.1.0.0.81.511.3.17, 0.0.1960.

ücretsiz temizlemek için de 11 tane selektör alınmıştır. Halkın ilgisinin artması üzerine 1938'de istasyon sayısı 7'ye, selektör sayısı 131'e çıkarılmıştır. Köylüye dağıtılan tohumluk miktarı da artarak devam etmiştir.[285] 1950 yılına gelindiğinde 478 selektör bulunmakta, yılda ortalama 73 bin ton tohum temizlenebilmekteydi.[286] Ayrıca 12 devlet üretme çiftliğinde ıslah edilmiş tohum üretilerek dağıtılmaktaydı.[287]

DP iktidar olduğunda tohum temizleme aletlerini artırarak köylünün tüm tohumunu temizlemeyi, kaliteli tohum üretimini artırmayı, özellikle buğdayda standardizasyonu sağlamayı, ilaçlanmış tohumlarla bitki hastalıklarını yok etmeyi hedeflemekteydi.[288] Tohumluk dağıtımın artışıyla ekilen alanın da artırılması amaçlanmaktaydı. Bu sebeple Devlet Üretme Çiftlikleri tohum, fidan ve damızlık yetiştirme işleriyle görevlendirilmiştir.

Devlet Üretme Çiftliklerinin tohum ıslahı konusunda ihtiyacı karşılayamayacağı düşünülerek, modern yöntemlerle çalışan çiftçilerle de anlaşma yapılarak ıslah edilmiş tohum temin edilme yoluna gidilmiştir. Bunun yanında Tarım Bakanı, Türkiye şartlarına uygun tohumların ithal edilmesine de önem verildiğini, 1950 yılında 700 ton üretilen tohumluğun iyileştirilerek 1133 tona çıkarıldığını, pasa dirençli buğday tohumu ithal edilerek, ilaçlamanın artırıldığını belirtmiştir. [289] Amerika'dan ithal edilen 11 ton Hybrit mısır tohumu US 13'ün Türkiye şartlarına çok uyumlu olduğu görülmüş, Karadeniz'de çiftçilere ektirilmiştir.

Kaliteli tohumluk elde etmek için DP döneminde tohum temizleme çalışmalarına hız verilmiştir. Bütün bölgelere selektör göndermeyi hedefleyerek selektör sayısı artırılmıştır. 1950'de 518 olan selektör sayısı 1955'e kadar iki kat artırılarak 1073'e, temizlenen tohumluk miktarı ise 1950'de 121.000 ton iken üç dört kat artırılarak 400.000 tona çıkarılmıştır. Tohum ıslahı için harcanan para 1950'de 5.430.600 TL'den 1955'te 10.836.922 TL'ye çıkarılmıştır.[290] Zafer gazetesi'nin verdiği bilgilere göre, tohum ıslah istasyonları iklim ve toprağa en uygun, yüksek kaliteli, verimli, hastalık, kurak ve soğuğa dayanıklı çeşit tohum ıslahı üzerine çalışmaktadır. Devlet Üretme Çiftlikleri 1952'de

---

285 Cevahir Kayam, a.g.e., ss. 177-179.
286 Yeni İktidarın Çalışmaları, s. 174.
287 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C.1, 4. Birleşim, 31 Mayıs 1950, s. 48.
288 Kazım Öztürk, a.g.e., s. 355.
289 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 9 C. 3, B. 16, 8 Aralık 1950, s. 94.; *Yeni İktidarın Çalışmaları,* s.175.
290 1948-1955 yılları arasında tohumluk ıslahı miktarı, selektör sayısı ve harcanan miktar için Bkz. Ek 3., BCA, 30.1.0.0.29.170.5, 22 Şubat 1956.

köylüye 70 bin ton buğday tohumluğu vermiş, 1953'te 90 bin ton tohumluk vermek için hazırlıklar yapılmıştır. 5254 sayılı kanuna göre 1952'de muhtaç çiftçiye 53284 ton buğday, 10.399 ton arpa olmak üzere 64.560 ton hububat tohumu dağıtılmıştır. Pamuk ıslah istasyonlarında elde edilen kaliteli pamuk tohumu ise 1951'de 2 bin ton, 1952'de 5 bin ton olmuştur.[291] 1954 seçimlerinden sonra mecliste açılış konuşması yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar tohum dağıtım konusunda önemli başarı elde edildiğini vurgulamış, 1940-1950 arası on yıllık dönemde toplam 270.000 ton tohum dağıtıldığını, DP iktidarında ise sadece 1954'te 240.000 ton tohum dağıtıldığını açıklamıştır[292]

Bir yandan bakanlık tohum ıslahını artırırken, bir yandan da Ziraat Bankası kredi imkânlarını artırarak daha fazla çiftçinin tohumluk alması için uğraşmış, ekilen arazinin % 15-20'sinde 1953 tarihli BM (Birleşmiş Milletler) raporuna göre ıslah edilmiş tohum kullanılmıştır.[293]

Başta hububat olmak üzere ürünün bol olduğu dönemde tohumluk dağıtımı artarak devam etmiştir. Ancak kuraklıktan dolayı ürün darlığının yaşandığı dönemde dağıtım azalmıştır. TMO 1959'da elinde yeterli tohumluk olmadığını ve köylüye dağıtım yapamayacağını Tarım Bakanlığı'na bildirmiştir. Ziraat Bakanlığı çiftçiye tohumluk buğday tahsis etmekte, yeterli olmadığı zamanlarda TMO'dan talep etmekteydi. 1958'de 15.996 ton tohumluk talep edilmiş, ama piyasada buğday sıkıntısı yaşanan 1959'da talep 110 bin ton gibi çok yüksek bir seviyede olmuştur.[294]

Aynı değişim muhtaç çiftçilere dağıtılan tohumluklarda da görülmüştür. Mahsulün azaldığı dönemde muhtaç çiftçiye dağıtılan tohumlar da azalmıştır. Örneğin mahsulün bol olduğu 1954 yılında muhtaç çiftçiye 73.998.413 TL değerinde tohumluk dağıtılırken, mahsulün az olduğu 1955 yılında dağıtılan tohumluğun değeri 54.646.154 TL'ye düşmüştür.[295]. Tohum dağıtımı azalsa da tohum ıslahı faaliyetleri artmaya devam etmiştir. 1950'de 121.000 ton tohumluk temizlenirken, 1955'te dört kat artarak 400.000 ton tohumluk temizlenmiştir.[296]

---

291 *Zafer*, 24 Ağustos 1953.
292 *TBMM Zabıt Ceridesi,* D. 10 C. 2, 1. Birleşim, 1 Kasım 1954, s. 10.
293 *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1954.
294 *BCA*, 0.1.0.0.99.612.1, 8 Eylül 1959.
295 1948-1955 yılları arasında muhtaç çiftçilere yapılan tohumluk yardımı için bkz. Ek 4., BCA, 30.1.0.0.29.170.5.1, 0.0.1955.
296 1948-1955 yılları arasında temizlenen, ilaçlanan tohumluk için bkz. Ek 5., BCA, 30.1.0.0.29.170.5.9, 0.0.1955.

Kaliteli tohum elde etmek amacıyla yürütülen tohum ıslahı çalışmalarında, Kore Savaşı ile birlikte Dünya piyasalarında artan hububat fiyatlarının, iklim şartlarının uygun gitmesi ile ilk yıllar iyi mahsul alınmasının ve Türkiye'nin hububat ihracatçısı bir ülke olma arzusunun büyük katkısı olmuştur. Gerek dış yardımlar, gerekse DP'nin iç imkânları kullanması tohum ıslahı çalışmalarında ilerleme yaşanmasına katkı sağlamıştır. 1955'ten sonra ekonomideki bozulmalar tohum ıslah çalışmalarını olumsuz etkilese de DP iktidarı döneminde ıslah çalışmalara verilen önem değişmemiştir.

3.5. Sulama Faaliyetleri

CHP döneminde tarım tamamen iklim şartlarına bağlıydı. Kuraklık olduğu yıllar verim çok düşmekteydi. Özellikle 1927-1928 yıllarında yaşanan kuraklık sulama imkânları artırma ihtiyacını gözler önüne sermiş, bu amaçla 1929'da 100 milyon lira harcanması planlanmıştır. Ancak 1929'da yaşanan ekonomik kriz on yıl boyunca yılda 1 yada 1,6 milyon lira arasında harcama yapmayı mümkün kılmıştır.[297] İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarımsal üretimi artırarak ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla sulama faaliyetlerini ayrılan bütçe artırıldıysa da, 1950'de sulama yapılan alan 400 bin hektara çıkarılabilmiştir. Sulanabilen alan toplam ekilebilen arazinin % 8'ini oluşturmakta, İçme suyu ise beş bin civarı köyde bulunmaktaydı. [298]

İktidara geldiği ilk yıl kuraklıktan dolayı oluşan düşük üretime çare olarak hükümet, büyük ve küçük su işlerine önem verme kararı almıştır. DP özel teşebbüsten yana olmuşsa da, devletin sadece özel teşebbüsün kazanç sağlayamadığı pahalı alanlarda ekonomiye katılmasını savunmuştur. Hükümet programında ağır sanayi, barajlar, büyük elektrik santralleri, sulama tesisleri devletin gerçekleştirebileceği yatırım alanları olarak görülmüştür.[299] Modern tarım faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip olan sulama ve su taşkınlarından koruma imkânlarının sağlanması için yapılması gereken barajlar ve su kanalları yüksek maliyet ve ciddi planlama gerektiren işler olarak görülmüştür. Cumhurbaşkanı Celal Bayar sulama işlerini büyük ciddiyetle ele aldıklarını vurgulamak amacıyla 1951 yılında mecliste yaptığı açılış konuşmasında önceki iktidarın 1937-1950 arasında su işlerine 140 milyon lira harcadığını, ancak harcamaların dağınık ve işlerin bitirilememiş olması sebebiyle % 15 verim alınabildiğini belirtmiştir. Bayar 1951 yılında

---

297 Yahya Tezel, a.g.e., s. 358.
298 Yahya Sezai Tezel 1994, a.g.e., s. 422.
299 Kazım Öztürk, a.g.e., s.356.

büyük su işleri için 25.267.000 lira, bitirilememiş işlerin tamamlanması için ise 54 milyon lira tahsis ettiklerini açıklamıştır.[300] DP İktidarı, büyük önem verdiği tarımsal üretimin artışına, sulama faaliyetlerinin önemli etkisi olduğu düşüncesiyle, sulama imkânlarını geliştirmeye de aynı ölçüde önem vermiştir.

1951 yılında Marshall Planından gelen paranın bir kısmı sulama işlerine ayrılmıştır. 1952'de Çiftçiye sulama ekipmanlarını kiralama uygulaması için 3 milyon lira bütçe ayrılmış, bunun 565 bin lirasını Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı karşılamıştır.[301] "*Yeni İktidarın Çalışmaları"* kitabında hükümet 1937-1950 ile 1950-1952 yılları arasında yapılan su işlerini karşılaştırmıştır. Buna göre baraj ve göllerde toplanan su 160 milyon tondan, 950 milyon tona, amenajman planları 2'den 5'e, halkın yaptığı su işlerine yardım 1.570 bin liradan 15.627 bin liraya, yeraltı sularına yatırım hiç yokken 3 milyon liraya, sellere karşı korunan bölge 1.070 bin dekardan, 1.302 bin dekara, sulama tesisi 630 bin dekardan, 1.016 bin dekara, bataklık kurutma tesisi, 302 bin dekardan, 1.137 bin dekara yükselmiştir.[302]

Sulama işlerini yürütmesi için gübre işini de bünyesine alan Sulama İşleri Şubesi kurulmuştur. Tarsus'ta bulunan Sulu Ziraat Deneme İstasyonu'nun işlevi artırılarak iki yeni istasyonun yerleri tespit edilmiştir. ECA (Economic Cooperation of Administration (Ekonomik İşbirliği İdaresi) ile birlikte yürütülen proje doğrultusunda Tarsus'ta 25 adet sulama teknisyeni yetiştirilmiş, 11 ilde sulama demonstrasyonları, okullar ve diğer kurumlarda çeşitli konularda gösterimler yapılmıştır.[303] Hükümet iktidarının ilk yıllarında sulama işlerine çok büyük önem vermiştir. 5 Şubat 1953'te bir Teknik Sulama Kongresi yapılmıştır. 1953 bütçesinden büyük su işleri için 31 milyon lira, münferit su işlerine 20 milyon lira ayrılarak, 1953'te 119, önceki yıllardaki işlerle birlikte 400 iş ele alınmıştır. Bu işlerle 287.600 dönüm arazinin taşkından korunması, 48.610 dönüm bataklığın kurutulması, 141.480 dönüm arazinin de sulanması planlanmıştır.[304]

Ülke genelinde planlı bir sulama çalışması yapabilmek için kapsamlı bir haritalama çabasına girilmiştir. Münferit çalışmalar dışında Türkiye'de daha önce bir toprak haritası çıkarılmamıştır. Tüm çiftçi, ziraatçı ve çeşitli kurumların istifade

---

300 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 10, 1. Birleşim, 1 Kasım 1951, s. 9-10.
301 *Milliyet,* 11 Mart 1952.
302 *Yeni İktidarın* Çalışmaları, s. 158 (ek).
303 *Zafer*, 2 Ocak 1953.
304 *Zafer*, 20 Mayıs 1953.

edebilmesi için böyle bir harita gerekli görülmüş, bu sebeple Tarım Bakanlığı 1952'de bir toprak araştırma işleri projesi hazırlayarak ülke toprakları hakkında bilgi edinmeye karar vermiştir. Sulama ve kurutma şubesi araştırma ve haritalama programı yaparak, projeyi uygulamaya başlamıştır. Program içinde Türkiye genel toprak haritasının çıkarılması, sulama sahalarına ait toprak etüt ve haritasının düzenlenmesi, iskân sahalarının haritalanması, su, gübre, yem bitkileri, toprak tahlili, sera, saksı, parsel denemeleri gibi esaslı toprak problemleri vardır. Amerikalı uzman Oakes tarafından Haziran 1952'de başlanan etüt çalışmaları sonucu Samsun, Sivas, Malatya, Gaziantep, Antakya ile bu illerin batısında kalan Trakya dâhil tüm Türkiye topraklarının etütleri yapılmıştır. Kalan diğer illerin de etütleri yapılarak haritalanma işlemine başlanması planlanmıştır. Türkiye umumi toprak haritasında her toprak tipinin bünyesi, yapısı, profil durumu, kireç miktarı, PH derecesi, gıda değeri, tuzluluk derecesi, rengi, meyli, genişliği, bitki örtüsü, jeolojik yapısı vs. özellikler gösterilmesi amaçlanmıştır.[305]

Su işlerini yürütmesi için daha önce kurulan Toprak-Su Genel Müdürlüğü dışında büyük su işlerini de yürütmesi için Devlet Su İşleri kurulmuştur. 18 Aralık 1953'te 200 sayılı kanunla kurulan DSİ'nin görevleri: Nehirlerin debi ölçümü, toprakların sınıflandırılması, tarım ekonomisi etütleri, jeolojik etütler, su kalitesi analizleri, su havzalarının geliştirilmesi amacıyla etüt, planlama ve projelendirme çalışmaları, havzalardaki su kaynaklarına ilişkin projelere ekonomik ve teknik çözümler bulmak amacıyla fizibilite ve master plan raporları hazırlamak, baraj ve hidroelektrik santralleri inşa etmek, sulama ve drenaj sistemleri inşa etmek, taşkınlara karşı koruma yapıları yapmak, yeraltı sularının korunması, kullanması, etüt ve araştırılması için çalışmalar yapmak, malzeme, alet, yedek parça, makine ve daimi elemanı işletmek, kiralamak ve temin etmek, bataklıkları ıslah etmek, nehirleri ıslah etmek olarak belirlenmiştir.[306] Açılan kurumların öncülüğünde büyük ve küçük su işleri büyük bir hızla yürütülmüştür.

Türkiye'nin sulama faaliyetlerine BM Avrupa İktisadi Komisyonunun hazırladığı 1953'te Avrupa İktisadi Durumu raporunda değinilmiştir. Bu rapordan alıntı yapan Cumhuriyet gazetesi yazarı Esat Tekeli, Türkiye'de sulama imkânlarının artırılmasıyla

---

305 1954'te tamamlanan harita ve araştırmalardan bugün de faydalanılmaktadır. Araştırmalar, Harvey Oakes, *Türkiye Toprakları*, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, No:18, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1958 eserinde yayımlanmıştır.

306 Muzaffer Bakırcı, *Türkiye'de Kırsal Kalkınma*, Nobel Yayın, Ankara 2007, s. 97-98.

ekilebilir arazinin % 20 artabileceği bilgisini aktarmıştır.[307] Hükümetin de kanaati bu yönde olduğundan sulama imkânlarını elinden geldiğince artırma niyetindeydi. Yapılan etütler sonucunda DP Hükümeti sulama imkânları sağlamak ve su baskınlarını önlemek amacıyla toplam 18 baraj kurmayı hedeflemiştir. Tahmini rakamlara göre bu barajlar 2 milyar liradan fazlaya mal olacak, ancak bu sayede 11,5 milyon ton su birikecek 3,9 milyon dm^2 alan sulanacak, 2 milyon dm^2 alan ise su baskınından korunacaktır.[308] Bu hedefler doğrultusunda daha önceden planlanan ve başlanan barajlardan 1950-1960 yılları arasında 153 milyon lira maliyetle Kesikköprü, 132 milyon liraya Almus, 17,9 milyon liraya Mamasin, 11,8 milyon liraya May, 9,7 milyon liraya Altınapa, 19,7 milyon liraya Apa Barajlarının inşaatları tamamlanmıştır. DP iktidarının başlattığı baraj inşaatlarından ise Seyhan Barajı 1956'da 428,1 milyon liraya, Sarıyer 1956'da 274 milyon liraya, Damsa 1957'de 2,5 milyon liraya, Kemer 1958'de 316,2 milyon liraya, Ayrancı 1958'de 28,4 milyon liraya, Demirköprü 1960'ta 368,8 milyon liraya, Hirfanlı 1960'ta 415,7 milyon liraya, Sille 1960'ta 6,2 milyon liraya mal edilerek hizmete girmiştir. Seyhan, Sarıyar, Kemer,Demirköprü, Hirfanlı barajlarından sulama yanında ayrıca yılda 379 bin kw elektrik enerjisi elde edilmiştir.[309]

Büyük barajların yapımının enerji ihtiyacının karşılanmasına önemli katkısının yanında tarımda sulama imkânlarının geliştirilmesi, bataklık alanların kurutulması, tarım arazilerinin su taşkınlarından korunması gibi tarıma katkıları bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1955 yılına ait meclis konuşmasında yapılan büyük barajların sayesinde 1.440.000 dönüm arazinin taşkından korunduğunu, 800 bin dönüm bataklığın kurutulduğunu, 690 bin dönüm arazinin sulanabilir hale geldiğini açıklamıştır.[310] 1960'ta ise inşası tamamlanan 19 baraj sayesinde 13 milyar metreküp su kapasitesine sahip olunmuş, taşkından korunan arazi 1950'de 567 bin dönümden 4.807.000 dönüme, bataklıktan kurtulan arazi 210 bin dönümden 716 bin dönüme, sulanabilen arazi ise 567 bin dönümden 1.521.000 dönüme çıkmıştır.[311]

Tarımsal üretimi artırmak amacıyla yapılan büyük barajların yanı sıra sulama kanallarının yapılması için de planlar hazırlanmıştır. DP iktidarında büyük hızla çalışan

---

307 Esad Tekeli, "Birleşmiş Milletler Raporuna Göre Türkiye Ekonomisi", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1954.
308 Agah Güner Oktay, *Türkiye'nin Kalkınması,* s. 69.
309 1950-1960 yıllarında tamamlanan veya inşaatına başlanan barajlar için bkz. Ek. 6 ve 7, Agah Güner Oktay, *Türkiye'nin Kalkınması,* ss. 72-73.
310 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 10 C. 8, 1. Birleşim, 1 Kasım 1955, s.10
311 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 11. C. 12, 45. Birleşim, 23 Şubat 1960, s.249.

Devlet Su İşleri (DSİ) 1960'ta çıkarılan Köy İçme Suyu Kanunu ile sulama ve içme suyu kanalları yapma görevini tek başına üstlenmiştir. 1960 Mayıs ayında Nafia Vekili Tevfik İleri tarafından verilen bilgiye göre on yıl içinde köy içme suyu işini devlet üstlenerek 195 milyon lira harcamıştır. Bunun neticesinde 24.232 köye içme suyu getirilmiş, 11.642 köy içme suyundan mahrum kalmıştır.[312]

DP döneminde görülen sulama, kurutma ve taşkından koruma faaliyetleri halk tarafından memnuniyetle karşılanmış, ekilen arazinin, üretimin ve verimin artmasına büyük katkı sağlamıştır.

[312]*TBMM Zabıt Ceridesi*, D.11, C.18, İ.3, 66. Birleşim, 9 Mayıs 1960, s.427. Nafia Vekaleti tarafından yaptırılan köy yolları, içme suları hakkında notları içeren resmi bir belgede 1950'den 1958 yılına kadar çeşitli su işlerine 975 bin lira harcanmasının dökümü vardır. Bu belgeye göre 24 bin köye içme suyu getirilmiş, 192.570 hektar alan(ha) taşkından korunmuş, 125.156 ha bataklık kurutulmuş, barajlar haricinde 156533 ha sulama yapılmışır. *BCA*, 30.1.0.0.29.170.9, 23 Ocak 1956.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TARIM ALANINDA GELİŞMELER

DP döneminde tarımda modernleşmeyle birlikte en önemli gelişme tarım arazilerinin genişlemesi ve tarımsal üretimin artışında yaşanmıştır. 1950'de 14.542 bin hektar olan ekilen arazi 1960'ta 23.264 bin hektara yükselmiştir.[313] Bu dönemde zirai üretimde önemli gelişmeler yaşandığı gibi tarımın diğer kolları olan hayvancılık ve ormancılık alanlarında da önemli değişimler gerçekleşmiştir.

4.1. DP Döneminde Ekilen Başlıca Tarım Ürünleri

DP Döneminde tarımda modernleşme faaliyetleri, destekleme, kredi politikaları köylünün memnuniyetini sağlamıştır. Uygulanan politikalar sayesinde dönem içerisinde ekilen arazi önemli ölçüde artmış, bu artış ürün miktarında da artışa katkı sağlamıştır.

Bu dönemde tüm tarım ürünlerinde önemli artış görülmüşse de, ihracat ürünlerinde tarım makinelerinin de sayesinde daha büyük artışlar yaşanmıştır. DP Döneminde hububat ve şeker pancarından üretilen şeker ihracat ürünleri arasına girmiştir. Hububat, tütün, pamuk, şeker pancarı, meyve, sebze, fındık, üzüm, zeytin ve çay üretimi bu dönemde önemle ele alınan tarımsal ürünlerdi.

4.1.1. Hububat

Hububat (başta buğday olmak üzere, arpa, yulaf, çavdar, pirinç, mısır, darı gibi taneli ürünler) Türk ziraatçılarının büyük kısmının geçimini sağladığı, halkın ve besi hayvanlarının temel ihtiyacı olması dolayısıyla tarım topraklarının büyük kısmının üretimine tahsis edildiği ürün çeşididir. Buna rağmen başlıca tüketim ürünü olması, ulaşım yollarının yeterli olmaması gibi sebeplerden dolayı köylüler hububat tarımını kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yapmakta olduğundan, hububat üretimi ticari açıdan çok büyük bir öneme sahip değildi. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ulaşımın mümkün olduğu bölgelerde sadece büyük işletmelerin ürettiği hububat pazara çıkarılmaktaydı.[314] 1920'li yıllarda hububat fiyatının serbest piyasa tarafından

---

[313] *Kalkınan Türkiye (rakamlarla 1923-1968),* Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1969, s. 43.
[314] H. Cevahir Kayam, a.g.e., s. 12.

belirlenmesi, buğday üreten çiftçinin borcunu ödemek için ürününü düşük fiyattan elden çıkarmasına, tüccarın büyük kar elde etmesine yol açmıştır.[315] 1930'lu yıllarda ekonomik krizin etkisiyle ortaya çıkan devletçi politika 1932'de Buğday Koruma Kanunu'nun kabul edilmesinde etkili olmuştur. Kanuna göre hükümet Ziraat Bankası'na fiyat dalgalanmalarını önlemek amacıyla alım satım yapma yetkisi vermiştir.[316] Buğday alım satımından doğacak zararın bütçeden karşılanması, karın ise silo ve ambar yapımında kullanılması kararlaştırılmıştır. Alınan buğdayların depolanabilmesi amacıyla silo ve ambar yapımına önem verilmiş 1933'te silo ve ambarlar hakkında bir kanun hazırlanmıştır. 1938 yılına kadar müdahale alımlarını Ziraat Bankası gerçekleştirmiş, 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıyla bu görevi TMO Ziraat Bankası'ndan devralmıştır. TMO buğday dışında diğer hububatın da alım satımıyla görevlendirilmiştir.[317] Devletçi politikanın başarıyla uygulandığı 1930'lu yılların sonunda çıkan II. Dünya Savaşı tüm tarımsal ürünlerle birlikte buğday üretimini de önemli ölçüde etkilemiş, 1939'da 4.200.000 ton olan buğday üretimi 1945'te 2.200.000 tona düşmüştür. Buğday azlığı bu dönemde karaborsacılığa, tüccarın haksız kazanç elde etmesine yol açmıştır.[318] II. Dünya Savaşı şartlarında çıkan Milli Korunma Kanunu devletin buğday fiyatlarına daha müdahaleci olmasına neden olmuştur. Toprak Mahsulleri Kanunu da hububat üreticisinin büyük kayıplara uğramasına yol açmıştır.[319] II. Dünya Savaşı'ndan sonra da fiyatlara müdahale devam etmiş, muhalefet döneminde DP bu uygulamayı eleştirerek, CHP iktidarında işçilere düşük ücret verildiği için ekmek fiyatlarının düşük tutulmaya çalışıldığını, bu nedenle de buğday fiyatlarının düşük tutulduğunu ileri sürmüştür.[320] Hükümetin buğday üreticisi üzerindeki bu tutumu buğday satışlarını düşürmüştür. Şehirlerdeki ekmeklik buğdayı temin etmek için hükümet buğday ithalatı yapmak zorunda kalmıştır. Hükümetin köylüye vermediği fiyattan, kilosu 37 kuruştan buğday ithal etmesi, buğday yeterli olmadığı için çavdar ve diğer hububatlardan karıştırarak bozuk ekmek çıkarması DP muhalefeti tarafından sıkça eleştirilmiş,[321] bu eleştiriler halk tarafından da haklı görülmüştür. Bu nedenle DP iktidara gelir gelmez halkı

---

315 Mehmet Aykanat, 1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi, Ankara 2007, s. 16.
316 Mehmet Öztürk, a.g.e., s. 81.
317 Mehmet Aykanat, a.g.e., ss. 86-87.
318 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 217.
319 Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s.298.
320 *Hububat Siyasetimiz*, Demokrat Parti Neşriyatı, Ankara 1954, s. 14.
321 Hububat Siyasetimiz, s.17.

memnun etmek için düşük fiyata daha temiz ekmek çıkarma yoluna gitmiştir. İktidar hububat üretiminden özellikle buğday üretimini artırarak buğday ithalatçısı değil buğday ihracatçısı bir ülke olmak hedeflemiş, ABD de Rusya buğdayına Avrupa'yı muhtaç bırakmamak için Türkiye'nin buğday ihracatçısı olma hedefini desteklemiştir. Özellikle Kore Savaşı yıllarında yaşanan buğday ihtiyacı da Türkiye'de buğday üretiminin artışına önem verilmesine katkı sağlamıştır. Marshall Planının Türkiye idarecisi Russel Dorr röportajında Türk çiftçisinin, özellikle Orta Anadolu çiftçisinin kalkınmasını ve Avrupa'ya buğday ihraç edebilecek duruma gelmesini önemsediklerini belirterek bunun için gerekli makinelerin temin edilmekte olduğunu ayrıca yeni tarıma açılacak yerler için çiftçiye 33 milyon dolar kredi tahsis ettiklerini açıklamıştır.[322] ABD'nin bu görüşünü 1952 yılında ABD büyükelçisi de dile getirmiş, Türkiye'de modern tarım uygulandığı takdirde yüz milyon kişiyi doyuracak buğdayın üretilebileceğini iddia etmiştir. Bu yolla Doğu bloku ülkelerinin buğday satışı sonucunda aldıkları stratejik malzemeleri elde etmelerinin de engelleneceği düşünülmüştür.[323] Bu hedefi gerçekleştirebilmek için DP'nin dönem içerisinde uyguladığı politikayı özetleyecek olursak buğdaya yüksek fiyat vererek üretimini teşvik etmek, mera ve orman arazilerinin azalmasına göz yumarak buğday ekilen arazinin artışını sağlamak, modern tarım aletleri ve gübreleme imkânlarını artırmak olmuştur.

4.1.1.1. Hububat Fiyatı Politikası, İhracat, İthalat Faaliyetleri

DP hububat üretimini artırmak amacıyla, modern tarım girdilerini artırmak, hububat üretim alanlarını genişletmek gibi önemli faaliyetlerin yanında buğdaya yüksek fiyat politikası gütmüştür. Ancak iktidara geldiği ilk yıl DP'nin 1950 mahsulüne vadettiği gibi 30-35 kuruş değil, geçen yılki fiyat olan 20-22 kuruş belirlemesi muhalif basın tarafından eleştirilmiştir.[324] İktidara yakın gazetelerde ise ekmek fiyatını ucuzlatabilmek için buğdayın daha düşük fiyata satıldığı ancak çiftçiyi zarara uğratmamak için fiyatların düşürülmediği belirtilmiştir.[325] Fiyatların düşük tutulması ve mahsulün az olmasının etkisiyle hükümet, buğday ihtiyacını karşılayabilmek için ithalat kararı almak zorunda kalmıştır. Muhalefetteyken eleştirdiği ithalatı kendi iktidarında yapması, eleştirilere yol

---

322 *Milliyet,* 13 Kasım 1950.
323 *Milliyet,* 27 Ağustos 1952.
324 *Ulus*, 21 Haziran 1950.
325 *Zafer,* 16 Haziran 1950.

açmıştır.[326] Hükümet 8 Mart 1951'de 100.000 ton buğday, 25.000 ton mısır ithal kararı alırken, 23 Mayıs 1951'de ise arpa ithali kararı almıştır.[327] Hükümetin piyasalarda buğday bulunmadığı dönemde ithalat gerçekleştirmesinin yanlışlığı üzerinde duran Ulus gazetesi yazarı Vedat Dicleli, hükümetin ithalat yerine beyaz ekmek üretme sevdasından vazgeçerek ofiste atıl duran çavdarın buğdayla karıştırılmasını önermiştir.[328] DP muhalefet döneminde kötü ekmek çıkardığı için CHP'yi eleştirmekteydi, şimdi aynı şeyi yapmaktansa yüksek fiyattan hububat ithal etmeyi göze almıştır.

1951 mahsul yılında mevsimin uygun gitmesi, hububat ekilen arazilerin artması gibi faktörlerin etkisiyle ihtiyaç fazlası üretim gerçekleşerek ihracat imkânı doğmuştur. Ticaret Bakanı Muhlis Ete hububat alımı ile ilgili mecliste sorulan bir soruya 1951 yılında Ofis'in 982.000 ton buğday alımı yapacağını, en yüksek buğday fiyatı olarak da 27,8 kuruş belirlendiğini belirtmiştir. Bakan aynı dönemde Amerikan buğdayının 24,3kuruş, Kanada buğdayının ise 23,9 kuruş olduğunu açıklamıştır. Ofis'in inşaat halindeki silo ve hangarları tamamlandığında alımların daha da artacağını, Ofis'in hububat piyasasının düzenleyicisi haline geleceğini iddia etmiştir. DP Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman 1950'de hububat ithali için 100 milyon liraya yakın döviz verildiğini, hükümetin alım yaparken en az bir yıllık stokunun da olması gerektiğini savunmuştur.[329] 1952 yılında mahsulün daha bol olması ihracat ve alım hedeflerinin de artmasına yol açmıştır. Ofis, buğday fiyatlarını 30 kuruş olarak belirlemiştir.[330] Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı hububat üretiminin artmasıyla ihracat imkânlarını da geliştirmek için bir yandan TMO'ya talimat verirken bir yandan da Pakistan, Brezilya, Yugoslavya ile hububat satışı için görüşmeler gerçekleştirmiştir.[331] TMO'nun buğday ihracatını kolaylaştırmak için Bakanlar Kurulu kararıyla limanlarda yükleme için sıra bekletilmemesi kararlaştırılmıştır.[332] Avrupa devletlerine hububat ihracını artırabilmek amacıyla İktisadi İşbirliği Genel Sekreter Vekili Haydar Görk, Paris'te düzenlenecek Avrupa Tediye Birliği toplantısına gönderilmiştir.[333]

---

326 Vedat Dicleli, "İktidarın İktisadi Politikası Var mıdır?", *Ulus*, 16 Şubat 1951.
327 *BCA*, 30.18.1.2.125.39, 23 Mayıs 1951.
328 Vedat Dicleli, "Buğday Sıkıntısı Nasıl Önlenebilir?", *Ulus*, 9 Mart 1951.
329 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 8 O. 1, 85. Birleşim, 4 Haziran 1951, s.32-33.
330 *Zafer*, 22 Mayıs 1952.
331 *BCA*, 30.1.0.0.76.480.9, 22 Temmuz 1952.
332 *BCA*, 30.18.1.2.130.79.16, 25 Ekim 1952.
333 *BCA*, 30.18.1.2.130.83.11, 1 Kasım 1952.

Hububat satışı için önemli faaliyetlerde bulunulmasına rağmen Dünya piyasalarında fiyatların düşük olması satışları yavaşlatmaktaydı. Hububat satışları hakkındaki bir rapora göre İtalya, Almanya, Büyük Britanya, Yunanistan, Hindistan, Avusturya hububat almak için Türkiye ile görüşmekteler, ancak Amerika ve Kanada gibi iki büyük hububat satıcısı ülkenin elinde 1951 yılından kalma 16 milyon ton hububat olması piyasayı düşürmektedir. Raporda daha etkin bir piyasa takibi yapılması tavsiye edilmiştir.[334] Dünya piyasalarında buğday fiyatının düşmesine yol açan önemli bir etken de Sovyet Rusya'nın düşük fiyata buğday ihraç etmesidir. Uluslararası piyasalarda buğdayın fiyatını belirlemek amacıyla yapılan toplantıda başta ABD olmak üzere ihracatçı ülkelerin istediği fiyata, en büyük buğday ithalatçısı olan İngiltere karşı çıkmıştır. Dünya'da buğday bolluğu yaşanırken fiyatların artmasına itiraz eden İngiltere, Sovyet Rusya ile buğday ithalatı anlaşması yapmıştır. [335]

Hububat fiyatlarındaki düşüş Türkiye'nin hububat üretiminin ve ihracatının azalmasına yol açmamış aksine bu dönemde büyük artışlar yaşanmıştır. Milliyet Gazetesi Türkiye'nin en büyük beşinci hububat ihracatçısı ülke olduğunu, arpa ihracatında ise ABD'den sonra ikinci sırada yer aldığı yazmıştır.[336] İktidara yakın gazeteler Türkiye'nin önceden hububat ithal ederken şimdi en büyük ihracatçı ülkelerden biri olduğunu bunda hükümetin politikalarının büyük katkısı olduğunu sık sık yazmıştır.

Ancak bu dönemde hükümetin hububat ihracat politikasına önemli eleştiriler de olmuştur. Eleştirinin nedeni hükümetin çiftçiden yüksek fiyata buğday alarak düşük fiyata ihraç etmesidir. Vedat Dicleli buğdayın tonunun 136 dolara mal edildiğini, 95 dolara satıldığını dolayısıyla ton başına 41 dolar zarar edildiğini belirtir. Hatta zarara rağmen satışta zorlandığını, bu nedenle karşılıklı ticaret yoluyla yüksek fiyata düşük kaliteli ürünlerle takas yapıldığını yazmıştır.[337] Bu konudaki önemli bir eleştiri de buğday ihracatından zarar gören TMO'nun zararını Merkez Bankası'na borçlanarak karşılamasıdır. Merkez Bankası bu artan borçlar karşısında daha fazla para basmakta, bu durum enflasyonun yükselmesine yol açmaktadır.[338] Bu politikayı eleştirenler zararın Merkez Bankası kaynaklarından değil, bütçeden karşılanmasını önermektedir. Türkiye

---

334 *BCA*, 30.1.0.0.98.606.9, 6 Aralık 1952.
335 Ömer Sami Coşar, "*Buğday Anlaşmasında İtilaf Niçin Ve Nasıl Çıktı*", Cumhuriyet, 17 Nisan 1953.
336 *Milliyet*, 2 Şubat 1953.
337 Vedat Dicleli, "Buğdayımızın İhraç Meselesi", *Ulus*, 16 Haziran 1953.
338 Namık Zeki Aral, "Ziraat Siyasetimiz", *Ulus*, 30 Temmuz 1953.

gibi buğdayı çiftçiden pahalıya alıp ucuza satan ABD'yi örnek göstererek ABD'nin bu zararı bütçesinden karşıladığı ifade edilmiştir.[339]

Aslında bu politika uygulanmadan önce The Economist dergisi Türkiye'ye bu konuda önerilerde bulunmuştur. Türkiye'de modern tarım girdileri ile üretimin hızla arttığı, ancak aletlerin ve petrolün çok pahalıya satılmasından dolayı Türkiye'nin Dünya piyasaları ile rekabet edemediği yazılmıştır. Haberde Türkiye'nin şu üç tedbirden birini seçmesi gerektiği belirtilmiştir. Birincisi Ofis alım fiyatlarını Dünya piyasaları seviyesine düşürebilir. Bu durum ekilen alanın ve mahsulün azalmasına yol açacaktır. İkincisi ise Türk parası değeri düşürülerek devalüasyon yapılabilir. Bu durum ihracatı kısa süre rahatlatacaktır; ancak hayat pahalılığı ve piyasada ürün sıkıntılarını yanında getirecektir. Üçüncüsü ise Ofis aldığı hububatı zararına satacaktır. Eğer bu açık Merkez Bankası kaynaklarından kapatılırsa enflasyona neden olacak, bütçeden kapatılırsa yatırımların kısılmasına, vergilerin artmasına yol açacaktır.[340] Hükümet zararı Merkez Bankası kaynaklarından kapatarak bizce ekonomik bir acemilik örneği göstermemiş, sadece bir tercihte bulunmuştur. Bütçeyi kısarak yatırımları azaltmak yerine enflasyonun artması riskini göze alarak yatırımlarını devam ettirmiştir. Burada asıl başarısızlık yapılan yatırımlardaki yanlış adımlardır. Kalkınma hızını artırmayı hedefleyen DP, bizce bu politikası ile ruhuna uygun hareket etmiştir.

Buğdayın ucuza alınıp pahalıya satılması meselesinin de yanlış olduğu kanısına katılmamaktayız. Ofisin hesap kitap yapmadan buğdayın kilosunu 35 kuruşa mal ettiğini, 25 kuruşa ihraç ettiğini yazan gazeteler[341] farklı yazılarında doların resmi kuru ile gayri resmi kuru arasında fiyat farkı olduğunu da yazar. Dolar resmi kurda 2lira 80 kuruş olmasına rağmen gayri resmi kurda 6 liradan fazladır.[342] Bu yönden bakıldığında buğday Türk lirası olarak alınıp dolar olarak ihraç edildiğinde hükümet zarar değil kar etmektedir. Konuya bu açıdan bakış dönemin gazetelerinde görülmese de, bu iddiamızı destekleyecek bir haber üzerinde durmak gerekir. Yazıya göre 1952 sert buğdayının ihracatını yapacak firmaya elde ettiği doların tamamının ithalat yapması için bırakılması

---

339 Namık Zeki Aral, "Buğday Siyasetimiz", *Ulus*, 1 Eylül 1953.
340 Feridun Ergin, "Hububat Siyasetimiz", *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1953.
341 Namık Zeki Aral, "Zirai Kazançlar", *Halkçı*, 2 Aralık 1954.
342 Namık Zeki Aral, "Dünyada ve Bizde Buğday", *Halkçı*, 18 Haziran 1954.

ayrıcalığı verilmiştir. Bu ihracat firmasının elde ettiği doları yüksek fiyata ithalat firmalarına sattığı iddia edilmiştir.[343]

Kur farkından elde edilen kârdan DP Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur da bahsetmiştir. Bayur Dünya piyasa fiyatlarının üstünde değerle alınan buğdayın üretiminin arttığını bu sayede döviz kaynağı olduğunu dile getirdikten sonra, bu ticaretin bütçeye yük olmasının yanında döviz getirisi ve sağladığı iş hacmi sayesinde kârının zararından çok olduğunu savunmuştur. Üreticiden mal alınırken resmi kura göre hesap yapıldığını, hükümetin dolar başına dört lira farkı ithalat için kullandığını belirten Bayur, üzüm, pamuk, tütünde de aynı politikanın uygulanmasını istemiştir.[344] Buradan da anlaşılacağı üzere buğday ihracatından resmi kura göre zarar edilse de, elde edilen döviz ithalat için kullanıldığından gerçekte zarar edilmemektedir. Ayrıca DP iktidarının en önemli özelliği olan kalkınma ve modern aletlerin ithalatı için mümkün olduğu kadar çok döviz elde edilmesi gerekir.

DP bu politikasını devam ettirebilmek için buğday ihracatını fiyatların düşmesine rağmen artırmaya çalışmıştır. Buğday alım fiyatlarını düşürmemesinde döviz kaynağı olan buğday üretimini düşürmeme gerekçesi yanında büyük oy oranına sahip Anadolu halkını memnun etmek gerekçesi de görülmelidir. Türk çiftçisinin büyük bir çoğunluğu hububat üretimi gerçekleştirdiğinden buğdaya uygulanan yüksek fiyat politikası çiftçinin büyük kısmının da memnuniyetini sağlamıştır. Hububat üreticisi köylülerin modern teçhizata sahip olmasında buğday politikasının önemli katkıları olmuştur. DP milletvekili Rıfkı Salim Burçak anılarında Bayar'ın buğday politikasını ne zamana kadar devam ettirecekleri sorusu üzerine " *Köylünün ve çiftçinin borcunu tamamıyla silip küpünü doldurucaya kadar devam edeceğiz*" dediğini aktarmıştır.[345] Hububata uygulanan yüksek fiyat politikasının ülke sanayisinin gelişmesine katkı sağlayacağı Ekonomi ve Ticaret Bakanı Enver Güreli tarafından savunulmuştur. Hükümetin daha önceleri 600-700 bin tonla sınırlı olan alımları milyon tonların üzerine çıkardığını, yakın gelecekte dört milyon ton hububat ihracının hedeflendiğini belirtmiştir.[346] Bakan'ın sözlerine karşılık Trabzon CHP Milletvekili Cemal Reşit Eyüpoğlu yüksek fiyat politikasına karşın, çiftçinin üretim masraflarının fazla olduğunu savunmuştur. Özellikle yakıt vergilerinin %

---

343 Cahit Zamangil, " Buğday Doları", *Ulus*, 14 Eylül 1953.
344 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 10 C. 4 , 23. Birleşim, 5 Ocak 1955, s. 10-11.
345 Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 204.
346 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 22, 82. Birleşim, 14 Mayıs 1953, ss. 242-247.

346 olduğunu vurgulayan Eyüpoğlu, destekleme alımlarına 100-200 milyon harcamaktansa üretim masraflarının azaltılması gerektiğini belirtmiştir.[347] Bu açıklamalara bakarak DP hükümetinin özellikle hububat üretimi yapan çiftçilerin desteklenmesi için, diğer üreticilere de yüklediği vergilerden elde edilen gelirleri kullandığı yorumu yapılabilmektedir. Destekleme alımını birçok tarım ürününde uygulayan DP hükümetinin ilk döneminde hububat desteklemesine daha büyük pay ayırması buğday ihracatçısı olabilme isteği ile açıklanabilir.

Buğday üretiminin büyük artış gösterdiği 1953 yılının mahsulünü ihraç edebilmek için hükümet önemli adımlar atmıştır. Buğday ihracatını artırmak için buğday standardizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. TMO buğdayda standardı sağlayabilmek için sert ve yumuşak, ayrıca ekmeklik ve makarnalık un şeklinde standart belirlemiştir. Standardına göre buğdayların ayrı depolara konulması kararlaştırılmıştır. Dış piyasalarda tercih edilen sert durum buğdayına en yüksek prim olan kiloda 3 kuruş prim belirlenmiştir.[348] Buğday standardizasyonu dışında buğday ihracatının artması ve buğdayda böceklenmeyi önlemek için ilaçlama çalışmaları artırılmıştır.

Hükümetin buğday üretim imkânlarını sürekli artırmaya çalışmasına rağmen iklim şartları dolayısıyla 1954 yılında üretim düşmüştür. 1954 mahsulü hakkında mecliste açıklama yapan Tarım Bakanı Nedim Ökmen İç Anadolu'da mevsim şartlarından mahsulün az olduğunu, ancak diğer bölgelerdeki üretimin ülke ihtiyaçlarına yeteceğini belirtmiştir. Mahsul durumu ile ilgili Ofis'in, İstatistik Müdürlüğü'nün ve Ziraat Bankası'nın personellerinin inceleme yaptığı bilgisini paylaşmıştır.[349] Bakanın açıklamalarından üretimin düşmesiyle ihracat imkânlarının da düşmüş olduğu hükümetin amacının sadece yurt ihtiyacını karşılamak olduğu anlaşılmıştır. Ancak serbest piyasada fiyatların yükselmesinden dolayı TMO şehirlerin buğday ihtiyacını karşılayacak kadar bile alım yapamamıştır. Bu durum üzerine hükümet çiftçinin elindeki buğdayı gizlemesini önlemek amacıyla ABD'den buğday ithal etme kararı almıştır.[350] ABD ile 300.000 ton buğday, 200.000 ton yemlik hububat ithalatı için anlaşma yapılmıştır.

1955 yılında üretimin yeniden artması ihracat imkânı doğurmuş, ancak DP iktidarı hububat politikasında değişikliğe giderek ihracattan daha çok ihtiyacı karşılamaya dönük

---

347 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 2 , 82. Birleşim, 14 Mayıs 1953, ss. 247-253.
348 BCA, 30.18.1.2133.77.6.2, 18 Eylül 1953.
349 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 10 C. 2, 2. Birleşim, 10 Kasım 1954, ss. 40-41.
350 *Milliyet,* 21 Kasım 1954; *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1954.

alım gerçekleştirmiştir.[351] Sadece ihracata yönelik buğday kalitesi ve standardını sağlayabilmek amacıyla Dünya piyasalarında rağbet gördüğünden sert buğdaya 3 kuruş değil, 5 kuruş prim ödeme kararı almıştır.[352] 1956 yılında üretim tekrar düşmüş ve hububat sıkıntısı yaşanmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun yeniden yürürlüğe girmesiyle hububat sıkıntısına karşı müdahaleci yöntemler uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle Hatay, Urfa, Mardin, Gaziantep ve Siirt gibi Güney illerinde yaşanan buğday sıkıntısından sonra belediyelere buğday fiyatlarını belirleme yetkisi veren ve ihtiyaç fazlası stoku yasaklayan 26 Temmuz 1956 tarihli 1027 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir.[353] Müdahaleci yöntem işe yaramayınca çare olarak 1956'da da ithalat yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak ithalatın zamanında yapılmadığı, buğday sıkıntısı yaşandığı eleştirileri yaşanmış, fırıncılar bozuk ekmek çıkarmak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir.[354] DP, muhalefet döneminde CHP iktidarını bozuk ekmek çıkarma konusunda eleştirirken, 1956'da aynı eleştirilere maruz kalmıştır. İthalatın zamanında yapılmaması mecliste CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer tarafından da eleştirilmiştir. Mahsulün az olacağı Haziran, Temmuz aylarında belli olmuşken, hükümetin Aralık ayına kadar ithalatı gerçekleştiremediğini, bunun da fiyatların yükselmesine neden olduğunu dile getirmiştir.[355]

İthalat yapılmasına rağmen 1957 yılında halen buğday sıkıntısı yaşanmaktaydı. TMO alım miktarını artırabilmek amacıyla buğday fiyatlarını 30 kuruştan 40 kuruşa çıkarmış olsa da, buğday fiyatlarındaki artış enflasyon oranlarındaki artışın altında kaldığından istenilen sonuca ulaşılamamıştır.[356] Hükümet daha önceki gibi ihracat imkânını geliştirmek için Dünya piyasalarından daha pahalıya ürün almamaktadır. TMO'nun bu dönemde yaptığı alımların öncelikli amacı şehirlerin buğday ihtiyacını karşılayabilmektir. Ancak alım fiyatlarının düşük olmasından dolayı ihtiyaç karşılanamamıştır. CHP Trabzon Milletvekili Mahmut Goloğlu hükümetin buğday ithalatını zamanında yapamaması dolayısıyla. Trabzon'da yaşanan buğday sıkıntısını dile getirmiştir. Başbakan Adnan Menderes karşılık olarak iktidara geldiklerinden beri 36-37

---

351 1955 yılında hükümet 222.672 ton buğday, 120.886 ton arpa ithal etmiştir. BCA, 30.1.0.0.509.11, 0.0.1955.
352 *Milliyet,* 5 Şubat 1956.
353 *Resmi Gazete*, 26 Temmuz 1956, S. 9365.
354 *Ulus*, 15 Mart 1957.
355 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 10 C. 15 , 16. Birleşim, 14 Aralık 1956, ss. 145-146.
356 Bu tespit DP politikalarını övmek amacıyla yazılan şu kitapta yer almaktadır. Mehmet Arif Demirer, *Demokrat Parti ve Tarım: 5 Mucizevi Rekor*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 2006, s. 29.

kuruşa mâl edilen buğdayı Karadeniz'e 20-25 kuruşa sattıklarını, ancak son üç senedir yaşanan kuraklıktan dolayı 700.000 ton buğday ithal edildiğini söylemiştir. Menderes önceki iktidar zamanında üç yıllık kuraklık olsaydı memleketin her tarafına göçler yaşanmış olacağını iddia etmiştir.[357]

1958 yılında üretim daha da artmış ancak TMO alım fiyatlarının düşüklüğünden dolayı yeterince alım yapamamıştır. Ulus Gazetesi Devlet Demiryolları'nın yayınladığı bir kararla tüccarlara buğday ihracı için tahsis edilen vagon sayısının düşürüldüğü, böylelikle köylünün buğdayını Ofis'e satmak zorunda kaldığını yazmıştır.[358] 1959'da enflasyonun etkisiyle buğday fiyatlarında % 25 artış yapılmıştır. Böylelikle buğdayın en yüksek fiyatı 55 kuruş olmuştur.[359] Bu artışa rağmen TMO ihtiyaç duyulan hububat alımını yapamamış, Amerikan yardımından buğday ithalatı yapılması Ofis tarafından tavsiye edilmiştir. TMO ihtiyacı kadar alım yapabilmek ve tüccarın alımlarını azaltabilmek için bazı tedbirler almıştır. Örneğin iç kesimlerden alınan kilo başına 2 kuruş nakliye kaldırılarak çiftçiye bu 2 kuruş verilmiştir. 20 Temmuz 1959 tarihinde tüccara demiryolu vasıtasıyla hububat nakliyesi yasaklanmıştır. [360] Tüccarın mal stokuna karşı tedbirler alınmış, tüccarın vagonlarla un nakliyatı yapmaları yavaşlatılmış, Ofis ise üreticinin malını bekletmeden alarak ve parasını derhal ödeyerek alımları hızlandırmaya çalışmıştır.

Ofis buğday alımları konusunda Başbakanlığa verdiği raporda tüccarın merinos yetiştiriciliği ve akaryakıt için Ziraat Bankası'ndan verilen kredilerle ilk önce buğday alıp sattığını veya ipotekle bankalardan kredi temin ettiği, böylelikle Ofis'ten 2-3 kuruş fazla fiyat vererek piyasadan buğdayı topladıklarını belirtmiştir. Ofis bu nedenle şehirlerin buğday ihtiyacını karşılayamamakta, şehirlere haftada 25 bin ton buğday ve çavdar satılırken, 1959 Temmuz itibariyle haftada 11 bin ton verilebilmiştir. Bu durum ekmek kalitesinin de bozulmasına yol açmaktaydı. 1959 mahsulünün az olması ve artan enflasyon karşısında Ofis'in verdiği fiyatlar yeterli görülmediği için alımlar oldukça düşmüştür. Hükümet hububat fiyatlarını düşürebilmek için ABD'den ithalat yapmıştır.

DP'nin hububat alım, ihracat gibi konulara yaklaşımında dönemin başında ve sonunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Dönemin başında hububat ihracatçısı bir ülke

---

357 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 10 C. 19 , 67. Birleşim, 13 Mayıs 1957, ss. 113-118.
358 *Ulus*, 9 Temmuz 1958.
359 *Cumhuriyet,*14 Haziran 1959.
360 *BCA*, 30.1.0.0.99.612.1, 8 Eylül 1959.

olma yolunda çaba sarf edilmiş, ancak Kore Savaşı'nın sona ermesiyle Dünya piyasalarında buğday fiyatlarının düşmesi nedeniyle 1955'ten itibaren bu hedef terk edilmiş, ABD'den Türk lirası ile ithal edilen buğday çiftçiyi kollamak için yüksek fiyattan alınan buğdaya tercih edilmiştir. Bu politika değişikliği hububat üretimindeki artışı ve hububat ekilen arazinin artışını da etkilemiştir.

4.1.1.2. Hububat Üretimi Miktarı ve Hububat Ekilen Arazi Artışı

Soğuk savaş döneminde SSCB'ye alternatif olarak Türkiye'ye hububat ihracatçısı rolü çizilmiştir. Türkiye'nin bu rolü üstlenebilmesi için hububat üretimini ve hububat ekilen arazi miktarını artırması gerekmekteydi. Bu artışın sağlanması için ABD tarafından Türkiye'ye Marshall Yardımları doğrultusunda modern tarım girdileri sağlanmıştır. DP hükümeti ise yüksek fiyat politikası, mera ve orman arazilerinin tarım arazisine dönüştürülmesine göz yumulması gibi eylemlerle artışa katkıda bulunmuştur.

Tarım arazilerinin, özellikle hububat ekilen arazilerin artışının Marshall yardımlarıyla CHP iktidarı döneminde başladığı görülmektedir. Ancak DP döneminde uygulanan politikalarla bu artış hızlanarak devam etmiştir. Ormancılık konusunda bahsedileceği gibi hükümetin yanan orman arazilerini köylüye tarla olarak vermesi, orman suçlarının zaman aşımını kısaltması gibi faaliyetler müsamahakâr bir yaklaşım olarak görülmüştür. Bu durum ormanlık arazilerin azalmasına yol açarken ziraat arazilerinin özellikle hububat ekilen arazinin artışına olanak sağlamıştır.[361] Hububat ekilen araziye dönüştürülen diğer büyük alan ise meralar olmuştur. CHP iktidarında başlayan meraların tarım arazisine çevrilmesi süreci DP iktidarında büyük bir hızla devam etmiş, hükümet mera arazilerinin daralmasını önlemek yerine besi hayvancılığını geliştirme hedefini belirlemiştir.[362]

Mera arazilerinin tarım arazisine dönüşmesine göz yumulmasının en büyük nedeni hububat üretiminin artırılmasını sağlamaktır. Orman ve mera dışında hububat ekilen araziye dönüştürülen diğer bir alan da yabani zeytinlikler olmuştur. Aslında köylülere aşılaması şartıyla tahsis edilen yabani zeytinlikler köylüler tarafından sökülerek hububat ekilen araziye dönüştürülmüştür.[363] Tarıma elverişli olmayan orman, mera gibi

---

361 Nurullah Kunter, "Ormanları Yakma, Orman Yangınına Sebebiyet Verme Suçları Ve Bunların Önlenmesi", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1952.
362 İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri,* C. 2 (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1960), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 1024.
363 *Milliyet*, 17 Nisan 1951.

arazilerin hububat üretimine ayrılması iklimin uygun gittiği dönemlerde üretim artışına yol açmış ancak kuraklık dönemlerinde ortalama verimin düştüğü daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Hububat arazisine dönüştürülen bu alanlar kısa sürede çoraklaşmıştır.[364] Hububat ekilen arazi artışı ile yıllık ortalama verim karşılaştırıldığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır**.** Örneğin 1950'de hektar başına 864 kg. buğday alınırken, 1955'te hektar başına 977 kg., 1960'ta ise hektar başına 1097 kg. buğday alınabilmiştir. Modern tarım girdilerinin artmasına rağmen verimde önemli bir artış yaşanmamasında en büyük etken tarıma uygun olmayan arazilerin hububat üretiminde kullanılmasıdır. Modern tarım girdileri hektar başına verimin artmasına büyük katkı sağlamasa da modern tarım aletleri tarım arazilerinin ve tarım ürünlerinin artışına büyük katkı sağlamıştır.

Hububat	**1950**		**1955**		**1960**	
	Verim (ha/kg)	**Ekilen alan (.000 ha)**	**Verim (ha/kg)**	**Ekilen alan (.000 ha)**	**Verim (ha/kg)**	**Ekilen alan (000 ha)**
Buğday	864	4477	977	7060	1097	7700
Arpa	1076	1902	1131	2640	1304	2836
Yulaf	908	369	1014	641	1044	670
Çavdar	1043	487	965	369	1232	430
Mısır	1058	593	1211	706	1568	695
Pirinç	2128	24	2125	29	2558	42,5

Tablo 5.1. 1950-1960 yılları arasında bazı hububat ürünlerinin ekilen arazi ve verimlerinin karşılaştırılması[365]

DP iktidarının ilk yıllarında makineli tarımın ve diğer faktörlerin etkisiyle hububat ekilen arazinin ve hububat üretiminin artış oranı oldukça büyüktür. Özellikle buğday ekilen alandaki artış hızı diğer hububata göre daha fazla olmuştur. Hükümet'in buğdaya yüksek fiyat politikası buğday ekilen arazilerin daha hızlı artmasına katkı sağlamıştır. DP'nin iktidara geldiği 1950'de buğday ekilen alan 4.477.191 hektar iken, 1960'a kadar 7.700.000 hektara yükselmiştir. Aynı dönemde arpa ekilen arazi ise 1.901.910 hektardan 2.836.000 hektara yükselmiştir.[366] Bu sayede 1953 yılına gelindiğinde Türkiye, ABD'den sonra en çok arpa üreten ülke olurken, en çok hububat

---

364 Unutulan Dava, *Akis Dergisi*, 23 Temmuz 1955, s. 14.
365 Celal Hafifbilek, Türkiye'de Hububat Üretimi Ve Üretime Tesir Eden Faktörler, Ekonomi Dünyası Yayınları, Ankara 1967, s. 21 (tablo 3 ve 4).
366 Seçilmiş tahıl ürünlerinin 1948-1960 yılları arasındaki ekim alanı için bkz. Ek 8, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 177.

üreten ülkeler içerisinde de beşinci sırada yer almıştır.[367] Hububat ekilen arazilerin ve hububat üretiminin arttığı bu yıllarda, basında ve DP'nin hazırladığı broşürlerde artışlar sıkça belirtilmekte, iklim şartlarının kötü olduğu 1946-1949 yılları ile karşılaştırılmaktaydı. 1953 yılı özellikle artış hızında rekor seviye olmuştur. 10.832.000 hektar alan ekilerek, 13.561.000 ton hububat elde edilmiş, hububat ekiminde de üretiminde de rekor kırılmıştır. En büyük artış ekim alanı bir milyon hektar, üretimi ise 1,5 milyon ton artan buğdayda yaşanmıştır. Üretimin yanında verimin de artması modern tarım aletlerinin kullanılmasına bağlanmıştır. Ancak verimin artışını modern tarım aletlerinin kullanılmasına bağlamak yeterli değildir. Verimin artışında en büyük etken iklim şartlarının uygun gitmesidir. Çünkü bundan sonraki yıllarda iklim şartlarının değişmesi verimin ve üretimin düşmesine yol açmıştır. 1953-1954 dönemi hububat ekilişleri hakkındaki bir rapora göre kışın havaların müsait olmamasından dolayı kış ekilişleri % 5 oranında düşmüştür.[368] Bunun da etkisiyle 1954'te önceki yıla göre hububat üretimi %30 oranında düşmüştür. Hububat ekilen arazide küçük bir artışa rağmen üretimin düşmesi iklim şartlarından kaynaklanmaktadır. 1955 yılında hububat ekilen arazi 1953 yılına göre 1 milyon hektar daha fazla olmasına rağmen üretim yaklaşık 2 milyon ton daha azdır. 1955 yılında da verimin düşük olmasında olumsuz iklim şartlarının payı çok büyüktür. Bu politikayı eleştiren Cumhuriyet gazetesi yazarı Osman Okyar mera ve otlakların bu dönemde 4 milyon hektar azaldığını, buğday ekilen arazinin ise 3 milyon hektar arttığını belirtmiş, hayvancılığa zarar vererek tek ürüne önem verilmesinin zararlı olacağını savunmuştur.[369] Yazar başka bir makalesinde 1950-1956 arasında mera ve otlak alanının 8 milyon hektar azaldığını, bu arazilerin büyük kısmına hububat ekildiğini belirtir. 1954'ten itibaren kuraklıktan dolayı verimin önemli ölçüde düştüğünü açıklamıştır. Hükümetin ekilen araziyi artırmak yerine verimi artıracak tedbirler almasını tavsiye etmiştir.[370] Verimde düşüş ürün maliyetlerinin artmasına dolayısıyla hububat üreticisinin kazancının düşmesine de yol açmıştır. [371] Hükümetin yüksek fiyat politikasını terk etmesi, Kore Savaşı'nın sona ermesiyle Dünya piyasalarında buğday fiyatlarının düşmesi gibi etkenlerle de 1955'ten sonra hububat

---

367 *Zafer,* 17 Şubat 1953.
368 *BCA*, 30.1.0.0.80.509.3, 10 Haziran 1954.
369 Osman Okyar, "Bir Ziraat Politikası Peşinde", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1956.
370 Osman Okyar, "Zirai İstihsalimizin Seyrini Tayin ve Tanzim Eden Sebepler", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1957.
371 Erdinç Tokgöz, a.g.e., s. 144.

ekilen arazilerde artış hızı yavaşlamıştır. Örneğin 1949'dan 1955'e kadar buğday ekilen arazi yaklaşık 3 milyon hektar artmışken, 1955'ten 1960'a kadar ancak 700 bin hektar artmıştır. Hububat ekilen alanlarda artış yavaşladığı gibi hububat üretiminin artışı da yavaşlamıştır. 1950'de 3.871.926 ton olan buğday üretimi 1953'te 8 milyon tona çıkmıştı. 8 milyon tonun üzerinde buğday üretimi dönem içerisinde ancak 1957 sonrasında görülebilmiştir. [372]

Tahıllar	1950 (1000 Ton)	1960 (1000 Ton)
Hububat (Toplam)	7.772	15215
Çavdar	443	700
Yulaf	316	530
Pirinç	51	110
Diğerleri	406	635

Tablo 5.2. Bazı Hububat Ürünlerinin 1950-1960 Yıllarında Üretimi[373]

Geniş Anadolu köylüsünü memnun etmek ve hububat ihracatçısı olmak isteyen DP iktidarı ilk dönemlerinde zarar etme hatta enflasyonu yükseltme pahasına yüksek fiyatlarla destekleme alımı yaparak bu iddiasını devam ettirmiştir. DP'nin 1954 seçimlerinden de büyük bir başarıyla çıkmasında köylünün bu memnuniyetinin etkisi olmuştur. Ancak sonraki yıllarda olumsuz iklim şartlarından, yüksek fiyat politikasından vazgeçilmesinden, dış yardımların azalıp yedek parça sıkıntısı yaşanması gibi sebeplerden dolayı hububat üretimi ve verimindeki artış düşmüştür. Hububat ihracatçısı olma hedefi giderek terkedilmiş, sadece ülkenin ihtiyacı temin edilmesi hedeflenmiştir.

4.1.5. Tütün

Amerika kıtasının keşfedilmesiyle tanınan tütün ilk defa 1600'lü yıllarda Kırcaali ve Yenice bölgelerinde yetiştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin tütün üretimine ilk yaklaşımı yasaklama biçiminde olmuş, ancak önemli bir gelir kaynağı olmasının da etkisiyle devlet zamanla bu üretimi kontrolü altına almaya çalışmıştır.[374] 1862 yılında çıkarılan bir nizamname ile tütün ithalatı yasaklanarak ilk defa tütün tekeli kurulmuştur.[375] 1884

---

[372] Başlıca hububat ürünlerinin 1948-1960 yılları arasındaki üretimi için bkz. Ek 9, İstatistik Göstergeler, s. 179.
[373] Kalkınan Türkiye, s. 45.
[374] Metin Öner, " Tarihsel Gelişim Sürecinde Milli Tütün Politikalarımız", *Tütün Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 126-127.
[375] Vakıf Mercimek, "Türkiye'de Tütün", *Tütün Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 139.

yılında ekonomik sıkıntılar sebebiyle tütün tekeli ayrıcalığı otuz sene için yabancı sermayeli Reji Şirketi'ne devredilmiştir. Kurduğu kolluk gücüyle, kaçakçılık gerekçesiyle binlerce vatandaşın ölümüne yol açan, devlete düşük vergi ve kar payı ödeyen bu kurumun 1924'te kaldırılması Türkiye'nin içte ve dışta itibarının artmasında etkili olmuştur. Reji Şirketi'nden alınarak millileştirilen Tütün sektörü 1930'lu yıllardan itibaren tamamen devlet kontrolüne girmiştir. 3437 sayılı "*Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu*" yürürlüğe girmiş, 1944'ten itibaren İnhisar İdaresi müdahale alımlarına başlamıştır.[376] Bu kurum 1946'da Tekel Umum Müdürlüğü adını almıştır. II. Dünya Savaşı öncesi en önemli ihracat ürünümüz olan tütün II. Dünya Savaşı sırasında daha fazla satış imkânı bulmuş, DP döneminde de en önemli ihracat ürünümüz olmaya devam etmiştir.

Tütüncülüğe ekonomik açıdan bakıldığında tütün üretimi ve ticareti iki ayrı ekonomik faaliyettir. Tütün önemli ölçüde el işçiliği istemesinden dolayı, daha çok küçük işletmeler tarafından üretilmekteydi. Ticaretinde ise büyük ölçüde Tekel söz sahibi iken bunun yanında tüccarlar da tütün alım ve satımında önemli bir paya sahiptir. DP iktidarının tütün konusunda uyguladığı politikalar genellikle ihracat değerini korumaya yöneliktir. Tütünün yaklaşık % 60'ının yurtdışına ihraç edilmesi[377] ve önemli bir döviz kaynağı olması bu durumun en önemli nedenidir. Bu dönemde tütün üreticisi kredilerin artırılması, destekleme alımları, prim ödenmesi yöntemleriyle korunurken ekim alanlarının kısıtlanması yoluyla da tütün kalitesi ve değeri korunmaya çalışılmıştır. DP iktidarı döneminin belirgin özelliği olan kredi imkânlarının artırılması uygulamasından tütün üreticileri pamuk ve buğday üreticileri kadar yararlanamamıştır.

Tütün üreticilerine verilen kredilerde dile getirilen en önemli şikâyet kredilerin zamanında verilmemesidir. Kredilerin hasat döneminde verilmemesi üreticinin malını ucuz fiyata tüccara satmasına yol açmaktadır. Kredinin geç dönemde verilmesi köylünün bu krediyi başka işler için kullanmasına ve gereksiz yere borçlanmasına yol açmaktadır. Bu durumda kredi yarardan çok zarara neden olmaktadır. Bir diğer olumsuz durum ise kredi için kefil olan köylünün tütün satışından alacağı paranın borçlu olan kişi borcunu

---

376 Metin Öner, a.g.e., ss. 127-133.
377 Yerasimos, Stefanos, a.g.e., Belge Yayınları, İstanbul 2005, s. 198.

ödeyene kadar bankada rehin tutulmasıdır.[378] Bu gibi olumsuz durumlar tütün üreticisini tüccarın karşısında güçsüz konuma düşürmektedir.

Tütün üreticilerine verilecek kredilerle ilgili 10-14 Ağustos 1950 tarihlerinde yapılan Tütüncülük Kongresi'nde belirleyici bir karar alınmıştır. Hükümet tarafından da benimsenen bu karara göre 50 dönüm ve altında tütün üretenlere kredi verileceği belirtilmiştir. Bu yaklaşım tütüncülükle uğraşan küçük çiftçileri korumaktan daha çok el işçiliğine dayalı tütünün kalitesini artırmaya yöneliktir. Kongrede tütün üreticileri tütün fiyatlarının desteklenmesi için Tekel tarafından alımların devam etmesini istemişlerdir. Buna karşılık tüccarlar ise devlet eliyle alımların tüccarı zor duruma sokacak miktarda olmaması isteğinde bulunmuşlardır. Destekleme alımları ve üreticinin ihtiyacı olan krediyi temin için bir kurumun gerekliliği vurgulanmıştır. [379]

Kongrede alınan kararlar doğrultusunda hükümet tütün üretimini düzenlemek için bir kanun hazırlığına girişmiştir. 1952'de Meclis'te tasarı görüşülürken, üreticilerden Milli Korunma Kanunu'na dayanarak kesilen %5 paylarla bir ortaklık kurulmasından bahsedilmiştir. Tasarıyı destekler nitelikte konuşan DP Manisa Milletvekili Osman Karaosmanoğlu kurulması planlanan kurumun üreticiyi malını satmaya mecbur tutmayacağını, fiyatları üretici lehine düzenleyeceğini, üreticinin ihtiyacı olan krediyi sağlayacağını savunmuştur. Karaosmanoğlu Tekel'in üstlenmek zorunda kaldığı destekleme görevini üstlenecek bu kurumun DP'nin programında yer alan liberal sisteme ve kooperatifçiliği geliştirme anlayışına tamamen uygun olduğunu dile getirmiştir. DP Kocaeli Milletvekili Mehmet Yılmaz ise kurulması planlanan ortaklığın sadece üreticiyi destekleyen bir kooperatif olması üretici ve tüccarı ayıracağını, bunun da dünya piyasalarındaki durumumuzu zayıflatacağını, bu nedenle kongrede de istendiği gibi tütüncülükle ilgili tüm tarafları içine alan bir banka kurulması gerektiğini belirtmiştir. DP Balıkesir Milletvekili Enver Güreli ise tasarının aleyhinde görüş bildirmiştir. Kurulması amaçlanan ortaklığın Karadeniz'deki fındık birliğine, Ege'deki zeytin birliğine benzediğini savunmuştur. Bu kurumlar zarar ederken bir de tütüncüler birliğinin kurulmasının doğru olmadığını iddia etmiştir. Tasarının aleyhinde konuşan bir diğer isim DP Burdur Milletvekili Mehmet Özbey'dir. Özbey kesintilerin hangi bölgeden olduğu, desteklemelerin hangi bölgelerde ne oranda yapılacağının belli olmadığı, tasarıyı

---

378 Sait Coşkun, "Köylünün Kredi İhtiyacı Meselesi", *Milliyet*, 31 Aralık 1950.
379 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1950.

hazırlayan komisyon üyelerinin kendi aralarında fikir birliği olmadığını savunmuştur.[380] Tasarıyı hazırlayan geçici komisyon adına konuşan DP İzmir Milletvekili Tarık Gürerk oluşturulacak ortaklığın Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarından yararlanacak bir kooperatif şeklinde planlandığını ve bu kooperatifin şu an devletin yürüttüğü destekleme alımlarını üstleneceğini belirtmiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete Tütüncülük Kongresi'nde bir banka kurulması kararı alınmadığını bu kararın hükümete bırakıldığını belirterek, hükümetin kararının bankadan ziyade bir kooperatif şeklinde düzenlenen ortaklık olduğunu dile getirmiştir. Bankaların kar zarar dengelerini sağlamak için bir çok alanda yatırımı olması gerektiğini savunan Ete, sadece tütüncülükle ilgilenecek bir bankanın olumsuz piyasa dönemlerinde zararını karşılayamayacağını iddia etmiştir. Banka şeklinde bir ortaklığın Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarından yeterince yararlanamayacağı, hâlbuki kooperatif biçiminde kurulursa daha fazla kredi temin edebileceği yorumunda bulunmuştur.[381] Tasarı görüşüldükten sonra tekrar komisyona gönderilmesine karar verilmiştir. Sonraki dönemlerde tutanaklarda banka şeklinde bir ortaklık kurma yolunda çalışmaların olduğu anlaşılsa da 6 Ocak 1960'ta Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsman'a sorulan soru ve verilen cevaptan tasarının halen komisyonda olduğu görülmüştür. Hüsman tütün üreticilerinden kesilen paraların faiziyle 86 milyon lirayı bulduğu, Ziraat Bankası'nda bulunan bu parayı Tekel'in destekleme alımlarında kullandığı bilgisini vermiştir.[382] İktidarın ilk yıllarında liberal bir tutum sergileyerek Tütüncülük Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda açılması düşünülen özel Tütüncülük Bankası fikrinin zamanla terkedildiği, devletçi anlayışla fiyatları düzenleyici amaçla destekleme alımlarıyla yetinildiği anlaşılmıştır.

Tekel'in tütün üreticisine bu dönemde asıl katkısı destekleme alımları yoluyla olmuştur. DP iktidarı ilk yılında tütün piyasasının durgun olmasına önlem olarak Tekel'e destekleme alımlarını artırma talimatı vermiştir.[383] Tekel'in bu müdahalesi fiyatların düşmesini engellediği, üreticinin memnuniyetini sağladığı muhalif bir gazete olan Ulus'ta yer almıştır.[384] Tekel'in müdahale alımları dönem içerisinde önemli ölçüde artmış,

---

380 *TBMM Tutanak Dergisi,* D.9 C. 14, 58. Birleşim, 7 Nisan 1952, ss. 260-280.
381 *TBMM Tutanak Dergisi,* D.9 C. 14, 59. Birleşim, 9 Nisan 1952, ss. 307-312.
382 *TBMM Tutanak Dergisi,* D. 11 C. 11, 20. Birleşim, 6 Ocak 1960, ss. 102-103.
383 *BCA*, 30.18.1.2.124.95.7.1, 15 Ocak 1951.
384 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Tütüncülük Belası", *Ulus*, 14 Nisan 1951

1938'de Tekel tütünlerin 1/4'ünü alırken, 1955'te bu oran 1/2'ye çıkmıştır.[385] 1957'de ise mevcut tütünün 2/3'ü Tekel tarafından alınmıştır. Alımlar çoğu zaman piyasa fiyatlarının üstünde fiyatlarla yapılmıştır. Milliyet gazetesi 1957'de tüccarın tütünün kilosuna 270 kuruş verirken, Tekel'in kilosuna 320 kuruş ödediğini belirtmiştir.[386] Tekelin alımlarının bu denli artmasında tütün ihtiyacının fazlalaşmasından daha çok rekabet ortamında üreticiyi ve tütünün değerini korumak ihtiyacı etkili olmuştur. Ancak ekonomik şartların bozulmasıyla çiftçinin tütün fiyatlarından şikâyetçi olduğu Meclis'te dile getirilmiştir. CHP Niğde Milletvekili Asım Eren Trakya'da tütün ekicilerinin şikayetlerini dinlediğini, Tekel'in tütün alım fiyatının ürün masrafının altında kaldığını, Tekel'in ise çiftçiden aldığı tütünden kar elde ettiğini iddia etmiştir.[387] Tütün üreticilerini korumaya yönelik diğer bir uygulama da prim verilmesi olmuştur. Prim sürekli bir uygulamadan öte, ihtiyaç duyulduğunda uygulanan bir yöntem olmuştur. Fiyatların düşük seyretmesi, ürün verimi ve kalitesinin düşük olması gibi durumlarda prim uygulamasına gidilmiştir. Prim uygulaması 1955 yılında tütün ihracatının belirsizliğinden dolayı gerçekleşmiş, kilo başına 25 kuruş prim ödenerek üreticinin zarar etmesi önlenmiştir.[388] 1956'da tütün üreticisine düşük kalite ve maliyet yüksekliğinden dolayı prim verilmişti. 1957 yılında da kalite yüksek ama verim düşük olduğundan maliyetler yine yüksek kalmıştır. Hükümet eğer prim verilmezse üreticinin ürününü erken açılan piyasada düşük fiyata satmak zorunda kalacağı gerekçesiyle yine prim ödeme kararı almıştır.[389] Ancak primlerin ürün kalitesine göre değil kilo başına verilmesi, her ne kadar üreticiyi memnun eden bir yaklaşım olsa da iktidarın tütün kalitesini artırmak için tütün ekilen arazilerin sınırlandırılması politikasıyla çelişmekteydi. Hükümet bu nedenle ilk defa 1958 yılında destekleme politikasında değişikliğe giderek kilo başına değil ürün kalitesine göre prim verme yoluna gitmiş, bu durum mecliste de olumlu yorumlara neden olmuştur.[390]

Tütün ekilen arazinin sınırlandırılması Dünya piyasalarındaki rekabet ortamının artmasından kaynaklanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Virginia tütünü Avrupa piyasalarında Marshall Planı'nın da katkısıyla geniş pazarlama imkânı bulmuştur. Bu durum Türk tütününün müşterilerinin azalmasına yol açmıştır. Ancak Türk tütününe

---

385 *Türkiye Ekonomisinde Tütün*, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1957, s. 11.
386 *Milliyet*, 16 Şubat 1957.
387 *TBMM Tutanak Dergisi,* D.11 C. 4, 77. Birleşim, 6 Haziran 1958, s. 343-347.
388 *Türkiye Ekonomisinde Tütün*, s. 14.
389 *BCA*, 30.0.1.0.0.19.170.15, 14 Aralık 1956.
390 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.11 C.1, 23. Birleşim, 10 Ocak 1958, ss.455-456.

rağbetin azalmasında tek etken Virginia tütününün rekabeti değildir. Yüksek kar getirmesinden dolayı tütünün uygun olmayan arazilerde de üretilmesi, ya da tütün işçiliğinden habersiz kişiler tarafından üretilmesi tütün kalitesinin bozulmasına yol açmıştır.[391] Tütün stokunun önemli seviyelere yükselmesi dolayısıyla alınması gereken tedbirler gözden geçirilmiştir. En çok dile getirilen tedbir tütün ekilen arazilerin sınırlandırılması olmuştur. Modern tarım aletlerinin de katkısıyla yılda yaklaşık bir milyon ton tütün üreten ABD ile fiyat konusunda rekabet edemeyeceğimiz, ancak ABD'nin üretemediği kaliteli şark tütününü ürettiğimiz sürece ihracat yapabileceğimiz sıkça dile getirilmektedir.[392] Uzmanların tavsiyesi etkili olmuş, tütün ekilen arazilerde sınırlamaya gidilmiştir. Ancak uygulama şikâyetlere yol açmış, uzmanların keyfi davrandığı, yan yana iki tarladan birisine tütün izni verildiği diğerine ise verilmediği iddia edilmiştir.[393] Çözüm olarak Tekel Genel Müdürü bir kanun tasarısı hazırlanacağını ve tütün ekilebilecek arazilerin yeniden gözden geçirileceğini belirttiyse de,[394] olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu duruma mecliste de DP Trabzon Milletvekili Mahmut Goloğlu tarafından dikkat çekilmiş, hükümetin tütün üretimini sınırlandırmadığını, bunun da stokları daha da artırdığını belirtmiştir.[395] İktidarın ilk yıllarındaki sınırlandırma çalışmaları sonraki yıllarda kağıt üzerinde kalmış, hatta tütün ekilen arazi ve tütün üretimi giderek artmıştır.(Bkz. Tablo 5.3)

Yıllar	Üretici Adedi	Üretim Alanı (Hektar)	Üretim Miktarı (Ton)
1950	230.970	128.342	93.327
1955	259.254	172.725	120.143
1960	298.499	187.897	139.343

Tablo 5.3. Türkiye'de Tütün Üretimi[396]

1950-1952 yıllarında tütün eken aile sayısı 225 bin iken, 1957-1959'da 258 bine çıkmıştır. Ege bölgesinde ise her üç üreticiden biri yeni tütün ziraatına başlamıştır. Bu durum tecrübesiz üreticilerin uygun olmayan topraklarda, uygun şartları gözetmeyerek üretim yapmalarına ve kalitesiz ürün elde etmelerine neden olmaktaydı. Tütün ekimine müsait olmayan tarlalarda verim normalden fazla olmuş, ancak kalite bozulmuştur.

---

391 Sait Coşkun, "Tütün Satışında Kim Nazımlık Yapacak", *Milliyet*, 2 Aralık 1950.
392 Mazhar Kunt, "Tütüncülüğün İnkırazını Nasıl Önleyebiliriz", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1951.
393 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Tütün İşinde Çaprazlar", *Ulus*, 18 Nisan 1951.
394 *Zafer,*3 Nisan 1951.
395 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C.1 O.1, 6. Birleşim, 19 Kasım 1952, s. 214.
396 Metin Öner, a.g.e., s. 121.

Desteklemelerin uygun arazilere ve kaliteli ürüne yapılması yerine ürün miktarına göre yapılmasından dolayı tütün ziraatı uygun olmayan arazilere kaymıştır. Hatta geleneksel üretim yapan çiftçiler de daha karlı olduğu için kalitesiz ürün üretmeye başlamışlardır. [397] Bu bozulma Türk tütününün Dünya piyasalarındaki itibarını düşürmüş, tütün ticaretinde artan rekabette Türkiye'nin satışlarını zorlaştırmıştır.

4.1.2.1. Tütün İhracatı Faaliyetleri

15 Haziran 1950'de ihracatımızı engelleyen etkenleri belirlemek ve bu etkenlere karşı önlem almak amacıyla bir toplantı yapılmıştır. Ekonomi ve Ticaret Bakanı'nın başkanlığında düzenlenen bu toplantıya tütün tüccarları birlikleri de davet edilmiştir. Ayrıca toplantıya Gümrük, Tekel ve İşletmeler Bakanlığı, Tarım Bakanlığı temsilcileri, tütün bölgeleri milletvekilleri, banka temsilcileri de katılmıştır. Başbakanın açılış konuşması ile başlayan toplantıda16 Haziran 1950'de bir rapor hazırlanmıştır.

Raporda öncelikle 1948 ve öncesi stok durumu ile 1949 mahsul durumu belirtilmiştir. Verilen bilgiye göre 1948 ve öncesi döneme ait elde yaklaşık 20 milyon kilo stok kalmış, 1949 mahsulü ile bu stokun satıştan sonra 33 milyon tona çıkacağı tahmin edilmektedir. Rapor daha sonra tütün ihracı yaptığımız ülkelerdeki gelişmeleri açıklamıştır. Rapora göre Almanya'ya Marshall Yardımı ile giren Amerikan tütünleri Türk tütününün satışının azalmasında büyük etkiye sahiptir. Ayrıca sigaradan alınan vergilerin yüksek olmasından dolayı sigara tüketiminin % 20'si kaçak Amerikan sigara ile sağlanmaktadır. Bu durum da tütün satışımızı olumsuz etkilemektedir. Siyasi ilişkiler vasıtasıyla Türk tütününün karışım oranının % 30'dan % 50'ye çıkartılmasına çabalanmaktadır. Sigara üreticileri de buna isteklidir. Yine siyasi çabalarla Türk tütününün kontenjanı artırılmaya ve reeksportla[398] Türk tütünlerinin Almanya'dan ABD'ye ihracını engellemeye çalışılmaktadır.

Raporda İngiltere'nin de tıpkı Almanya gibi Virginia tütünü aldığından, Türk tütününe rağbetinin azaldığı yorumu yapılmıştır. İngiliz sigaralarında % 5 olan Türk tütünü miktarını % 10'a çıkarmak için çabalar sürdürülmektedir. Ancak İngilterede tütün gümrük resminin çok yüksek olması, İngiliz sigara üreticilerinin de şikâyetlerine yol

---

397 *Türkiye Ekonomisinde Tütün*, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1961, s. 25.

398 Reeksport: Bir malın gönderilmiş olduğu yerden başka bir yere yollanması. " Reeksport", *Meydan* Larousse, X, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972, s.497. iki ülke arasında yapılan karşılıklı ticaret anlaşmasından dolayı alınan malların tekrar ihraç edilmesi üretici ülkenin ihraç imkanını kısıtlamaktadır.

açmaktadır. Siyasi çabalarla gümrük resminin nikotin oranına göre yeniden düzenlenmesi sağlanabilirse, nikotin oranı düşük olan Türk tütününün satış imkânlarının artacağı savunulmuştur. Önemli bir şikâyet olan kurtlanmaya karşı kurutma teknikleri geliştirilmesi, ihracat limanlarında fümigasyon tesisleri kurulması tavsiye edilmiştir.

II. Dünya savaşı sırasında Mısır diğer ülkelerden tütün alamadığı için Türk tütün alımının yıllık 8 bin tona yükseldiği, savaştan sonra 4-5 bin tona indiği bilgisi verilmiştir. 1949'da Mısır'daki devalüasyondan dolayı Türk tütününün % 30 pahalanmasının tütün satışlarını düşürdüğü belirtilmiştir. Mısır'ın bizden aldığı tütünlerin Trabzon, Artvin ve Trakya tütünü gibi dış piyasada kimsenin tercih etmediği tütünler olduğu, eğer satışlar düşerse bu bölgelerde tütüncülüğün sona ereceği tahmini yapılmıştır. Fransa'nın sigara karışımında % 10 oranında Türk tütünü kullanabileceğini ve Türk tütününe kontenjan ayırabileceğini ifade etmesi raporda dile getirilmiş, Fransa pazarının önemli hale gelebileceği işaret edilmiştir. Raporda bu ülkeler dışında on beş ülke ile ihracat durumumuzda açıklanmıştır.

Rakip üretici devletler konusunda en çok ABD üzerinde durulmuştur. Çünkü 1950'li yıllarda Dünya piyasalarında hem en önemli alıcı hem de en önemli satıcı konumunda ABD vardı. Türkiye'den yılda yaklaşık 25 bin ton tütün alan ABD'nin Türkiye'nin en önemli tütün alıcısı olduğu, ancak Marshall Yardımları ile Avrupa ülkelerine tütün satışı yapması dolayısıyla Türk tütününün Avrupa pazarlarında satışını düşürdüğü üzerinde durulmuştur. Şark tütününün nikotin oranının Virginia tütününe göre üç kat daha düşük olmasının önemli bir avantaj olduğu, bunu Dünya piyasalarında duyurmak için Yunanistan ile işbirliği yapılması gerektiği raporda tavsiye edilmiştir. Tütün ihracatında Türkiye'nin diğer önemli rakiplerinin Yunanistan ve İtalya olduğu belirtilmiştir.

Raporda son olarak Tütün satışlarının artırılması için önerilerde bulunulmuştur. ABD'ye tütün ticaretini geliştirmek için daimi bir heyet gönderilmesi, tütüncülere kredi imkânlarının artırılması, reeksport yüzünden yıllık 12 milyon dolarlık dövizden mahrum kalınması nedeniyle reeksport yapan ülkelere gerçekleştirilecek ihracatta ihtiyacın göz önünde tutulması, ayrıca İtalya ve ABD'nin işlenmemiş tütün ihraç etmek istediğine dikkat çekilerek, bu durumun tütün endüstrisine zarar vereceği, bu nedenle asla kabul

edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.[399] Raporda belirtilen Mısır'ın ekonomik durumunun Karadeniz Bölgesi tütün ihracını olumsuz etkilemesi durumu TBMM'de DP Trabzon Milletvekili Mahmut Gologlu tarafından da dile getirilmiştir. Gologlu bu durumun Tekel'in tütün alımını azaltmasına yol açtığını belirtmiştir. Çiftçiye ambarlar yeterli olmadığı için alım yapılamadığı bahanesinin sunulduğunu söyleyen Gologlu, çiftçi ürününü Tekel'e satmaya mecbursa, Tekel'in de ürünleri almaya mecbur olduğunu savunmuştur. Gologlu'nun sözlerine karşılık Tekel Bakanı Nuri Özsan ihracatın düştüğünü, mahsulün iklime bağlı olarak arttığını, ancak destekleme alımlarının azalmadığını belirtmiştir.[400]

Dünya piyasalarında tütün satışları tütüncülük politikasına yön veren en önemli unsur olmuştur. Türk tütününün en önemli rakibi diğer bir Şark tütünü üreticisi olan Yunanistan'dı. Yunanistan'ın II. Dünya Savaşı sırasında düşen tütün ihracatı 1953'ten sonra eski seviyelerine ulaşmış, ihracatta Türkiye'yi geçmeye başlamıştır. Türk tütününden kalite olarak daha kalitesiz tütün üretmesine rağmen Türkiye'den daha pahalıya satabilmekteydi. Yunanistan'ın bunu başarabilmesinde piyasalarla sıkı bağlantı kurabilen teşkilatlanmaya sahip olmasının payı vardı. Türkiye ise tütün ihracatını yönlendirebilecek bir teşkilattan yoksundu. Tütün sanayisi ve yurtiçi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan Tekel, teşkilat eksikliğinde tütün ihracatına da yön vermeye çalışmıştır. Ancak bu çabalar yeterli görülmemiştir. İlk defa 1952 yılında tütün dernekleri birleşerek federasyon kurmuşlardır.[401] Atılan bu adımlara karşın Dünya tütün piyasasını takip edecek, satış imkânlarımızı geliştirecek, Yunanistan'ın teşkilatlanması ile kıyaslanabilecek bir kurum oluşturulamamıştır.

Yunanistan tütün üretim alanlarını sınırlayarak tütün kalitesinin artmasını sağlamış ve stok birikmesini de engellemiştir.[402] Yunanistan'a karşı en önemli avantaj Dünya piyasalarında aranılan Ege tütününü Yunanistan'ın kısıtlı bir alanda üretebilmesidir.[403] Bunun dışında ihracat konusunda ise Yunanistan Türkiye'ye göre daha yeteneklidir. 1953'te Yunanistan'da gerçekleşen devalüasyon Yunan tütününün daha da

---

399 *BCA*, 30.0.1.0.0.79.479.10, 16 Haziran 1950.
400 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C.1., 14. Birleşim, 28 Haziran 1950, s. 297-300.
401 *Türkiye Ekonomisinde …*, Ankara 1961, s. 31.
402 *Türkiye Ekonomisinde …*, Ankara 1961, s. 20-22.
403 *BCA*, 30.0.1.0.0.79.479.10, 16 Haziran 1950.

ucuzlamasına yol açmıştır.[404] Bu durum Yunan tütününün ABD'ye ihracat dışında bütün piyasalarda Türk tütününün önüne geçmesine neden olmuştur. Yunan tütünü Türk tütününe göre daha kalitesiz olsa da harman yapıldığında bu durum fark edilemediğinden ucuz olan Yunan tütünü Avrupa pazarlarında daha fazla tercih edilmekteydi.[405] Bu nedenle de Dünya piyasalarında Türk tütününün satışının yavaşlaması kaçınılmaz olmuştur.

ABD'ye gerçekleşen tütün ihracatında 1953'ten itibaren artış durmuştur. Bu durumun oluşmasında Yunanistan faktörü ve reeksportun etkisi vardır. 1958'den itibaren ise Türkiye'de yaşanan devalüasyonun etkisiyle ABD'ye tütün satışlarında yeniden artış görülmüştür. Türkiye'nin Avrupa ve ABD pazarında tütün ihracatında duraklama yaşaması Demir Perde ülkelerine ihracatın artmasına yol açmıştır. 1953'ten itibaren Sovyet ülkelerine tütün satışlarında başlayan artış tütün fiyatlarının da % 45 oranında yükselmesini sağlamıştır. Başlangıçta olumlu görülen bu durum reeksportun artışını da beraberinde getirmiştir. Bu ülkelerin ABD'ye daha çok Ege tütünlerini ihraç etmesinden dolayı ihracat kontenjanı azaltılmış ve daha çok Karadeniz, Marmara tütünü satılmaya çalışılmıştır. Bu durum Karadeniz ve Marmara tütünlerinin fiyatlarının aşırı artmasına ve bu ürünün alıcısı olan Batı Avrupa ülkelerine satışın azalmasına yol açmıştır.[406] Tütün satışlarında yaşanan düşüş, tütün stoklarının büyük ölçüde artmasına yol açmıştır. 1960 yılında stok durumu 105 bin tonu bulmuştur. Bu miktar neredeyse bir yıllık üretime yaklaşmıştır.[407]

DP döneminde en çok döviz getiren tütün üretiminde artış devam ettiyse de, üretimin sınırlandırılması ve tütün kalitesinin korunması hedefleri gerçekleştirilememiştir. Tekel'in sektör üzerindeki ve destekleme alımlarındaki önemli etkisi korunmuş, böylelikle devletçi politika devam ettirilmiştir. DP iktidarının önemli özelliği olan makineleşmeden tütün üreticileri çok fazla yararlanamamıştır. Bunda tütün üretiminin el işçiliğine dayalı olmasının yanında, tütün üretimi yapan çiftçilerin küçük toprak sahibi olması, bu nedenle de traktörle tarımın ekonomik olmaması gibi nedenler vardır. Tarım aletleri dışında dönemin kredi imkânlarından da yeterince yararlanamamıştır. Kredi kullanımında tütün üreticileri, buğday ve pamuk üreticilerine

---

404 Esad Tekeli, "Bazı İktisadi Meselelerimize Dair", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1953.
405 *BCA*, 30.0.1.0.0.78.492.14, 28 Aralık 1956.
406 Türkiye Ekonomisinde Tütün, Ankara 1961, s. 27.
407 Türkiye Ekonomisinde Tütün, Ankara 1961, s. 12

oranla geride kalmıştır. Buğday ve pamuk üreticileri genelde büyük toprak sahibi çiftçiler olduğundan, dönemin kredi imkanlarından genelde büyük işletmelerin yararlandığı yorumu yapılabilmektedir.

4.1.3. Pamuk

XIV. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında üretilen pamuk, Sanayi Devrimi'nden sonra daha fazla önem kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde pamuk üretimi, ıslahı ve pamuk sanayisinin gelişimi için önemli adımlar atılmıştır. Pamuk ıslahı için 1924'te Adana'da, 1930'da Nazilli'de pamuk istasyonları kurulmuştur. Pamuk sanayinin gelişimi için atılan en büyük adım ise 11 Temmuz 1933 tarihli 2262 sayılı kanunla Sümerbank'ın kurulması olmuştur.[408] Pamuklu sanayisinin gelişmesi sayesinde pamuk üretiminde artış yaşanmıştır. Üretimin artışının yanı sıra kalitenin de artırılması için çaba harcanmıştır. 1941 yılından itibaren ilk olarak Çukurova'da kalın elyafından dolayı iplik yapmaya uygun olmayan yerli pamuk üretimi terk edilerek, Amerika'dan getirilen Akala (Upland) pamuğu ekilmeye başlanmıştır. Verimi ve elyaf uzunluğu fazla olan Akala cinsi pamuktan olumlu sonuçlar alınmasıyla bu pamuğun ekim sahası büyük oranda artırılmıştır.[409] 1948'den itibaren Marshall yardımları ile gelen traktörlerin etkisiyle pamuk ekilen arazide ve üretiminde önemli artış yaşanmıştır. 1947'de 205.930 hektar olan pamuk ekim alanı 1950'de 448.459 hektara, 51.456 ton olan üretim de 118.377 tona yükselmiştir.[410]

DP iktidara geldikten sonra da bu artış devam etmiştir. İthal edilen traktörlerin büyük bir kısmının satışı Çukurovalı pamuk üreticilerine yapılmıştır. Traktörün pamuk ekiminde ve üretiminde büyük artış sağladığı görülmüştür. Eski usulle 30-40 kilo mahsul alınabilmekteyken makineli tarımla dönümden 80-100 kilo ürün alınabilmekteydi. Ayrıca eski yöntemle çalışan çiftçi dönüm başına 10 lira masraf ederken makineli tarım yapabilen çiftçi 4 lira masraf etmekteydi.[411] Bu fark traktörle tarım yapabilen çiftçilerin daha fazla üretmesini sağlamış, pamuk üretimi daha çok büyük çiftçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. DP iktidarı ilk yılında pamukçuluk konusunda Yeşil kurt salgını ile

---

408 Mehmet Mert, *Pamuk Tarımının Temelleri*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Hatay 2007, s. 11.
409 Süleyman Sergici, *Adana Borsasının Kitabı 1952-1953*, Demokrat Matbaası, Adana 1953, ss. 41-42.
410 Abdullah Türkoğlu, "Türkiye'de pamuk", 12 Kasım 1971 Adana Ticaret Borsası Açık Oturumu, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1972, s. 27.
411 Kerim Ömer Çağlar, "Köye Giden Yol", *Ulus*, 18 Eylül 1950.

karşılaşmıştır. Salgın önemli boyutlara ulaştığında Tarım Bakanı Nihat Eğriboz pamuk üreticileri ile görüşmüş gerekli tedbirlerin alınmakta olduğunu belirtmiştir.

Bu çerçevede ilaçlama imkânlarını artırabilmek için Türkiye Zirai Donatım Kurumu tarafından ithal edilen 400 ton DDT(Dikloro Difenil Trikloroethan, zehirli bir böcek ilacı) gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.[412] Bu faaliyetlere rağmen salgının önlenememesi muhalif basının hükümete eleştirilerine neden olmuştur. Zamanında önlem alınamadığı, yeterince ilaç bulunamadığı için zararın arttığı iddia edilmiş, piyasada ilaç bulunamamasının sahte ilaçların artmasına ve karaborsaya yol açtığı savunulmuştur.[413] Sonraki yıllarda ilaçlama işine daha fazla önem verilmiş ve hastalığın salgın boyutlarına çıkması önlenmeye çalışılmıştır. Ancak ilaçlamada kullanılan DDT'nin pembe ve yeşil kurda karşı etkili olması, dikenli kurda etkili olmaması dolayısıyla 1955 yılında Çukurova bölgesinde % 20 oranında verim kaybı görülmüştür.[414] Yapılan araştırmalarda dikenli kurdun fazla sulanan veya taban suyu fazla olan arazilerde etkili olduğu tespit edilmiştir. Dikenli kurt hastalığına karşı Endrin ilacının etkili olduğu iddia edilmişti. Ancak 1953-1954 dönemlerinde hastalığın görülmemesinden dolayı ilaç test edilememiş, 1954'te ilacın etkili olduğu anlaşılmıştır. Bu tespitten sonra çiftçilere 2 ton Endrin ilacı dağıtılmış, Bakanlık tarafından da uçak ve diğer tarım aletleri ile hastalığın görüldüğü bölgeler 6,5 ton Endrin ile ilaçlanmıştır. Pembe ve Dikenli kurt hastalığına karşı etkili bir önlem de tarla temizliğinin yapılmasıdır. Tarla temizliği yapılan Hatay ve Antalya'da bu nedenle dikenli kurt görülmezken, Çukurova'da sadece Tarım Bakanlığı'nın yardım ettiği yerlerde temizlik yapılmıştır. Bu nedenle tarla temizliğini tüm arazilerde yapabilmek için 350 adet sap kesen aleti sipariş edilmiştir.[415] Pamuk üreticilerinin iktidardan pamuk hastalıkları ile mücadele konusunda istekleri ilaçların gümrük vergisinden muaf tutulması ve tohumlukların ilaçlanması olmuştur.[416] Ancak iktidarın son yıllarında ithalatın daralması dolayısıyla üreticilerin bu talepleri yeterince karşılanamamıştır.

DP iktidarı pamuğun kalitesini artırmak amacıyla standardizasyonu sağlama konusunda da çaba harcamıştır. Akala cinsi pamuğun üretim oranı artırılmaya devam edilmiş, tohum ıslah ve üretme çiftliklerinin araştırmaları sonucunda Türkiye iklimine en

---

412 *BCA*, 30.18.1.2.122.47.14, 12 Haziran 1950.
413 *Ulus*, 4 Ağustos 1950.
414 *BCA*, 30.0.1.0.0.80.509.8, 0.0.1955.
415 *BCA*, 30.0.1.0.0.80.509.3, 10 Haziran 1954.
416 *Pamuk İstihsal-Ticaret-Sanayi Ana Davalar*, Adana Ticaret Ve Sanayi Odası, Adana 1959, ss. 2-3.

uygun pamuk cinsi olarak Akala 130 belirlenmiştir.[417] Pamuk üretiminin ve ihracat imkânlarının artması gibi gelişmeler dolayısıyla pamuk kalitesine önem verilmiştir. Üç kişilik bir heyet Türk pamuğunun hangi şartlarda daha fazla satılacağını araştırmak ve alıcıların şikâyetlerini dinlemek amacıyla Avrupa şehirlerine gitmişlerdir. Hazırladıkları rapora göre Türkiye'de kaliteli pamuk yetişmekte olsa da bir standardı olmaması en büyük eksikliğidir.[418]

Pamuk cinsinin ıslahı dışında pamuk kalitesinin artırılması için pamuk balyalarına değerini düşürecek malzeme konması engellenmeye çalışılmıştır. 21 Eylül 1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile preslenmiş pamuklara yabancı maddelerin konulması, pamukların rutubetli veya ıslanmış olarak satılması yasaklanmıştır. Pamuk sahibinin preslerin üzerine pamuğun preslendiği fabrikanın, adını, pamuğun cinsini yazması mecbur tutulmuştur.[419] Karara rağmen hilelerin devam etmesi üzerine Ticaret Bakanlığı pamuk standardizasyonunu sağlamak amacıyla kontrol memurları alarak incelemelerini artırmıştır. Zafer Gazetesi'nin haberine göre 28 yerde pamuk kontrol merkezi kurarak 60 pamuk eksperi yetiştirilmiştir.[420] Pamuk standardının belirlenmesi ve sınıflandırılması konusunda 1955'ten itibaren her parti pamuğun cins ve tipini gösteren belge düzenlenmesi uygulanmaya başlanmıştır.[421] Ancak bu uygulama uzmanlar tarafından yeterli görülmemiş, Amerika'daki gibi lif uzunluğuna göre sınıflandırılması tavsiye edilmiştir.[422]

Dünya piyasalarında pamuk fiyatlarında rekabetin arttığı 1950'lerde pamuk kalitesini yükseltme çalışmaları Türkiye'nin pamuk ihracatını artırmasında etkili olmuştur. İktidarın ilk yılında pamuk piyasasına en önemli katkısı pamuk fiyatlarını serbest bırakması olmuştur. Bu durum pamuk üreticisini memnun etmiştir.[423] Bu dönemde Kore Savaşı'nın yaşanması ve Amerika'da pamuk üretiminin düşmesi fiyatlarda büyük artışa yol açmıştır. Ayrıca Ziraat Bankası'nın pamuk fiyatlarının düşmesini engellemek amacıyla 6 milyon lira kredi tahsis etmesi de pamuk fiyatlarının

---

417 Süleyman Sergici, a.g.e., s. 42.
418 *Milliyet,*4 Ocak 1953.
419 *BCA*, 30.18.1.2.123.77.6.1, 21 Eylül 1950.
420 *Zafer*, 27 Ocak 1953.
421 Süleyman Sergici, a.g.e., s. 60.
422 Pamuk İstihsal-Ticaret-Sanayi Ana Davalar, ss. 7-8.
423 *Milliyet*, 23 Ekim 1950.

yükselmesine katkıda bulunmuştur.[424] Pamuk fiyatlarının artışı pamuk ihracatından önemli miktarda döviz gelmesini sağlamış, ancak ülke içerisindeki pamuklu dokuma sanayini olumsuz etkilemiştir. Dünya piyasalarından daha pahalıya pamuk satın alan Türk sanayicilerin maliyeti arttığından pamuklu kumaş fiyatları da artmıştır. Ulus gazetesi yazarı Vedat Dicleli ise pamuk fiyatlarının yükselmesinin çiftçiye değil tüccara yaradığını iddia etmektedir. Dicleli köylünün pamuğunu tüccara Ekim ayında 2-3 liraya sattığını, ihracatın serbest bırakılmasından sonra ise fiyatların 5-6 liraya fırladığını belirtmiştir.[425] Köylünün borçlarının ertelenmeyerek ürününü Ekim başında satmaya mecbur tutulduğunu savunmuştur. 1950'de pamuk fiyatlarındaki büyük artış 1951'de pamuk ekilen alanın ve pamuk üretiminin önemli ölçüde artmasında etkili olmuştur. Pamuk ekimine uygun olmayan arazilere de pamuk ekilmesi nedeniyle aynı yıl verimde düşüş yaşanmıştır. (Bkz. Tablo 5.4)

Yıllar	Ekim Alanı (ha)	Saf Pamuk Üretimi (ton)	Çiğitli Pamuk Üretimi (ton)	Saf Pamuk Hektar Verimi (kg)	Çiğitli Pamuk Hektar Verimi (kg)
1950	448.459	118.377	192.333	264	428
1955	625.000	157.000	285.000	251	456
1960	621.000	175.500	305.700	282	492

Tablo 5.4. Türkiye'de Pamuk Ekilen Alan, Verimi Ve Yıllık Ürün Miktarları[426]

Bu durum pamuk üretim masraflarını artırmıştır. Ayrıca Amerika'da pamuk üretiminin yeniden artmasıyla Dünya piyasalarında pamuk fiyatlarında düşüş yaşanmıştır. Hükümet çiftçinin zarar etmesini önlemek amacıyla pamuğunu piyasa fiyatlarının üstünde satın almıştır. Satın alınan pamuklar daha düşük fiyata Sümerbank'a satılmıştır. İzmir ve Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri'nin bu ticaretten doğan zararı ise Milli Korunma Bütçesi'nden karşılanmıştır.[427]

Dünya piyasalarında 1952 yılında da pamuk fiyatları düşük kalmıştır. Hükümet pamuk fiyatlarında spekülasyonu önlemek ve fiyatları Dünya pamuk fiyatlarına uygun seviyede tutmak hakkındaki K/857 nolu kararı yürürlüğe koymuştur. Bu karara göre İzmir ve Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri müdahale alımlarıyla piyasayı düzenleme yetkisine sahip olmuştur. Kooperatiflere gereken kredinin Ziraat Bankası'ndan temin edilmesi, oluşacak kâr ve zararın Milli Korunma Bütçesine ait olması

[424] *Zafer*, 22 Ekim 1950.
[425] Vedat Dicleli, "Pamuk Masalı", *Ulus*, 15 Şubat 1951.
[426] Abdullah Türkoğlu, a.g.e., s. 23.
[427] *BCA*, 30.18.1.2.126.54.8.2, 21 Temmuz 1951.

kararlaştırılmıştır.[428] Pamuk üreticilerinin zarar etmemesi için Tarım Satış Kooperatiflerine ürün alım talimatı verilmiş, Ziraat Bankası'ndan da gerekli kredi sağlanmıştır.

1954'ten itibaren pamuk fiyatlarının Dünya piyasalarına uygun duruma gelmesinin ve pamukta standardizasyon çalışmalarının etkisiyle pamuk ihracatı artmıştır.[429] Yedi yılda Türkiye pamuk ihracatını 8 bin balyadan 110 bin balyaya çıkararak pamuk ihracatında Dünya'da beşinci ülke konumuna yükselmiştir.[430] Pamuk ihracatının arttığı bu dönemde Yugoslavya gibi reeksport yapan ülkelere karşı önlem alınmaya çalışılmıştır. Reeksport yapan ülkelere pamuk satışının yasaklanması gündeme geldiyse de stokların fazlalığı dolayısıyla böyle bir uygulamaya gidilememiştir.[431] 1957 yılında verimin düşük olması, pamuklu dokuma sanayinin ihtiyaçlarının artması gibi sebeplerle pamuk fiyatlarının yeniden Dünya piyasalarının üzerine çıktığı görülmüştür. Hükümet bu duruma önlem olarak elinde 200 kilodan fazla pamuk bulunanların bunu valiliğe beyan etmelerini mecbur tutmuştur.[432] Ticaret Bakanlığı'na Milli Korunma Kanunu uyarınca her türlü malın fiyatını belirleme yetkisi verilmiş, pamuk fiyatlarının üst sınırı 450 kuruş olarak belirlenmiştir.[433] 4 Ağustos kararlarından sonra pamuk fiyatları tekrar serbest bırakılmıştır, destekleme alımlarına da son verilmiştir.[434] Ancak Dünya piyasalarında pamuk bolluğu ihracatın azalmasına yol açmıştır. Ekonomik kararlardan sonra maliyetlerin artması pamuklu sanayini zor duruma sokmuştur.[435] Pamuklu dokuma sanayi dönem içerisinde zorluklar yaşamasına rağmen pamuklu üretiminde sürekli artış yaşanmıştır.

DP döneminde Marshall Yardımları ile gelen zirai aletler özellikle pamuk ekimi ve üretiminde büyük artış sağlamış, pamuk ihracatı önemli boyutlara ulaşmıştır. Dönem içerisinde pamuklu dokuma sanayinde de önemli ölçüde artış yaşanmış, pamuklu dokumada yapılan ithalat bu dönemde son bulmuştur.

---

428 *BCA*, 30.18.1.2.128.10.1.1, 17 Şubat 1952.
429 Abdullah Türkoğlu, a.g.e., s. 13.
430 *Cumhuriyet,* 2 Ocak 1954.
431 *BCA*, 30.0.1.0.0.85.534.5, 8 Aralık 1955.
432 *Cumhuriyet,* 18 Kasım 1957.
433 *Milliyet*, 29 Kasım 1957.
434 Erdinç Tokgöz, a.g.e., s. 158.
435 Pamuk İstihsal-Ticaret-Sanayi Ana Davalar, s. 10.

4.1.4. Şeker Pancarı Üretimi Ve Şeker Sanayi

Dünya'da şeker kamışından şeker üretimi MÖ 370'den beri bilinmekteydi. Şeker pancarından şeker üretimini keşfeden ise XVIII. Yüzyılda Alman kimyaci Margaff olmuştur. Bundan sonra 1802 yılında Aşağı Silizya'da ilk pancar şekeri fabrikası kurulmuştur.[436] Şeker pancarının diğer sanayi ürünleri gibi ham satış imkânının olmaması şeker pancarı üretimini tamamen şeker sanayine bağlı kılmıştır. Bu nedenle şeker fabrikaları kurulana kadar pancar üretimi gerçekleşmemiştir.

4.1.4.1. Şeker Sanayi Ve Şeker Üretimi

Osmanlı Devleti'nde 1840'ta ilk defa şeker sanayii kurma teşebbüsü yaşanmış, ancak kapitülasyonlardan dolayı bu mümkün olmamıştır.[437] Cumhuriyet döneminde ise ilk şeker fabrikası kurma teşebbüsü Mollazade Nuri (Şeker) adında bir köylü tarafından gerçekleşmiştir. Bu çaba sonucunda Mollazade Nuri Uşak'ta köylülerden de topladığı paralarla 1926 yılında Uşak Terakkii Ziraat TAŞ adıyla ilk şeker fabrikasını kurmuştur. Aynı dönemde Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası gibi kamu kuruluşlarının yanında bazı özel katılımlarla Alpullu'da(Edirne) da bir şeker fabrikası kurulmasına başlanmıştır.[438] Bu gelişmeler neticesinde 26 Kasım 1926'da Alpullu Şeker Fabrikası, 17 Aralık 1926'da Uşak Şeker Fabrikası üretime başlamıştır.[439] Devletçi politikanın hâkim olduğu dönemlerde ise 1932 yılında % 49 Ziraat Bankası ve Sümerbank gibi kamu kurumlarının ortaklığıyla özel teşebbüs olarak kurulan Anadolu Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından 1933 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası, 1933 yılında da İş bankası ve Ziraat Bankası ortaklığıyla Turhal Şeker Fabrikası A.Ş. kurulmuştur.[440] 18 Aralık 1934'te Şeker Rasyonalizasyon Komitesi'nin[441] verdiği raporda şeker fabrikalarının birleştirilmesi, yurdun her yerinde sabit şeker fiyatı belirlenmesi, şeker fiyatlarının 15 kuruş düşürülerek halkın şeker ihtiyacının karşılanması tavsiye edilmiştir. Tavsiyeler doğrultusunda 6

---

436 *Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 2003, ss. 9-10.
437 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz,* Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 1973, s. 20.
438 Cumhuriyetin 50. *Yılında Şeker Sanayimiz*, ss. 21-22.
439 Cumhuriyetin 80 Yılında Türk Şeker Sanayii, s. 7.
440 Salih Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, Pankobirlik Yayınları, Ankara 2007, s. 40.
441 1935 yılında kurulan komitenin amacı şeker üretimini planlı hale getirmektir. Bu komite kurulduktan sonra şeker sanayisine uzun yıllar yatırım yapılmamıştır. Sedat Avcı, " Türkiye'de Şeker Sanayinde Yaşanan Değişiklikler ve Coğrafi Sonuçları", *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Bildiri Kitabı*, İstanbul 2005, s. 460.

Temmuz 1935'te Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ kurulmuştur.[442] Dört şeker fabrikası da bu şirket bünyesinde toplanarak devletçi politika uygulanmıştır. CHP iktidarında başka şeker fabrikası kurulmadığından mevcut fabrikalar talebi karşılayabilmek için kapasitesinin çok üstünde çalışmaktaydı. 1948 senesinde üçlü nöbetleşe ekim dörtlüye çıkarılarak, kontenjanlı şeker pancarı üretimi uygulanarak üretimi sınırlandırmaya çalışmak yeterli olmuyor, mevcut dört şeker fabrikası ihtiyacı karşılamıyordu. Bu nedenle 1948'de 52.157 ton şeker ithal edilmişti. Fabrikaların kampanya süreleri artırılmakta bu da daha olgunlaşmadan pancarların toplanmasına veya geç sürede tarladan alındığı için çürümesine yol açmaktaydı.[443] Şeker üretimindeki yetersizlik şeker fiyatlarının yüksek olmasına yol açmıştır.

Muhalefet yıllarında şeker fiyatlarının yüksekliğini sıkça dile getiren DP, iktidara geldiğinde halkı memnun etmek için şeker fiyatlarında kesme şekerde 20 kuruş, toz şekerde 30 kuruş indirim yapmıştır.[444] Bu uygulama tüketimi önemli ölçüde artırmıştır. (Bkz. Tablo 5.5.)

Yıllar	Tüketilen Şeker Miktarı (ton)	Nüfus Başına Şeker Tüketimi (kg)
1950	128.006	6.111
1951	150.810	7.002
1952	179.056	8.087
1953	203.643	8.946
1954	206.095	8.806
1955	213.464	8.870
1956	245.164	9.897
1957	267.203	10.480
1958	302.904	11.542
1959	283.322	10.488
1960	297.868	10.710

Tablo 5.5. 1950-1960 Arası Tüketilen Şeker Ve Kişi Başına Şeker Tüketimi Miktarı[445]

---

[442] Bülend Çaycık, *Şekerde Fiskal, Ekonomik Rejim Ve Getirilebilecek Yenilikler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 10.
[443] Cumhuriyetin 80. *Yılında Türk Şeker Sanayii*, ss. 14-15.
[444] *BCA*, 30.18.1.2.123.52.6, 24 Haziran 1950.
[445] Fahrettin Mutluay, *Türkiye Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Neşriyatı, Ankara 1964, Tablo 7.

Bu artış şeker sanayisinin gelişmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Şeker sanayinin geliştirilmesinde asıl fikir kaynağını Şeker Fabrikaları Umum Müdürü Baha Tekand'ın 13 Eylül 1950 tarihinde İşletmeler Vekaleti ile Ekonomi ve Ticaret Vekaleti'ne sunduğu rapor oluşturmuştur. Raporda Türkiye topraklarının şeker pancarı üretimine çok uygun olduğu, şeker pancarı ziraatı ile tarımda mono kültürden kurtularak planlanan dörtlü nöbetleşe tarıma geçilmesine katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Şeker pancarı ziraatının köylünün eline daha çok para geçmesine bunun da modern tarım aletleri kullanımını artırmasına katkısı vurgulanmıştır. Diğer Avrupa ülkelerinde fabrikaların 25-50 kilometre çevresindeki bölgelerden şeker pancarı topladığını, Türkiye'de ise 300 kilometreye kadar genişlediğini bu nedenle yeni fabrikalar kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Şeker fabrikalarının yaygınlaşmasının farklı bölgelerde şeker pancarı ziraatı sayesinde kalkınmayı hızlandıracağı iddia edilmiştir.

Bu rapor doğrultusunda DP Hükümeti Şeker Sanayi'nin genişletilmesine karar vererek 400 milyon liralık bir yatırım programı hazırlamıştır.[446] Şirket de bir etüt çalışması yaparak hangi şehirlerde fabrika kurulabileceği hakkında bir rapor hazırlayıp İşletmeler Bakanlığı'na sunmuştur. 28 Mart 1952 tarihli Türkiye Şeker Fabrikası AŞ'nin genel kurul toplantısında oluşturulan faaliyet raporunda yeni şeker fabrikaları kurulmasının gerekliliği şu maddelerle belirlenmiştir: Çok geniş alana yayılan şeker fabrikalarının bölgelerini daraltabilmek için yardımcı fabrikalar kurulmalı, pancar ekim alanları artırılıp nöbetleşe tarım uygulanarak daha fazla çiftçinin pancar tarımından gelir elde etmesi sağlanmalı, pancar ekonomisi tamamen teşkilatlanmalı, mevcut fabrikaların teknik şartları geliştirilmelidir.[447]

Baha Tekand tarafından hazırlanan 1953 yılına ait raporda önceki iktidar döneminde şeker pancarı üretiminin sınırlandırıldığı, şeker sanayinin sadece ihtiyacı karşılamaya yönelik olduğu, üretimin az olduğu yıllarda ithalat yapıldığı belirtilmiştir. Bu politikanın yanlış olduğunu savunan Tekand şeker sanayinin gelişmesinin çiftçiye katkıları üzerinde durur. Şeker sanayini geliştirmekte izlenmesi gereken yolları şöyle sıralar. Öncelikle mevcut fabrikaların yükünü hafifletmek için Sakarya, Amasya, Kütahya şeker fabrikaları tamamlanmalı, ardından şeker pancarı üretimine yeni alanlar açmak için

---

446 Turan Veldet, *30. yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara 1958, ss. 694-700.
447 *BCA*, 30.1.0.0.105.652.3, 18 Nisan 1952.

Konya'da yapılan fabrika gibi farklı bölgelerde fabrikalar kurulmalıdır. Şeker sanayi geliştirilirken çiftçinin de sermayeye katılımı kooperatifleşme ile sağlanmalıdır. Şeker sanayinin bir bütün olduğu düşünülerek çeşitli unsurlardan oluşan şeker sanayini bir birlik içinde toplamak gerekir. Şeker pancarı üretimine yeni açılan arazilerde tek mahsul üretiminden çoklu üretime geçilmesi, modern tarım aletleri ve girdileri ile tarımsal üretimin artacağı, bunun milli gelire katkısı da düşünülmelidir. Raporda şeker sanayinin kurulması gereken bölgeler harita üzerinde belirtilmiş, planlanan fabrikaların 1956-1957'ye kadar tamamlanabileceği tahmin edilmiştir.[448]

Artan şeker ihtiyacı ve şirketin sunduğu raporlar doğrultusunda 1953-1956 yılları arasında 11 yeni şeker fabrikası kurulmuştur. Fabrikaların üçü Fransız, sekizi de Alman şirketler tarafından yapılmıştır. 1953'te Adapazarı, 1954'te Konya, Amasya, Kütahya, 1955'te Susurluk, Burdur, Kayseri, 1956'da Erzurum, Erzincan, Elazığ ve Malatya şeker fabrikaları kurulmuştur.[449] Şeker sanayinin hızlı biçimde artışı 1955'ten itibaren kaynak ihtiyacını artırmıştır. Baha Tekand 1955 sonunda Başbakanlığa sunduğu raporunda mevcut fabrikaların tamamlanabilmesi için 175 milyon liraya ihtiyaç olduğunu, 114 milyon lirasının 1956 içerisinde mutlaka temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeni tesisler için ve işletme için gerekli kaynaklardan mahrum olduklarını açıklamıştır.[450]

Şeker fabrikaları kurulurken karayolları yeterli olmadığı için demiryolu ve su kaynaklarının bulunduğu yerler tercih edilmiştir. Ayrıca şeker üretimini artırma amacının yanında fabrikaların kurulduğu bölgenin kalkınmasına katkı sağlaması da düşünülmüştür. Bu nedenle siyasi etkiyle fabrika kurulmasına elverişli olmayan bölgelerde de şeker fabrikaları kurulmuştur.[451] Bu duruma Şeker Fabrikaları AŞ Genel Müdürü Baha Tekand da dikkat çekmiştir. Kurulacak yerlerin belirlenmesinde iktisadi ve teknik şartların göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir.[452] Özellikle Erzurum'un ikliminin şeker pancarı üretimine uygun olmaması ve fabrikanın zarar etmesi dolayısıyla eleştiriler olmuştur.[453] Bu hamleden sonra şeker sanayinin genişlemesi yavaşlamış ancak projeler devam etmiştir. Adana, Ankara ve Kastamonu'da yeni şeker fabrikaları kurulması

---

448 *BCA*, 30.1.0.0.105.652.11, 12 Ocak 1953.
449 *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1977*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları No: 210, s. 94.
450 *BCA*, 30.1.0.0.105.653.1, 9 Kasım 1955.
451 Salih Özel, a.g.e., s. 101.
452 Nazım Taygun, *Türkşekerin Öyküsü*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 1993, s. 134. 1949-1959 yılları arasında şeker, ispirto üretimi ve şeker fabrikaları aş'nin yıllık net karı için bkz. Ek 10, *BCA*, 30.01.0.0.105.654.1, 0.0.1959.
453 Yalçın Tuna, "İngiltere ve Amerika'ya göre Türkiye'de Kalkınma Anlayışı", *Ulus,* 23 Mart 1958.

planlanmıştır. Adana'da kurulacak fabrikanın farklı mevsimlerde şeker kamışından ve şeker pancarından üretim yapması planlanmıştı ancak bazı ekonomik zorluklar dolayısıyla bu fabrikanın kurulmasından vazgeçilmiştir. Ankara ve Kastamonu fabrikalarının ise inşasına 1957 ve 1958'de başlanmış, açılması 1962 ve 1963 yılında olmuştur. Devalüasyondan sonra şeker sanayisinde yerli makine kullanımına ağırlık verilmiştir. [454] Fabrikaların kurulması şeker üretiminin artmasında etkili olduysa da şeker fiyatlarına olumlu bir katkıda bulunmamıştır.

DP iktidara geldiğinde yıllık şeker üretimi yaklaşık 100 bin ton iken tüketimi 140 bin ton civarındaydı. Şeker fabrikalarının kurulmasıyla birlikte üretim tüketimi karşılayacak seviyeye gelmiş, en son 1955'te şeker ithalatı yapılmıştır.[455] Bundan sonra Türkiye şeker ihraç eden ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi 1956'dan itibaren şeker ihracatı ile de görevlendirilmiştir.[456] Şeker üretiminde Türkiye, Dünya 26.sı, Avrupa 9.su olmuştur.[457] Ayrıca bir günde işlenebilen şeker pancarı miktarı artırılarak ürün zayiatı da azalmıştır. 1950 yılında şeker fabrikalarının tamamında 24 saatte 7170 ton pancar işlenebilirken, 1960'ta 27.970 tona yükselmiştir. Toplam zayiat ise % 1,404'ten % 0,982'ye düşmüştür.[458] Üretimin artmasıyla şeker fiyatlarında düşüş beklenirken bunun tersine fiyatlar daha da artmıştır. DP muhalefette iken şekerin kilosunun 160 kuruş olmasını eleştirmekteydi. 1957'ye gelindiğinde 11 yeni fabrikada şekerin kilosu 95-110 kuruş arasında maliyetle üretilmekteyken, halka 260-270 kuruş arasında satılmaktaydı.[459] İhracatta ise maliyetinin bile çok altında fiyata kilosu 20-30 kuruşa şeker satılmaktaydı. İhraç fiyatının çok düşük tutulmasının nedeni dünya piyasalarında şeker kamışından elde edilen şekerin daha ucuz satılmasıydı.[460] Şeker Fabrikaları AŞ iç piyasada yüksek fiyattan şeker satarak dış piyasadaki zararı karşılamaktaydı. İç piyasada fiyatların yükselişinin diğer nedeni ise enflasyonun artmasıydı. 1958'den itibaren ekonomideki kötü gidişin etkisiyle artan karaborsacılık, şeker piyasasında da sıkça görülmekteydi.[461] Şeker fabrikalarının kurulması şeker

---

454 Cumhuriyetin 50. *Yılında Şeker Sanayiimiz*, s. 26.
455 Bülend Çaycık, a.g.e., s. 11.
456 *BCA*, 30.18.1.2.144.78.14, 14 Eylül 1956.
457 *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1997, s. 81-83.
458 *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1977*, ss. 52-53.
459 *Ulus,* 25 Ocak 1957; *Ulus,* 22 Mayıs 1958.
460 *Ulus*, 10 Şubat 1957.
461 *BCA*, 30.18.1.2.158.35.5.2, 0.0.1960; Karaborsacılık haberleri için bkz. *Ulus,* 17 Haziran 1958.

fiyatlarının düşmesine etki etmediyse de şeker pancarı tarımının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

4.1.4.2. Şeker Pancarı Üretimi

Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ kurulmasından itibaren şeker üretiminin yanında şeker pancarı üreticilerinin eğitilmesi ve gerekli teçhizatlar ile donatılmasını da görev olarak görmüştür.[462] Bu anlayışın etkisiyle şeker pancarı tarımı yapılan bölgelerde modern tarım alet ve girdilerine ulaşım biraz daha kolay ve hızlı olmuştur. Türkiye'de suni gübre kullanımında öncülüğü şeker pancarı üreticileri gerçekleştirmiştir. Kurum daha kaliteli tohum kullanımını ve salma sulama yerine yağmur sulamanın teşviki konusunda da önemli katkılarda bulunmuştur.[463] Kaliteli tohum üretebilmek için 1951 yılında Eskişehir'de "Deneme ve Biyoloji Laboratuvarı" açılmış, 1952'de Teknoloji Laboratuvarı açılmıştır.[464] Bunun yanında 23 Aralık 1955 tarihinde Şeker pancarı tohumu ıslah ve üretme işleriyle uğraşmak amacıyla İstanbul merkezli Tohum Islah ve Üretme AŞ kurulmuştur.[465]

Şeker pancarı üretimi çiftçinin iş gücünü daha fazla değerlendirmesine ve daha fazla kazanç elde etmesine de imkan vermiştir. Çünkü şeker pancarı tarımı diğer mahsullere göre daha fazla işgücü ve el emeği istemektedir.[466] Şeker pancarından elde edilen kazancın ve şeker fabrikalarının artışına paralel olarak şeker pancarı üreticisi ve şeker pancarı ekilen arazide de büyük artış görülmüştür. (Bkz. Tablo 5.6) 1950'de 97.400 olan pancar üreticisi sayısı 1960'ta 254.870'e, 509.527 dönüm olan pancar ekilen arazi 2.029.017 dönüme çıkmıştır. Aynı dönemde şeker pancarı rekoltesi de 855.066 tondan 4.384.841 tona yükselmiştir.

Yıllar	Pancar Eken Çiftçi Sayısı	Ekim Alanı Dönüm	Pancar Rekoltesi Bedeli Ödenen
1950	97.400	509.527	855.066
1951	102.413	507.593	1.363.312
1952	100.585	480.196	1.068.938
1953	96.655	526.006	1.170.352
1954	97.525	703.034	1.164.015

[462] Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, s. 693.
[463] Cumhuriyetin 80 Yılında Türk Şeker Sanayii, s. 32.
[464] Salih Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, Pankobirlik Yayınları, Ankara 2007, s. 103.
[465] *BCA*, 030.18.01.02.141.107.3, 23 Aralık 1955.
[466] *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri,* s. 56.

1955	130.805	950.477	1.736.408
1956	150.761	1.195.092	1.791.192
1957	170.132	1.439.075	2.206.357
1958	177.345	1.401.189	2.338.280
1959	209.653	1.640.651	3.468.826
1960	254.870	2.029.017	4.384.841

Tablo 5.6. 1950-1960 Arası Pancar Eken Çiftçi, Pancar Ekim Alanı Ve Pancar Rekoltesi[467]

Şeker pancarı üretimine rağbetin artması üzerine daha fazla üreticinin bu imkândan yararlanabilmesi ve daha iyi verim alabilmek için 1952'den itibaren üçlü münavebeden (nöbetleşe tarım) dörtlü münavebeye geçilmiştir. Münavebeli tarım bitki hastalıklarıyla mücadele açısından etkili olduğundan rekolteyi de (dönüm başına üretim) olumlu biçimde etkilemiştir.[468] Türk tarımında ilk olarak pancar üretiminde görülen münavebeli tarım ertesi yıl ekilen mahsullerin de rekoltesinin artışına katkı sağlamaktadır. Profesör Reomer'in 1937 yılında Türkiye'de yaptığı araştırmalarda pancar sonrası buğday ekilen arazilerde buğday veriminin % 17 arttığı tespit edilmiştir.[469] Şeker pancarı üretiminin tarıma önemli bir katkısı da şeker pancarı yapraklarının gübre olarak kullanılmasıdır. Şeker pancarı yapraklarından elde edilen gübre arpa ve buğday veriminin %14-20 oranında artmasına katkıda bulunmuştur.[470] DP iktidarında şeker pancarı üretimi, verimi ve ekim alanı artmasına rağmen hektar başına alınan verimde Dünya ortalamasının çok altındadır. Bunun nedenleri arasında gübre kullanımının yeterli olmamasının büyük payı vardır. Şeker pancarı veriminin artışında hayvan gübresinin önemli bir katkısı olmamakta, suni gübre ile verim önemli ölçüde artmaktadır. Ancak suni gübre fiyatlarının yüksek olması yeterli miktarda gübre kullanımını engellemiştir. Hektara bir ton gübre verilmesi gerekirken ancak 500 kg. hatta daha az verildiğinden,[471] şeker pancarı tarımında Dünya standartlarına ulaşılamamıştır. Ancak özellikle şeker fabrikası kurulan ve üretim çeşitliliğinin az olduğu İç Anadolu, Doğu Anadolu gibi bölgelerde çiftçiye önemli bir kazanç sağlanmıştır. 1950'de çiftçiye 53.136.458 lira pancar bedeli ödenirken, bu para şeker sanayisinin ve şeker pancarı üretiminin artması

---

[467] *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1977,* s. 33.
[468] Cumhuriyetin 80. *Yılında Türk Şeker Sanayii*, s. 33.
[469] *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, s. 74.
[470] *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri,* s. 77.
[471] *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri,* ss. 60-62.

sonucu 1960'ta 665.892.652 liraya yükselmiştir.[472] Şeker pancarı üretiminin tarıma bir diğer katkısı da yan ürün olan pancar yaprağı, küspesi ve melasının (şeker üretimi sırasında ortaya çıkan kahverengi bir şurup) besiciliğe katkısı olmasıdır.[473] Pancar küspesinden yapılan hayvan yemi özellikle ineklerde süt artışında büyük katkı sağlamaktadır. Ancak bu küspenin bozulmadan ulaştırılması gibi sorunlardan dolayı süt veriminin artışına istendiği gibi katkıda bulunulamamıştır.[474] Şeker pancarı tarımının bir diğer katkısı da ispirto üretimidir.[475] 1950 yılında yan ürün olarak 17.287 ton melas işlenerek 5.162.095 litre alkol üretilmiş, 1960'ta 57.860 ton melastan 16.090.776 litre alkol üretilmiştir.[476]

DP döneminde şeker pancarı üretiminin artışı şeker üreticileri kooperatiflerinin artışına da katkı sağlamıştır. Pancar üreticilerinin kooperatifleşmesi süreci 1951'de başlar. İlk olarak Kocaeli Pancar Ekicileri Kooperatifi kurulmuş, bu kooperatif Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi adını alarak Adapazarı Şeker Fabrikası'nın 10 milyon liralık sermayesinin 3 milyon lirasına katılmışlardır.[477] Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Genel Müdürü Baha Esat Tekand pancar kooperatiflerinin çiftçiye rehberlik, modern girdiler temini gibi konularda önemli katkıları olduğunu bildiğinden kooperatiflerin kurulmasına sürekli katkıda bulunmuştur.[478] Dönem içerisinde pancar kooperatifi sayısı 16'ya kadar çıkmıştır.[479] Pancar kooperatiflerinin sayısının artmasıyla 1953 yılında Eskişehir'de Pancar Kooperatifleri Bankası AŞ kurulmuştur. Bu kurumun adı 19 Ocak 1955'te Şekerbank olmuştur.[480] Kooperatifler ve Pancar Kooperatifleri Bankası şeker pancarı üreticilerine gerekli malzemeler için kredi verilmesi, şeker fabrikalarına ortaklık gibi konularda hizmette bulunmuşlardır. Dönem içerisinde kurulan 11 şeker fabrikasının 5'i bu kooperatiflerin ortaklığıyla kurulmuştur.[481] Şeker üretimini ve ticaretini düzenlemek için ise 22 Haziran 1956 tarihinde 6747 sayılı Şeker Kanunu hazırlanarak yürürlüğe

---

472 Fahrettin Mutluay, a.g.e., Tablo 14.
473 Cumhuriyetin 50. *Yılında Şeker Sanayiimiz*, s. 68.
474 *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, s. 78.
475 *50 Yılda Türk Sanayi*, Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara 1973, s. 27.
476 Salih Özel, a.g.e., ss. 116-126.
477 *Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, s. 13.
478 Salih Özel, a.g.e., s. 102.
479 Nazım Taygun, a.g.e., s.138.
480 Osman Arolat, Murat Koraltürk, *Şekerbank'ın 60 Yılı: Bizim Hikâyemiz Türkiye'nin Hikâyesi*, Şekerbank Yayını, İstanbul 2014, s. 64.
481 *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1977*, s. 128.

girmiştir.[482] Türkiye'nin ilk şeker kanunu olma özelliğine sahip bu düzenleme ile şeker sanayisinin kurulması, şeker pancarı üretimi, şeker fiyatlarının belirlenmesi, ithalat ve ihracat kararları konularında şartlar ve yetkili kurumlar belirlenmiştir.

DP döneminde şeker pancarı üretimi ve şeker üretiminde büyük bir atılım gerçekleşmiş, Türkiye kendi şekerini üretebilir hale gelmiştir. Bu atılımın şeker pancarı üreticilerine önemli katkısı olmuştur. Ancak şeker fiyatlarının düşürülmesi amacına ulaşılamamış, maliyetlerin de etkisiyle şeker fiyatları yükselmeye devam etmiştir. Bu nedenle dönem boyunca Türkiye şeker tüketiminde Dünya sonuncusu kalmaya devam etmiştir.

4.1.5. Meyvecilik, Sebzecilik Ve Fidancılık

DP Döneminde özellikle fındık, üzüm, zeytin gibi meyvecilik faaliyetleri başta olmak üzere tüm meyvecilik faaliyetleri ihracat değeri dolayısıyla geliştirilmeye çalışılmıştır. Şehirlerin taze meyve ve sebze ihtiyaçlarının karşılanması da dikkat edilen hususlar içerisinde olmuştur. Öncelikle yaş meyve ihracatını teşvik amacıyla ihracat muamelelerini kolaylaştıracak tedbirler görüşmek, konuyla ilgili görüşleri dinlemek için bir meyvecilik ve sebzecilik kongresi düzenlenmiştir. 16-17 Ekim 1950'de düzenlenen meyve ve sebze kongresinde tren saatlerinin üreticilerin istekleri göz önünde tutularak ayarlanması, mümkün olduğunca hızlı yüklenip indirilmesi, boş kasalar gönderilirken indirim uygulanması, kafesli vagonların artırılması kararları alınmıştır.[483]

Bakanlık köylüye dağıtılmak için fidan yetiştirme işine önem vermiş, dönem boyunca ağaç ve meyve üretiminin artışı sağlanmıştır. (Bkz. Tablo 5.1) Örneğin elma ağacı DP iktidara geldiğinde 6.366.000 adet iken, 1960'ta iki kat artarak 13.803.000 olmuştur. Oran bakımından en büyük artış şeftalide görülmüştür. 1.464.000 olan şeftali ağacı sayısı yaklaşık dört kat artarak 4.190.000 olmuştur. Meyve üretiminde de benzer bir artış görülmüştür. Elma üretimi 1950'de 125.407 bin ton iken 1959'da 267.870 bin tona, üretimin düşük olduğu 1960'ta ise 207.900 bin tona yükselmiştir. Aynı yıllarda şeftali üretimi 9.280 bin ton, 81.195 bin ton, 57.660 bin ton, kayısı üretimi 51.045 bin ton, 104.180 bin ton, 42.900 bin ton, incir üretimi 86.104 bin ton, 155.645 bin ton, 145

---

482 *Resmi Gazete*, 29 Haziran 1956.
483 *Milliyet*, 20 Ekim 1950.

milyon ton olmuştur.[484] Üretimin yüksek olduğu 1959 yılını dönemin sonu olarak alırsak şeftali üretiminin yaklaşık dokuz kat diğer meyvelerin ise iki kat arttığı görülmüştür.

DP döneminde meyvecilik faaliyetleri için verilen kredilerde de artış görülmüştür. 1952 Devlet Üretme Çiftlikleri bütçesi görüşülürken meclise 1951'de yapılan işler sunulmuştur. Bu rapora göre 1951 yılında az bir bedel karşılığında 68.500 meyveli, 149.000 meyvesiz fidan ve 45.000 de bedelsiz fide dağıtılmıştır. Fidan dağıtımı hızlandırılmış, meyvecilik konusunda kurslar açılmıştır.[485] Özellikle orman köylüleri meyveciliğe teşvik edilmiştir. Böylelikle orman köylülerinin ekonomik gelirleri artırılmak istenmiştir.

Meyveciliğin kalkındırılmaya çalışıldığı DP döneminde önemli sorunlardan birisi yaş meyvelerin pazara ulaştırılması sorunudur. Ulaşım imkânlarının eksikliği ve meyvelerin fiyatı yükselene kadar depolarda bekletilmesi gibi sebeplerle ürünler olgunlaşmadan toplanmaktadır. Bu konuya değinen Burhan Felek ham meyve satışının denetlenerek yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca turfanda döneminde sebzelerin aşırı pahalı olduğunu kabzımalların fazla kar payı koyduklarını, üreticiye kar etme imkânı vermediklerini açıklamıştır.[486] Depolama şartlarının eksikliği de önemi bir sorundur. Şehirlerde satılan mandalina ve portakallar fiyatlar yükselene kadar buzhanelerde bekletilmekteydi. Buzhaneler meyvenin özelliğine göre farklı ısı bölmelerinden oluşmadığı için bu meyvelerin çoğu donmaktaydı.[487] Burhan Felek meyvelerin henüz olgunlaşmadan toplandığını, karpit lambası veya diğer hilelerle sarartıldığını belirtmiştir. Gerekli denetimlerin olmamasını ve Milli Korunma Teşkilatının manavlara beş günlükten eski meyvelerin satışını yasaklamasını bu hilenin sebepleri olarak görmüştür.[488] DP iktidarı meyve fiyatlarına müdahalelerde bulunmuş; ancak dönemin sonlarına doğru artan enflasyonun etkisiyle meyve ve sebze fiyatları da aşırı derecede yükselmiştir.

---

484 İstatistik Göstergeler, s.196
485 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 13, T. 2, 50. Birleşim, 28 Şubat 1952, 1952 Devlet Üretme Çiftlikleri Bütçe Raporu, s. 7.
486 Burhan Felek, "Meyve ve Sebze Meselesi", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1953.
487 *Milliyet*, 25 Aralık 1953.
488 Burhan Felek, "Ham Yemiş Davası", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1957; Burhan Felek, "Meyve Davası", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1957.

Yıllar	Elma	Şeftali	Kayısı	İncir
1948	5.803	1.101	5.622	4.109
1949	6.273	1.152	5.730	4.176
1950	6.366	1.142	5.801	4.469
1951	6.820	1.267	6.083	5.111
1952	7.818	1.670	6.647	5.196
1953	8.608	2.213	6.850	5.219
1954	9.173	2.333	6.987	5.656
1955	10.046	2.716	7.287	6.147
1956	10.796	2.876	7.609	6.208
1957	11.375	3.559	7.570	6.309
1958	11.803	3.667	7.600	6.376
1959	12.807	4.190	7.599	6.472
1960	13.803	4.464	8.289	6.459

Tablo 5.7. Seçilmiş Meyvelerde Ağaç Sayısı (bin)[489]

4.1.5.1. Fındık

Türkiye'nin Dünya'da en büyük üreticisi olduğu fındık aynı zamanda en önemli ihracat meyvesidir. Karadeniz bölgesinin önemli bir geçim kaynağı olan fındık talep gören bir ihracat meyvesi olduğundan takas yoluyla ticarete dâhil edilmemekte, dövizle ihracatı yapılmaktadır. Bu nedenle hükümet fındık fiyatlarının yüksek tutulmasına önem vermiştir. Fındık fiyatlarını desteklemek için kabuklu fındık kilosu 100 kuruş olarak belirlenmiştir. Fındık tüccarları ile 24 Ocak 1952'de yapılan toplantıda fındık ihracatına konan 90 dolar asgari fiyatın kaldırılması fikrine Karadenizli tüccarlar karşı çıkmıştır. Fiyatların çok düşeceği iddia edilmiştir. Tüccarlar fındığın takas usulü ile satışına izin verilmesi ve kabuklu fındığa müdahale fiyatının 10 kuruş artırılarak 110 kuruş olmasını istemişlerdir. Yetkililer konuyu görüşmüş, Fındık konusunda teşkilatsızlığın önemli sorun olduğu dile getirilmiş. Fiskobirlik (Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) tek satıcı olursa sorunların çözülebileceği belirtilmiştir.[490] 1951 yılına ait Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda fındık üretimi ve ihracatı ile ilgili şu bilgiler verilmiştir: Türkiye'nin kabuklu fındık üretimi 80 bin ton olmuştur. Diğer fındık üreten ülkelerden İtalya'da 28 bin ton, İspanya'da 20 bin ton civarıdır. Türkiye'nin iç fındık üretimi ise 35 bin ton civarıdır. Bu iç fındığın 17.545 tonu 41 milyon liraya ihraç edilmiştir. Ancak en

---

489 İstatistik Göstergeler, s. 194.
490 *BCA*, 30.0.1.0.0.76.480.3, 24 Ocak 1952.

çok fındık ihraç edilen Almanya ve İngiltere'nin fındık alımına sınır koyması fiyatları düşürmektedir. Kalan fındığın takas usulü ile satışı fiyatları daha da düşüreceği için bu duruma sıcak bakılmamaktadır. İngiltere'ye kredi ile satış ve iç fındığın 220 kuruşa müdahale alımları gibi tedbirler kabul edilmiştir.[491] Alım fiyatı 28 Ocak 1952'den itibaren 230 kuruşa çıkarılmıştır.[492] Müdahale alımından sonra Dünya piyasalarında fındığın kilosu 40 kuruşa düşmüştür. Bakanlık zarar etmemek için fındığı karşılıklı ticaret içerisine almıştır. Dış piyasalarda diğer ürünlere göre daha kolay satılan ve döviz elde edilebilen fındığın karşılıklı ticaret içerisine alınması tüccarların tepkisine yol açmıştır.

Hükümetin müdahale alımları arşivlerdeki resmi belgelere göre 1957 yılına kadar devam etmiştir. Müdahale alımlarında Dünya piyasalarının üstünde fiyat vererek devletin zarar etmesi, serbest ticaret isteyen tüccarların eleştirilerine neden olmuştur. Hükümetin stokun da artmasıyla birlikte 1958 mahsulünden itibaren fındık fiyatlarını Dünya piyasalarına göre belirleme kararı, fındık üreticisini koruma anlayışından uzaklaştığını göstermiştir.[493]

Fındık fiyatlarındaki düşüş, istatistiki bilgilere bakıldığında fındık ağacı sayısını ve fındık üretimini etkilememiştir. Fındık her sene aynı randımanı vermediğinden DP'nin iktidara geldiği 1950'de mahsul 26.057 ton gibi düşük bir seviyedeydi. 1951'de ise 93.224 ton ürün elde edilmişti. 1956'ya kadar dalgalı artış devam etmiş ve 151.001 ton mahsul alınabilmiştir.1956'dan itibaren üretim azalmış, 1959'da 104.705 ton, 1960'ta ise 58.470 ton mahsul alınmıştır. Dönem boyunca fındık ağaç sayısı artmasına rağmen 1948-1949 yıllarındaki sayıya ulaşamamıştır. 1950'de 127.531 olan fındık ağacı sayısı 1960'ta 161.005'e çıkmıştır.

---

491 *BCA*, 30.0.1.0.0.84.532.10.1, 11 Aralık 1951.
492 *BCA*, 30.0.1.0.0.84.533.1.1, 10 Mart 1952.
493 *Cumhuriyet,* 11 Şubat 1959.

Yıllar	Ağaç (bin)	Üretim (ton)
1948	167.615	50.573
1949	169.848	92.319
1950	127.531	26.057
1951	131.723	93.224
1952	142.280	77.850
1953	142.381	46.067
1954	145.329	123.141
1955	147.357	52.629
1956	151.288	151.001
1957	157.029	73.353
1958	157.898	132.183
1959	159.605	104.705
1960	161.005	58.470

Tablo 5.8. 1948-1960 Yılları arasında Fındık Ağaç Sayısı Ve Ürün Miktarı[494]

4.1.5.2. Üzüm

DP İktidarında fındık gibi kuru üzüm de destekleme alımlarıyla fiyatı yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Üzüm farklı şekillerde değerlendirilse de kuru üzüm Türkiye'nin önemli bir ihracat ürünüdür. DP İktidarının ilk yıllarında üzüm bağlarının artırılması için asma fidanları dağıtılmış, bağ kurulması için kredi verilmiştir. Ziraat Bankası müdürü bağcılığa beş dekara kadar kredi verileceği, dekar başına 335 lira olan kredinin beş yıl sonra tahsil edilmeye başlanarak on yıla kadar vadeli olacağını duyurmuştur.[495] 1953'te Başbakan, tütün, üzüm, incir ihracatında Türkiye'nin rakibi olan Yunanistan'ın devalüasyona gitmesinin satışlara etkisi olmayacağı görüşünü savunmuştur. Başbakanının yorumu bazı yazarlar tarafından fazla iyimser bulunmuştur.[496] Kuru üzüm ihracatı ile ilgili alınan tedbirler hakkında Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş'a da soru sorulmuş, üretim ve ihracat için gerekli tedbirlerin alındığını, Yunanistan'ın kendi satışlarını etkilemeyeceği, bu nedenle de prim verilmesinin düşünülmediğini

494 İstatistik Göstergeler, ss. 198-200.
495 *Milliyet*, 6 Ocak 1952.
496 Esad Tekeli, "Bazı İktisadi Meselelerimize Dair", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1953.

söylemiştir.[497] Ancak Aralık ayında diğer rakip ülkelerin prim uygulaması sebebiyle Türkiye de prim verme kararı almışsa da bunun çiftçiye pek yararı olmamıştır. Çünkü prim ödemesi üreticiye değil, diğer rakip ülkelerdeki gibi tüccara ihracat sırasında yapılmıştır. Bakan Fethi Çelikbaş çiftçinin de desteklenmesi açısından Ziraat Bankası'na üzüm üreten çiftçilerin borçlarının ürünlerini satana kadar ertelenmesini, Tariş'in de uygun fiyattan alım yapması talimatını verdiğini bildirmiştir.[498] Bakan Çelikbaş'ın sözlerine karşılık DP Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant Türkiye'nin rakibi ülkelerin henüz mahsul alınmadan yaptıkları anlaşmalarla üzümün tonunu 250 dolara sattığını, Türkiye'nin ise geç kalındığı için tonunu 200 dolara satmak zorunda kaldığını söylemiştir. Alakant buğday üreticisinin yüksek fiyatlarla desteklendiği gibi pamuk, tütün, üzüm üreticilerinin de desteklenmesi gerektiğini, aksi takdirde üreticinin mahsulünü tüccara düşük fiyata satmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Primin çiftçiye değil de ihracatçıya verilmesi ihracatçının malları daha ucuza satmasına yol açtığını ifade eden Alakant, Amerikan senatosunda bir senatörün Türk hükümetinin kendilerinden aldıkları dolarlarla üzümü ucuza satıp kendileriyle rekabet ettiğini, bu nedenle Türkiye'ye yardımların kesilmesi gerektiğini söylediğini aktarmıştır. Ayrıca Yunan temsilcileri de Türk ihracatçılarının mallarının fiyatını düşürmesinin, kendi ticaretlerini olumsuz etkilediği şikâyetinde bulunduğunu aktarmıştır.[499] Meclisteki konuşmalardan anlaşıldığı üzere DP hükümeti üzüm üreticilerini Tariş'in veya Tekel'in kısıtlı alımlarıyla korumaya çalışsa da, döviz kaynağı sağlayan kuru üzüm ihracatına daha fazla önem vermiştir.

1954'te kuru üzüm ihracatını teşvik için prim verilmesi planlanmış, buna göre serbest dolar ile ihracata 18 kuruş, EPU paraları veya sterlinle ihracata 16 kuruş, kliring anlaşmaları doğrultusunda ticarete 12 kuruş prim verilmesi kararlaştırılmıştır.[500] Tarım Bakanlığı ihracat özelliğinden dolayı önem verdiği üzüm üretimini artırmak için Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarını, Devlet Üretme Çiftliklerinin fidan imkanlarını kullanmıştır. 1950'de 561.119 olan asma sayısı, ABD'den ithal edilen aşılı asma fidanlarıyla 1960'ta 757.120 olmuştur. Bu çabalar sonucunda üzüm üretimi 1950'de 1.399.337 tondan, 1960'ta 2.775.200 tona çıkarak on yıl içinde iki kattan fazla artış

---

497 *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9 C. 25, 2. Birleşim, 9 Kasım 1953, s.79.
498 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.9 C. 26, 15. Birleşim, 9 Aralık 1953, s. 96.
499 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.9 C. 26, 15. Birleşim, 9 Aralık 1953, ss. 97-108.
500 BCA, 30.18.1.0.133.77.9, 21 Eylül 1953.

göstermiştir.[501] Asma sayısı artışına göre üretimin daha fazla olmasında Amerika'dan getirilen kaliteli asma çubuklarının etkisi görülmüştür. DP döneminde ihracat ve döviz artışı sağlayabilmek amacıyla bağcılık gibi zeytincilikte de önemli artış görülmüştür.

4.1.5.3. Zeytincilik

Bir Akdeniz bitkisi olan zeytin ağacının anavatanı olan Anadolu'da eski çağlardan beri zeytincilik ve zeytinyağı üretimi yapılmaktadır. DP iktidara geldiğinde Akdeniz ve Ege kıyılarında çok büyük oranda yabani zeytin ağacı bulunmaktaydı. Cumhuriyet kurulduğunda Rumların terk ettiği arazilerde zeytincilik oldukça gerilemişti. Atatürk döneminde Tariş'in kurulmasıyla zeytincilik alanında başarılı işler yapılmıştır. Ancak Türkiye İspanya, İtalya, Yunanistan gibi diğer Akdeniz ülkelerine kıyasla zeytin üretiminde çok geride kalmıştır.

DP İktidarı, 1951 yılında zeytin üretimini artırmak için devlete ait yabani zeytinlikler 3573 sayılı Zeytincilik Kanununa göre halka dağıtılmaya başlanmıştır. Yabani Zeytinliklerin Aşılanması kanununda değişiklikler yapılarak aşılama işleri hızlandırılmıştır.[502] Hükümetin yabani zeytinlikleri köylüye dağıtmasını yanlış bulan Milliyet Gazetesi yazarı Nevruzoğlu köylülerin bu ağaçları özellikle kurutarak bu elde ettikleri arazide hububat ekildiğini yazmıştır. Antalya civarında 90 milyon delicenin olduğunu, şayet bunlar aşılanıp meyve verir hale geldikten sonra köylüye ucuz fiyatla satılırsa yılda 40 bin ton olan zeytinyağı üretiminin 160 bin tona çıkabileceğini belirtmiştir.[503] DP hükümetinin yabani zeytinlikleri dağıtmaya devam etmesiyle zeytinlik alanları 1950'de 297 bin hektar iken, 1960'ta 548 bin hektara yükselmiştir.[504] İhraç imkânlarının artması zeytinciliğe verilen önemi de artırmıştır.

DP'nin zeytincilik politikasının diğer bir hedefi de zeytinyağı ihracatçısı ülkeler arasında kendine bir yer edinmektir. Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe'nin bu yöndeki açıklamalarına karşılık Ulus yazarı Vedat Dicleli, yıllık ortalama 33 bin ton zeytinyağı üretildiğini, buna karşılık 34 bin ton tüketildiğini yazmış, böyle olduğu halde bakanın zeytinyağı ihracı konusundaki sözlerinin spekülatörlerin işine yarayacağını savunmuştur. Ayrıca Türkiye'de zeytinyağı fiyatlarının Dünya fiyatlarının çok üstünde olmasının da bu

---

501 İstatistik Göstergeler, ss. 194-196.
502 BCA, 30.18.1.0.127.84.7, 15 Kasım 1951.
503 F. Nevruzoğlu, "Yabani Zeytin Ağaçları", *Milliyet*, 17 Nisan 1951.
504 İstatistik Göstergeler, s. 177.

hedefin gerçekleşmesini engelleyici bir rol oynayacağını belirtmiştir.[505] Nihayetinde Türkiye'nin zeytinyağı üretimi ancak ülke ihtiyacını karşılamaya yettiğinden ilk yıllarda zeytinyağı ihracı sınırlandırılmıştır. Zeytin üreticileri 1951'de Başbakan Adnan Menderes'e düşük zeytin fiyatlarını gerekçe göstererek zeytinyağı ihracının serbest bırakılması ricasında bulunmuşlardır. Ancak öncelikle ülke ihtiyacı düşünülerek zeytinyağı ihracına 5 bin ton kota konulmuştur. Hükümetin zeytin ihracatçılığı hedefi ancak 1956 yılında gerçekleşebilmiştir. 1956 yılında zeytinyağı üretiminin 65 bin tona çıkması ihracat yapılmasını sağlamıştır. Ancak zeytin bir yıl fazla bir yıl az ürün verdiğinden 1957'de zeytinyağı üretimi 35 bin tona düşmüştür. Üretimin azlığı fiyatların 750 kuruşa kadar çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle hükümet zeytinyağı fiyatlarına müdahale etmiş, bu da zeytinyağının piyasada bulunamamasına yol açmıştır.[506] Hükümet zeytinyağının piyasada bol olduğu dönemlerde dolar ihtiyacının da etkisiyle ihracatı teşvik etmiş, ancak az ürün olduğu senelerde narh koyarak fiyatların yükselmesini önlemeye çalışmıştır. Hükümetin bu şekilde fiyatlara müdahalesi eleştirilerek, bu uygulamanın üretimi engellediği ifade edilmiştir.[507]

Başbakan Adnan Menderes'in isteği üzerine 1955'te zeytincilik hakkında bir rapor hazırlanmıştır. "*Türkiye Zeytinciliği Hakkında*" başlıklı raporda Dünya'da en çok zeytinyağı üreten İspanya'nın 1,600 bin hektar zeytinlik sahasında 180 milyon zeytin ağacı ile yılda 500-600 bin ton zeytinyağı üretmekte olduğu belirtilmiştir. Türkiye ise 2 milyon hektar zeytin üretimine müsait arazide 20 milyon zeytin ağacı ile yılda 40-60 bin ton zeytinyağı üretmektedir. Türkiye zeytin sahasını verimli biçimde kullanırsa yılda 600-700 bin ton zeytinyağı üretilebileceği hesaplanmıştır. Bunun mali değerinin bir milyar lira civarında yani bütün ihracat potansiyelimiz kadar olduğu belirtilmiştir. Bu hamlenin başarılabilmesi için üretim kooperatifleri, bölge birlikleri, federasyon kurulmasını, devlet imkânlarından ve dış yardımlardan bütçe ayrılmasını önermiştir.[508] Rapor doğrultusunda adımlar atılmaya çalışılmış, Türkiye Zeytincilik Kongresi düzenlenmiş ve şu kararlar alınmıştır. Türkiye'deki bütün yabani zeytinlikler aşılanarak köylüye dağıtılacaktır. Boş araziler devlet tarafından zeytinlik haline getirilecektir. Zeytin üretimini artıracak tedbirler alınacak, zeytinin sabun imalinde kullanılması önlenirse

---

505 Vedat Dicleli, "Zeytin Yağı İhracı Mümkün mü", *Ulus*, 14 Eylül 1950.
506 *Milliyet,* 14 Mayıs 1958.
507 Yalçın Tuna, "İktidarın Yeni Ekonomi Politikası", *Ulus*, 1 Aralık 1957.
508 *BCA*, 30.0.1.0.0.80.509.6, 24 Mart 1955.

zeytinyağının kilosunun 1 liraya düşeceği öngörülmüştür.[509] Ancak bu hedef gerçekleşmemiş hatta dönem boyunca zeytinyağı fiyatları artmıştır. 1950'de Ankara'da zeytinyağının kilosu 2 lira 25 kuruş iken, hayat pahalılığının da etkisiyle 1960'ta 6 lira 43 kuruşa çıkmıştır.[510]

4.1.5.4. Çay

Cumhuriyet döneminde çay üretimi 6 Şubat 1924 yılında kabul edilen 407 sayılı "Rize Vilayeti ile Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay Yetiştirilmesi" kanunu ile başlamıştır.[511] Aynı yıl işleri organize etmesi ve yürütmesi için Ziraat Umum Müfettişi Zihni Derin görevlendirilmiştir. Batum'dan getirilen çay tohumu ile ilk çay tarımı Rize'de başlamış, ancak halkın ilgisizliğinden dolayı ilk denemede istenilen sonuçlar alınamamıştır. 1937'de çay konusu tekrar ele alınarak üretimine yeniden başlanmıştır. Başarılı sonuçlar alınması üzerine 3788 sayılı "Çay Kanunu" 2 Nisan 1940'ta yürürlüğe girmiştir.[512] Bu kanun ile çay üretimi belirli bölgelerde desteklenmeye başlanmıştır. Çay üretiminin desteklenmesi ile çay ekilen alan 1945'te 20.370 dekara yükselmiştir. Üretilen kuru çay miktarı ise 50 tonu geçmiştir.[513] Çay üretiminin artmasına rağmen tüketimi karşılamadığından, yapılan çay ithalatı ise döviz kaybına yol açmaktaydı.

DP döneminde çay üretilen alan, çay üretimi, çay işlenen fabrika sayısı büyük hızla artmıştır. Ancak bu dönem çay tüketiminin de büyük oranda arttığı dönem olmuştur. Bu nedenle çay üretimi artmasına rağmen çay ithalatı da devam etmiştir. Kerim Ömer Çağlar 1950 yılında çay üretimi hakkında şu bilgileri vermiştir. Rize ve Çevresinde 200 bin kişinin geçindiği 30 bin dönümlük çay bahçesinin yer aldığını, bu bahçelerde yıllık ortalama 200 ton çay üretildiğini, Türkiye'nin yıllık çay tüketiminin 1500 ton olduğunu belirtmiştir. Rize Çay Fabrikası'nın 1,5 milyon liralık gerekli aletleri alındığında fabrikanın 20 bin dönümün çayını işleyebileceğini iddia etmiştir. Çiftçilerin bahçelerine gereği gibi bakması durumunda ve yeni fabrikalar açılıp çay üretim sahası artırıldığında Türkiye'nin tüm çay ihtiyacının hatta fazlasının üretilebileceğini belirtmiştir.[514] Hükümet

---

509 *Milliyet,* 26 Ekim 1956.
510 İstatistik Göstergeler, s. 542.
511 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 2, C. 5, , 96. İctima, 6 Şubat 1340, s. 281.
512 Resmi Gazete, 2 Nisan 1940, s. 13582.
513 Ali Rıza Saklı, Türk Çayının Dünü Ve Bugünü: Çayın Bölge Tarihindeki Yeri Ve Çaykur'un Üreticiye Devri İçin Bir Model Çalışması, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.
514 Kerim Ömer Çağlar, "Çay Ziraatimizin İstikbaline Dair", *Ulus*, 25 Aralık 1950.

de aynı düşünceye sahip olduğundan dönem içerisinde 3788 sayılı çay kanununun uygulandığı araziyi genişletmiştir. 1951'de Fındıklı ve Çaykara ilçelerinde,[515] 1955 yılında Giresun Merkez, Bulancak, Keşap, Tirebolu, Görele ilçelerinde sahilden 15 kilometre içeriye kadar rakımı 500 metreyi geçmeyen bölgelerinde, Trabzon'un Yomra ve Arsen'in sahilden 4 kilometre içeriye kadar bölgelerinde,[516] 1956 yılında Trabzon'un Merkez, Araklı, Vakfıkebir ilçelerinde 5-15 kilometre içeriye kadar rakımı 500 metreyi geçmeyen bölgelerinde çay üretimi desteklenmiştir.[517] Çay ekilen arazilerde artış gazetelerde çay üretiminin arttığı, çay fabrikalarının kurulduğu haberlerinin görülmesini sağlamıştır. Çay üretimine destek kredileri artırılmış, çay kooperatiflerinin kurulması desteklenmiştir.[518]

1957'den itibaren ekonominin bozulmasından dolayı, çay üreticisine destekleme kredisi verilmemesine rağmen çay üretimi devam etmiştir.[519] Elde edilen verilere göre çay üretimi 1950'de 208 ton iken, 1958'de 3263 tona yükselmiştir. 1950'de üretilen çay, ihtiyacın ancak %11,9'unu karşılarken, 1958'de tüketilen çay yaklaşık dört kat artmasına rağmen üretilen çay ihtiyacın %50'sini karşılamıştır. (Bkz. Tablo 5.9) çay üretiminin artışıyla, çay fabrikaları ve atölyeleri de artmıştır. 1950-1959 yılları arasında Rize'de kurulan 3 fabrika ve 11 atölyenin imalat mevsiminde günlük kapasitelerinin toplamda 365 ton olduğu tespit edilmiştir.[520]

---

515 *BCA*, 30.18.1.2.127.97.5, 27 Aralık 1951.
516 *BCA*, 30.18.1.2.140.81.19, 6 Eylül 1955.
517 *BCA*, 30.18.1.2.144.76.20, 14 Eylül 1956.
518 *Zafer*, 2 Eylül 1953.
519 *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1957.
520 *BCA*, 30.0.1.0.0.79.499.8, 0.0.1959.

Yıllar	Çay satışı Ton	İthalat Ton	Üretim Ton	Üretim artışı Ton	İthalat Fiyatı (kuruş)	Tasarruf edilen döviz (TL)
1949	1746	1336	159	9	385	34.650
1950	1742	1744	208	49	387	189.630
1951	2184	2305	332	124	371	460.040
1952	2737	2018	424	92	317	291.640
1953	3296	2763	513	89	343	305.270
1954	3769	2698	719	206	464	955.840
1955	3574	2450	1191	472	532	2.511.040
1956	4145	2312	1535	344	449	1.544.560
1957	5601	3984	2442	907	423	3.836.610
1958	6474	2349	3263	821	1277	10.484.170

Tablo 5.9. 1949-1958 Yılları Arasında Çay Üretimi, Satışı, Tasarruf Edilen Döviz Miktarları[521]

[521] *BCA*, 30.0.1.0.0.79.499.8, 0.0.1959.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TARIM ALANINDA UYGULANAN DEVLETÇİ POLİTİKALAR VE ÇİFTÇİNİN DESTEKLENMESİ

DP İktidarında bir yandan devletçi müdahaleler önemli ölçüde devam ettirilirken, bir yandan da tarımda sermayenin gelişmesini sağlayan faaliyetlerde bulunulmuştur. Ancak bu kapitalist gelişme çoğu zaman devlet kurumları eliyle yürütüldüğünden farklı konu başlıklarına ayrılmamıştır. Örneğin kredi alanındaki gelişmeler Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri gibi devlet kurumları tarafından yürütüldüğünden farklı başlıklar olarak ele alınmamıştır. Tarım kurumlarının faaliyetleri dışında vergilerde düzenlemeler, toprak reformu çalışmaları da çiftçinin desteklenmesi faaliyetleri içerisinde yer almıştır.

5.1. Krediler, Müdahale Alımları ve Tarımı Destekleyen Devlet Kurumları

DP iktidarında kredi imkânları önemli ölçüde artırılmıştır. Kredi imkanlarının gelişmesinde Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri gibi kurumların çok büyük önemi vardır. Tarım Satış Kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Et-Balık Kurumu gibi devlet kurumları ise gerekli durumlarda müdahale alımlarında bulunarak çiftçiyi korumuşlardır. Devlet üretme çiftlikleri, Türkiye Zirai Donatım Kurumu modern tarımın gelişmesine, Devlet Su İşleri ise yol, su gibi tarım yatırımlarının yürütülmesine katkıda bulunmuşlardır.

5.1.1. Ziraat Bankası

Osmanlı Devleti'nde memleket sandıkları[522] olarak kurulan Ziraat Bankası Türkiye'de çiftçiyi destekleyen en önemli kurumlardan biri olmuştur. Cumhuriyet kurulduğunda 45 ilde şubesi, 271 ilçede sandığı bulunmaktaydı. 1937'de yeniden yapılanan banka Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası adını almıştır.[523] Banka çiftçiye, kooperatiflere kredi imkânı sunmaktaydı. Bu krediler tarım aleti ve tarla almak için uzun

---

[522] Mithat Paşa tarafından çiftçinin, tohum, makine, nakit para gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla ilk defa Tuna Vilayeti'nde 1863'te kurulmuş, daha sonra faydalı görülerek diğer vilayetlerde de kurulmuştur. Ferhat Güngör, "Türkiye'de Milli Bankacılığın Doğuşunda Memleket Sandıklarının Yeri ve Önemi, *TURAN-CSR(Center For Stratejic Researches) Dergisi*, C. 9, S. 36, 2017 Sonbahar, s. 10.
[523] Cevahir Kayam, a.g.e., ss. 148-149.

vadeli, tohumluk, çeşitli borçlar için orta ve kısa vadeli şeklinde verilmekteydi. Banka kredi vermenin yanı sıra tarımı destekleyecek birçok kuruluşa da ortaklık yapmıştır.

5.1.1.1. Zirai Kredilerde Gelişmeler

DP iktidarı çiftçiye destek olarak tarımsal üretimi artırmak için Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarını dönem içerisinde daima artırmıştır. Banka tarımsal kalkınma çabalarında hükümetin en güvendiği kurumlardan biri haline gelmiştir. İktidarın ilk yılında tarım aletleri satışlarını artırabilmek için Ziraat Bankası Marshall Yardımları gibi uzun vadeli düşük faizli kredi vereceğini duyurmuştur.[524] Topraksız köylülerin toprak sahibi olmaları için ve traktör almak isteyenler için yılda % 3 faizle 20 yıllığına kredi vermiştir. 1950 yılında kredi imkânlarının artırılarak 215 milyon liraya yükseltildiğini Banka müdürü duyurmuştur.[525] Ancak Feridun Osman Menteşeoğlu Ziraat Bankası Umum müdürünün övünerek açıkladığı 216 milyon lira tutan Ziraat Bankası'nın köylü kredilerinin geçen seneden 10 milyon lira az olduğunu yazmıştır. Bunun dışında Amerika'nın Marshall Yardımı ile verdiği 8,5 milyon liralık tarım aletlerini köylüye yüzde 2,5 faizle satılmasını da eleştirmiştir.[526] Aral'ın belirttiği 216 milyon liralık kredi, 1950'de dönem sonunda 233 milyon liraya yaklaşmış, 1949'da verilen 187 milyon lira krediye göre 46 milyon lira artmıştır.[527] Muhalefetin ilk yıllarda az bularak eleştirdiği krediler ertesi yıllar katlanarak artmış, 1952'de 1 milyar lirayı aşmıştır.

1950 sonunda 409 milyon lira zirai kredi verildiğini bunun çok önemli bir katkı olduğunu belirten Namık Zeki Aral, bu kredinin kısa, orta ve uzun vade şeklinde ayrıldığını orta ve uzun vadeli kredilerin 27,3 milyon lira ile toplam kredilerin %6,6'sını oluşturduğunu ifade etmiştir. Bankanın orta ve uzun vadeli kredi için 70-80 milyon liralık bir kaynağının bulunduğunu dile getiren Aral bu kaynağın kredilere aktarılması ile bankanın çok önemli bir iş başaracağını savunmuştur.[528] Ziraat aletlerine 51 milyon lira kredi açılmıştır. Marshall yardımı ile gelen traktör ve aletler yeterli olmamış Ziraat Bankası da traktör ithaline başlamıştır. Mahsul durumunun iyi olması çiftçilerin borçlarını büyük ölçüde ödemelerini sağlamış bu da gelecek sene daha fazla kredi verilebilmesini sağlamıştır. Ancak 2000 dekardan fazla toprağa sahip çiftçiler 1946

---

524 *Milliyet,* 6 Ağustos 1950.
525 *Milliyet,* 28 Eylül 1950.
526 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Bu Oyunlara Ne Lüzum Var?", *Ulus*, 25 Kasım 1950.
527 *BCA*, 30.1.0.0.29.170.4, 0.0.1955.
528 Namık Zeki Aral, "Ziraat Bankası", *Ulus,* 4 Temmuz 1951.

vergilerinin dört katı oranında kredi alabiliyordu. Bu çok az olduğu için şikâyetler vardı. Bu yeniden düzenlenerek büyük çiftçilerin de kredilerden büyük ölçüde yararlanması sağlanmıştır.[529] 1951 sonunda Ziraat Bankası kredi hacmini 615 milyon liraya çıktığı, işlem hacminin 30,5 milyar liraya çıktığı, bankanın bu başarısından dolayı çalışanlara bir maaş ikramiye vereceği duyurulmuştur.[530]

Ziraat Bankası Genel Müdürü Mithat Dülge yaklaşık bir buçuk yıldır uyguladıkları zirai kalkınma programının ana hatlarını izah ettiği bir röportajında 700 milyon liraya varan kredilerin büyük etkisi olduğunu belirterek uygulanan yöntemleri şöyle sıraladı:

1. Başta hububat olmak üzere çeşitli ürünlere verilen kredi miktarı artırılmıştır.

2. Çeşitli bölgelerin toprak değerleri yeniden düzenlenmiştir.

3. Önceki iktidarın 800 lira kredi verdiği küçük çiftçiye tek çeşit üretim yaptığında 4 bin birden fazla çeşitte ürün üretiyorsa beş bin lira kredi çıkarılmıştır.

4. Bankanın 1949'da 336 milyon lira olan zirai kredi hacmi, 1950'de 412 milyon liraya, 1951'de ise 593,3 milyon liraya çıkarılmıştır.

5. Hayvancılık kredileri de önemli ölçüde artırıldı.

6. Sebze ve meyve bahçelerine de verilen krediler tatmin edici hale getirilmiştir.

7. Soğuktan zarar gören Çukurovalı narenciye, Aydınlı incir, Karadenizli fındık üreticilerinin borçları uzun vadelere bölünmüş, zararlarını karşılamak için kredi verilmiştir.

8. Isparta'da gül üreticilerine verilen krediler artırılmıştır.

9. Fenni arıcılık yapanlara verilen 150 liralık çevirme kredisi 350 liraya çıkarılmış, 2900 lira da donatma kredisi açılmıştır.

10. Büyük çiftçilere verilen 10 bin liralık kredi 60 bin liraya çıkarılmış, daha büyük ölçüde krediler idare meclisinin kararına bağlanmıştır.

11. Marshall Yardımı ile gelen makinelerin bedeli 96 milyon liraya yükselmiş çiftçilerin bunun için aldığı %80'ine kadar kredi 50 milyon lirayı bulmuştur.

---

529 *Zafer,* 11 Ağustos 1951.
530 *Zafer,* 16 Ocak 1952.

12. Marshall Yardımı haricinde Avrupa'dan getirilen zirai aletler için de uzun vadeli %3 faizli krediler açılmış. Bu krediler 65 milyon lirayı bulmuştur.

13. Zirai alet alan çiftçilerin akaryakıt giderleri için 8.425.400 lirayı bulan çevirme kredisi verilmiştir.

14. Pamuk üreticilerine sağlanan krediler de artırılmış. Sulu tarım yapanlara dekar başına 30 lira olan kredi 50 liraya diğer türlü olanlara ise 20 liradan 30 liraya çıkarılmıştır.

15. 2000 dekar üzeri toprağa sahip olanlara önceden 4753 sayılı kanun gereği 1944 vergilerinin dört katı kadar kredi sağlanmaktaydı. Gelirlerini çok düşük gösteren bu toprak sahipleri yeterli miktarda kredi alamamaktan şikâyetçiydi. Yeni düzenleme ile bu çiftçilerin alabileceği kredi artırılmıştır. Artık 5618 sayılı kanuna göre bu çiftçilere, 2 bin dekar toprağının değeri kadar kredi verilecek, daha fazlası için ise diğer topraklarının 1944 gelir vergisinin dört katı kadar kredi verilecektir.

16. Üreticilerimizin ürünlerini eder fiyatından satabilmesi için 15 bin liraya kadar sürüm ve satış kredisi açılmıştır.

17. Bağcılığa beş dekara kadar kredi verilmekte. Dekar başına 335 lira olan kredi beş yıl sonra tahsil edilmeye başlanarak on yıla kadar vadeli olacaktır.

18. Bulgaristan göçmenlerinin bir an önce üretici olabilmeleri için gerekli krediler teşkilata bildirilmiştir.

19. Bankanın mevduatı da yıldan yıla artmış 1950 başında 326 milyon lira olan mevduat 31.11.1951 tarihinde 550 milyon liraya ulaşmıştır.[531]

Kredi imkânlarının özellikle kısa vadeli kredi imkanlarının çok büyük ölçüde arttığını vurgulayan Namık Zeki Aral, bankanın kredi artışının kaynaklarını incelemektedir. Tarım Kredi Kooperatiflerinden alınan senetleri Ziraat Bankası'nın Merkez Bankası'nda reeskonta (Merkez Bankası kaynaklarından nakite çevirme) edebildiğini belirtmektedir. Bankalar kanununa göre banka, mevduatını uzun vadeli kredileri artırmak için kullanmalıdır. Ancak Ziraat Bankası kısa vadeli çeklere karşı sağladığı bu mevduatı yine kısa vadede kullanmak zorunda kalmaktadır. Aral'a göre Ziraat Bankası'nın bu uygulaması göz ardı edilmekte bu da bankalar arasında eşitliğin

---

531 *Milliyet*, 6 Ocak 1952.

sağlanmamasına neden olmaktadır.[532] Bankaya bir diğer eleştiri de kredilerden yararlanmada büyük çiftçinin yanında yer aldığı iddiasıdır. İddiaya göre Ziraat Bankası 1951'de 1.418.817 çiftçiye 372.244.687 lira dağıtırken 33.600 çiftçiye 67.009.674 lira, 12.433 çiftçiye 66.234.898 lira 3.225 çiftçiye de 51.500.407 lira kredi vermiştir. Gruplar arasında kişi başına düşen krediye bakıldığında çok büyük bir fark oluşmaktadır. Bu durumda yüksek kredi verilen 3.225 çiftçilik grup ve 12.433 çiftçilik grup oldukça kollanmaktadır.[533] 1952'de tarım kredisi kullanan küçük toprak sahibi ailelerden % 80'i ortalama 300 lira kullanırken 37 büyük toprak sahibinden her biri 626 bin lira kredi kullanmıştır.[534] Muhalif yazarların eleştirilerinden birisi de Ziraat Bankası'nın sadece kısa vadeli kredi imkânlarını artırdığı, traktör almak için gerekli kredinin Marshall Yardımlarından temin edildiği yönündedir. Bu eleştirilere cevap veren Piraye Bigat tarım aletlerinin yalnız Marshall Yardımı ile alındığını reddederek açıklamada bulunmuştur. Ziraat Bankası traktör için iki ayrı kredi sunmaktadır. Birisi Amerikan yardımı diğeri ise milli kaynaklarımızdan oluşmaktadır. 1952'ye kadar Amerikan yardımı ile alınan traktörler 37 milyon lira, milli kaynaklardan alınan traktör kredileri ise 167 milyon lira tutmaktadır. ziraat gelirlerinin büyük çiftçilerin elinde toplandığı, kredi ve traktör imkânlarından küçük bir kesimin yararlandığı iddialarına karşılık kredilerden 2,5 milyon çiftçi ailesinin yararlandığını hesap etmiştir.[535]

Kredi hacmini her yıl artıran Ziraat Bankası'nın en büyük dayanağı Merkez Bankası'dır. 1953'ün sonuna doğru Merkez Bankası'na borcu 400 milyon liraya yükselmiştir. Merkez Bankası da 1950'de 880 milyon olan para miktarını 1953'te 1.450 milyon liraya çıkarmıştır.[536] Merkez Bankası'nın bu politikası zamanla ekonominin bozulmasına yol açacaktır. DP ekonominin bozulması pahasına kredi imkânlarını artırma riskini almıştır.

Namık Zeki Aral 1954'te zirai krediler 1.454 milyon lira olduğu bilgisini paylaşmıştır. Tüm krediler 6,1 milyar olduğuna göre zirai kredilerin dörtte birini oluşturduğunu belirtmiştir. Zirai kredilerin 1.451 milyon lirası Ziraat Bankası tarafından verildiğini ifade etmiştir. Bankanın zirai kredilerinin 1949'da 334 milyon, 1950'de 409

---

532 Namık Zeki Aral, "Ziraat Bankası-II", *Ulus,* 19 Haziran 1952.
533 *Ulus,* 16 Eylül 1952.
534 Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 191.
535 *Zafer*, 20 Mayıs 1953.
536 *Ulus*, 15 Ekim 1953.

milyon, 1951'de 642 milyon, 1952'de 1.060 milyon, 1952'te 1.194 milyon ve 1954'te 1.451 milyon lira olduğunu açıklamıştır. Son yılın kredilerinin 407,6 milyon lirasının kısa vadeli üretim kredisi, 323,3 milyon lirasının orta ve uzun vadeli kalkınma kredileri, 20,7 milyon lirasının kısa vadeli sürüm kredisi olduğunu belirtmiştir. 256,7 milyon lirasının tarım kredi kooperatiflere üyelerine kısa vadeli çevirme kredisi verebilmeleri için ödendiğini, 290,2 milyon lirasının Tarım Satış Kooperatiflerine üreticilerin mallarını uygun fiyattan alabilmeleri için kısa vadeli olarak verildiğini, 126,3 milyon lira tohumluk yardımı kredisi olarak kısa vadede verildiğini, 27,1 milyon liranın da farklı krediler olarak verildiğini aktarmıştır. 1953'te Merkez Bankası'na 406 milyon lira olan borcun 1954'te 722,9 milyon liraya çıktığını vurgulamıştır.[537] Aral 1956'da yazdığı başka bir yazısında Ziraat Bankası'na ödenemeyen borçların 1953'te 100 milyon lira olduğunu, 1954'te 174 milyon lira olduğunu belirtmiştir. 1953'te tüm borçlara oranının % 8,3, 1954'te % 11,6'ya çıktığını eklemiştir. Ziraat Bankası'nın alacaklarını zamanında tahsil edememesinden dolayı Merkez Bankası'na borçlarını ödeyememesine bu da para değerindeki değişmelere yol açtığını ileri sürmüştür.[538] Başka bir yazar da toplam krediler içinde zirai kredilerin payının 1.477 milyon lira ile %26 olduğu bilgisini paylaşmıştır. Nüfusun dörtte üçünün yer aldığı ziraat için kredilerin yetersiz olduğunu savunmuştur. Ayrıca Ziraat Bankası'nın sadece çiftçiye kredi sağlaması gerekirken 1954'te bir yıl öncekine göre 112 milyon lira artırılarak, 468 milyon liralık kaynağını ticari kredilere ayırdığını belirtmiştir.[539] Bu durumun asıl desteklemesi gereken Tarım Kredi Kooperatiflerine ayrılan kredilerin geçen seneye kıyasla 60 milyon lira düşmesine yol açtığını ifade etmiştir. Özellikle hububat üreticilerinin ihmal edildiğini savunmuştur. Kredilerin dağıtımında da adaletsiz olunduğunu sayılarla açıklamıştır. 1,5 milyon çiftçi ailesine ortalama 250 lira düşerken 3225 aileye ortalama 16.000 lira düştüğünü hesap etmiştir.[540]

Ziraat Bankası'nın Merkez Bankası'na borcunun önemli ölçüde artması üzerine banka kredi artış hızını yavaşlatmıştır. Bunun üzerine Namık Zeki Aral 1955 itibariyle zirai kredilerdeki artış oranının düştüğünü göstermiştir. Zirai kredilerin yıllara göre miktarı 1950'de 410, 1951'de 643, 1952'de 1061, 1953'te 1191, 1954'te 1454, 1955'te

---

537 Namık Zeki Aral, "Zirai Krediler", *Ulus*, 17 Ağustos 1955.
538 Namık Zeki Aral, "Zirai Krediler II", *Ulus*, 16 Mart 1956.
539 Bu rakamlar Ziraat Bankası'nın 1959'da paylaştığı istatistiklerde ticari krediler 1953'te 357.128 bin lira iken, 1954'te 471.947 bin liraya yükselmiştir. *BCA,* 30.1.0.0.107.676.3, 0.0.1959.
540 Rebi Barkın, "Zirai Kredilerin Kifayetsizliği ve Küçük Çiftçinin Durumu", *Ulus*, 1 Temmuz 1956.

1486 lira olduğu bilgisini paylaşmıştır. Yıllara göre artış oranı ise 1952'de %65,6, 1953'te 12,8, 1954'te 21,5, 1955'te 2,2 olarak verilmiştir. Bu artış oranındaki düşüş bankanın borçlarını toplayabilme çabası olarak yorumlanmıştır. Bu görüşü destekleyici olarak 1954'te Merkez Bankası'na 722 milyon lira olan Ziraat Bankası'nın 1955 sonunda borcunun 696 milyon liraya düştüğü bilgisi verilmiştir. Zirai kredilerin kullanım şekilleri ile ilgili ise şu değişiklik gösterilmiştir. 1954'te 407 milyon lira olan istihsal kredileri 1955'te 423 milyon lira, 322 milyon lira olan kalkınma kredileri 290 milyon lira 21 milyon lira olan sürüm satış kredileri 28 milyon lira, 257 milyon lira olan Tarım Kredi Kooperatifi kredileri 278 milyon lira, 290 milyon lira olan Tarım Satış Kooperatifi kredileri 284 milyon lira, 126 milyon lira olan tohumluk kredileri 151 milyon lira, 28 milyon lira olan diğer zirai krediler 27 milyon lira olmuştur. Orta ve uzun vadeli kredi olan kalkınma kredilerinin azaldığı yorumunu yapmıştır.[541] Aynı değerlendirme 1956, 1957 yıllarında da yapılmış, bu yıllarda da kısa vadeli kredi imkanları artmış, ama uzun vadeli kredi imkanları azalmıştır. Ekonominin bozulması kısa vadeli borçlarını ödeyemeyen köylülerin artmasına, bankanın zarar etmesine yol açmıştır.[542] Bazı köylünün aldığı nakdi krediyi zirai işlerinde değil hususi işlerinde kullanması ve bu nedenle borcunu ödeyememesi üzerine tarımsal kredi sisteminde değişikliğe gidilmesi düşünülmüştür. Bu yeni sistemle köylüye nakdi kredi yerine tarım aleti, tohumluk, hayvan, fidan, tavuk, kovan gibi malzemeler verilmesi planlanmıştır.[543] Dönem boyunca imkanlarını zorlayarak kısa vadeli kredi miktarını artıran banka çiftçinin kalkınmasına destek olmaya çalışmıştır. Ülke şartlarında uzun vadeli kredileri büyük ölçüde artıracak imkânlar bulamamıştır. Hükümet enflasyonun artmasını göze alarak Merkez Bankası'nın kaynaklarını Ziraat Bankası için dolayısıyla köylü için kullanmıştır.

---

541 Namık Zeki Aral, "Zirai Krediler", *Ulus*, 25 Eylül 1956.
542 *Ulus*, 22 Mayıs 1958.
543 *Milliyet,* 17 Ekim 1956.

Yıllar	Ticari Kredi (TL)	Zirai Kredi (TL)	Toplam
1949	207.660.039,91	336.899.534,93	544.559.574,84
1950	261.433.373,31	412.196.650,24	673.630.023,55
1951	308.734.233,46	646.506.229,55	955.240.463,01
1952	331.642.790,99	1.067.665.121,41	1.399.307.912,40
1953	357.128.808,76	1.212.842.177,55	1.569.970.986,31
1954	471.947.786,71	1.497.156.687,63	1.969.104.474,34
1955	612.407.410,57	1.554.339.253,94	2.166.746.664,51
1956	694.010.046,46	1.887.794.979,30	2.581.805.025,76
1957	892.477.225,66	2.108.181.240,72	3.000.658.466,38
1958	949.329.223,45	2.161.302.059,11	3.110.631.282,56

Tablo 8.1. 1949-1958 Yılları Arasında Kredi Miktarları[544]

Ziraat Bankası kredi imkânlarıyla çiftçinin modern aletlere sahip olmasına katkıda bulunmuştur. Çiftçiye gerektiği dönemde kredi sağlayarak ürün fiyatlarını da desteklemiştir.

5.1.1.2. Tarım Ürünlerin Fiyatlarını Koruma Politikası

DP döneminde artırdığı kredilerle köylünün tarım aleti almasını sağlayan Ziraat Bankası, hasat dönemlerinde sunduğu kredilerle de köylünün malını bir müddet elinde bekleterek değerinde satabilmesine de katkı sağlamıştır.

Ziraat Bankası DP döneminde bu politikayı ilk defa pamuk fiyatlarında uygulamıştır. Pamuk fiyatları Almanya'nın alım yapmamasından dolayı düşmüş bunun üzerine Ziraat Bankası 6 milyon finansman ayırarak pamuğun düşük fiyattan satışını engellemiştir. Böylelikle pamuk fiyatı 298 kuruştan 385 kuruşa yükselmiştir. 1950 yılında üzüm üreticilerine de aynı politika uygulanmıştır.[545] 1951'de Ziraat Bankası üreticiye 15 milyon lira olmak üzere, tüccar ve sanayicileri ile birlikte pamuk sektörüne toplam 70 milyon lira avans kredi ayırmıştır. Üretici ürününün %75'i değerinde kredi alabilmektedir. 1951'de desteklenen bir diğer ürün fındık olmuştur. Fındık sektörüne 36 milyon lira avans kredisi sunulmuştur.[546] Banka bu desteği geliştirilmek istenen sektörler için de uygulamıştır. Örneğin 1953'te çay üretimini artırmak amacıyla Ziraat Bankası'nın

---

[544] *BCA*, 30.1.0.0.107.676.3.15., 0.0.1959.
[545] *Zafer,* 22 Ekim 1950.
[546] *Zafer,* 8 Ekim 1951.

çay üreticilerine 7 milyon lira dağıtacağı duyurulmuştur.[547] 1956'da ise çay üreticilerine faizsiz kredi verilerek çay üretimi teşvik edilmeye çalışılmıştır.[548] Üzüm ve pamuk 1953 yılında da desteklenmiştir. Düşen fiyatlar üzerine üzüm üreticilerini korumak için Tekel ve Tariş üzüm alımı yapmış, Ziraat Bankası da kredi ödemelerini ertelemiştir.[549] Pembe kurttan dolayı zarar eden pamuk üreticilerini kalkındırmak için yüksek kaliteli pamuk tohumunun Ziraat Bankası tarafından alınarak çiftçilere satılması kabul edilmiştir.[550] Ziraat Bankası'nın üreticiyi destekleyici görevini kalıcı hale getirmek için 1956'da "*tevzin fonu*" (fiyatların aşırı düşmesini engellemek için müdahale amacıyla oluşturulan fon) adında bir fon oluşturması kabul edilmiştir.[551] Ancak bankanın alacaklarının ve borçlarının artması bu uygulamanın kısa ömürlü olmasına yol açmış, 1958'de fon kaldırılmıştır.[552] Dönemin sonunda kredi olanaklarının azalmasından dolayı Ziraat Bankası bu görevi başarıyla sürdürememiştir. 1960 yılında tütün üreticileri zamanında kredi alamadıkları şikâyetinde bulunmuştur.[553] 1960 yılında bankanın kısa vadeli kredileri dondurması TBMM'de de gündeme getirilmiştir.[554]

Bankanın dönemin başında başarıyla yürüttüğü ürün fiyatlarını destekleme politikası Ziraat Bankası'nın zararının artmasına neden olmuştur. Bu durum bankanın önceliğinin kar etmek değil, çiftçinin korunması şeklinde yorumlanabilir. Ancak gerçekte korunan ihraç ürünlerinin değeridir. Yani ülkenin döviz kaynağının fiyatları korunmuştur. DP uluslararası piyasada ihraç ürünlerinin fiyatını koruyabilmek için Ziraat Bankası'nı kullanmıştır. Bu politika bankanın kısa vadeli kredilerinin biraz daha artmasına, banka alacaklarının da artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Ziraat Bankası'nın Merkez Bankası'na borçlarının artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Ziraat Bankası sadece ihraç ürünlerinin değerini korumak için kredi sağlamamış, çiftçiyi korumak adına farklı uygulamalarda da bulunmuştur.

5.1.1.3. Çiftçiye Yardım Politikası

Ziraat Bankası tabi afetler, kuraklık gibi durumlarda aldığı önlemlerle çiftçiyi desteklemeye çalışmıştır. Bunun ilk örneği 1950'de mahsul durumu iyi olmayan

---

[547] *Zafer,* 2 Eylül 1953.
[548] *Milliyet,* 6 Şubat 1956.
[549] *Milliyet,* 21 Eylül 1953.
[550] *BCA*, 30.18.1.2.134.91.14, 12 Ekim 1953.
[551] *BCA*, 3018.1.2.144.71.19.1, 24 Ağustos 1956.
[552] *BCA*, 30.18.1.2.150.42.3.2, 2 Ağustos 1958.
[553] *Ulus,* 14 Ocak 1960.
[554] *Ulus,* 19 Mart 1960.

bölgelerde kredi ödemelerinin ertelenmesi olmuştur.[555] 1951'de borcunu ödeyemeyen çiftçileri mağdur etmemek için borçları iki veya üç yıla taksitlenmesi istenmiş. Ziraat Bankası'nın mevzuatı buna uymadığı için değişiklik yapılması kararı alınmıştır.[556] Banka 1950'de 100 milyon, 1951'de ise 90 milyon liralık borcu ertelemiştir.[557] 1954'te görülen kuraklık üzerine Ziraat Bankası daha geniş bir bölgede erteleme yapmıştır.[558] Banka bu dönemde Türkiye'ye gelen göçmenlere de destek olmuştur. Göçmenlere faizsiz biçimde tohumluk dağıtılmasıyla Ziraat Bankası görevlendirilmiştir.[559] 1957 yılında tabi afetlerden zarar gören bölgelerde de banka tarafından faizsiz tohumluk dağıtılması uygulamasına gidilmiştir.[560] Ziraat Bankası sadece üretimi destekleyen bir kurum olmamıştır. Çiftçinin her türlü ihtiyacını destekleyen bir banka olmuştur. Örneğin üretim dışında köy evleri için de kredi açmıştır. Ziraat Bankası köy evleri için 60 milyon liralık % 3 faizle uzun vadeli kredi açmıştır. Yedi bölgeye göre, eğimli ve düz araziye göre olmak üzere 14 farklı ev tipi belirlenmiştir.[561] Ekonominin bozulduğu dönemde banka borçlarının da artması dolayısıyla borçların ertelenmesi uygulamasına son verilmiştir. Hatta Ziraat Bankası'nın Merkez Bankası'na borçlanması 400 milyon lira ile sınırlandırılmıştır.[562] Ziraat Bankası tarımla ilgili yatırımlara da çoğu zaman destek vermiştir.

5.1.1.4. Tarım Alanında Yatırımlar

Ziraat Bankası kaynaklarının tamamını kredi olarak sunmak yerini, büyük tarım yatırımlarının kurulmasına da kaynak ayırmıştır. 1954 yılında Zirai Kredi Konfederasyonu toplantısında Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülge bir rapor sunmuştur. Raporunda Ziraat Bankasının en büyük tevdiat bankası olduğunu, zirai kredilerin yanında Süper Fosfat ve Azot fabrikaları ile Traktör ve Ziraat Aleti fabrikalarına ortaklığıyla da tarıma büyük katkılar sağladığını belirtmiştir.[563] Bu yatırımların bazıları zaman içerisinde zarar etmeye başlamıştır. Bu durumdan ötürü gazetelerde ve TBMM'de bazı eleştiriler yapılmıştır. Bu yatırımlar sırasında bazı usulsüzlükler de görülmüştür. Ziraat bankasının ortak olduğu şirketlerle ilgili DP

---

[555] *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1950.
[556] *Zafer*, 4 Ekim 1951.
[557] *Zafer,* 11 Ağustos 1951.
[558] *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1954.
[559] *BCA*, 30.18.1.2.133.84.20, 14 Ekim 1953.
[560] *BCA*, 30.18.1.2.145.112.20, 19 Şubat 1957.
[561] *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1955.
[562] *Ulus,* 6 Ağustos 1958.
[563] *Zafer,* 21 Eylül 1954.

milletvekili Ömer Lütfü Erzurumluoğlu bir takrir vermiştir. Ziraat Bankası'nın hangi kuruluşlara ortaklığı bulunduğu sorulmuş, bazı şirketlere usulsüz kredi kullandırıldığı iddia edilmiştir. Takrirde bu kuruluşlara ortak olan milletvekillerinin de adı sorulmuştur.[564] Sonrasında CHP Ankara Mebusu İlyas Seçkin ve CHP Adana Mebusu Muslihittin Yılmaz Mete'nin, Kromit Limitet Şirketi ile bu şirketin kurucusuna Ziraat Bankası tarafından açılan kredi dolayısıyla Meclis tahkikatı açılmasına dair takriri görüşülerek tahkikat açılması kabul edilmiştir.[565] Ziraat Bankası Umum Müdürü istifa etmek zorunda kalmıştır.[566]

Ziraat Bankası bu yatırımlar dışında başta Tarım Kredi Kooperatifleri olmak üzere tüm kooperatiflerin ve tarımla ilgili devlet kurumlarının da en önemli destekçisi olmuştur.

5.1.2. Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri

Köylerde çiftçinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak, tefeciliği önlemek için 1924'te kurulan Zirai Birlikler, 1929'da Zirai Kredi Kooperatifleri adında yeniden düzenlenmiştir. Kurulduğunda 65 şubesi bulunan Zirai Kredi Kooperatifleri 1936'da yeniden düzenlemeye giderek Tarım Kredi Kooperatifleri adını almıştır. [567] 1950 yılına gelindiğinde şube sayısı 900, üye sayısı ise 438.410'a yükselebilmişti. Tarım Satış Kooperatiflerinin şube sayısı 148, üye sayısı ise 130.468'di.[568] Tarım Kredi Kooperatifleri üyelerine kredi imkânı sağlayarak, Tarım Satış Kooperatifleri ise ürünleri uygun fiyattan alıp satarak çiftçiyi ve üretimi korumayı amaçlamaktadır. DP iktidara geldiğinde bu kooperatifler devlet tarafından daha fazla desteklenmiştir. Kooperatiflerin kredi hacmi artırılmaya çalışılmıştır. Kooperatifin kredi hacmini artıran kendi öz kaynakları değil, çoğunlukla Ziraat Bankası'nın sağladığı orta ve kısa vadede krediler olmuştur. Bu yönüyle kooperatifler köylerde Ziraat Bankası'nın bir şubesi gibi görev yapmıştır.

Bu dönemde Ziraat Bankası daha çok orta ve büyük ölçekte toprak sahiplerine kredi imkânı sağlarken, Tarım Kredi Kooperatifleri de küçük ölçekte toprak sahiplerine kredi imkânı sağlamıştır.[569] DP iktidara geçtiğinde kredi konusunda kooperatiflere daha

---

564 *BCA*, 30.0.1.0.0.45.271.4, 5 Haziran 1959.
565 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 11, C. 11. İ. 3, 40. Birleşim, 18 Şubat 1960, s. 1106.
566 *Ulus,* 19 Şubat 1960.
567 Yusuf Saim Atasağun, *Türkiye Zirai Kredi Kooperatifleri: 1929-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940.
568 Sevilay Özer, 2013, a.g.e., s. 231.
569 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 2424.

çok önem vereceklerini hükümet programında duyurmuştu. Ulus gazetesinde bu husus eleştirilerek kooperatiflerin sadece kredi sağlamadığı, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve teknik kalkınmayı sağlayacak bir unsur olduğu iddia edilmiştir.[570] Kooperatiflerin modern tarım aletlerini ortak kullandırmasının kalkınmaya katkıda bulunacağı görüşü hakimdir. Ulus Gazetesi yazarı Kerim Ömer Çağlar Türk Kooperatifçilik Kurumunun çıkardığı Karınca Dergisinde çıkan bir makaleyi almış, burada Çukurova pamuk çiftçisinin dönüm başına masrafı konu alınmıştır. Makineli tarım yapabilen çiftçi dönüm başına 4 lira masraf ederken eski yöntemle çalışanlar 10 lira masraf etmekte olduğu, ayrıca makineli tarımla dönümden 80-100 kilo ürün alınırken eski usulle 30-40 kilo alınabilmekte olduğu belirtilmiştir. Makalede bu durumun önlenebilmesi için çiftçinin ortak makinelerle donatılması gerektiği, bunun da kooperatifleşme ile sağlanabileceği ifade edilmiştir.[571] Ulus yazarı Feridun Osman Menteşeoğlu, Çağlar'ın makalesine atıfta bulunarak bakanlığın küçük çiftçi için ve kooperatifleşme için uğraşmadığını büyük çiftçi için uğraştığını yazmıştır. İthal edilen traktörlerin büyük traktörler olması sadece büyük çiftçilerin makineleşmeden yararlandığının kanıtı olarak gösterilmiştir.[572] Milliyet gazetesinde Sait Coşkun da kooperatiflerin küçük çiftçiyi desteklemesi gerektiğinden bahsetmektedir. Yazar tüccarların daha büyük karlar elde etmek için çiftçiden ürününü yok pahasına aldığını yazmıştır. Bunun önlenmesi için kooperatifçiliğin desteklenmesi ve bozulma tehlikesi olan ürünleri değerlendirebilmek amacıyla konserve fabrikaları yapılmasını savunmuştur.[573] DP Hükümet bu desteklemeleri kooperatifler ve Ofis aracılığıyla dönem boyunca devam ettirmiştir.

Kooperatifler özellikle pamuk, fındık, üzüm, tütün gibi ihracat ürünlerinin fiyatını düşürmemek için müdahale alımlarında bulunmuşlardır. Bu alımlarda elde ettikleri kar veya zararlar Milli Korunma bütçesine kalmış, alım yapmak için ise Ziraat Bankasından kredi kullanmışlardır. Zafer gazetesi kısa zamanda kooperatifin destekleme konusunda ulaştığı başarıları aktarmıştır. Gazetenin verdiği bilgilere göre Tarım Satış Kooperatiflerine 1949-1950 döneminde 49,5 milyon lira, 1950-1951'de 74,5 milyon lira, 1951-1952 döneminde 157,5 milyon lira kredi açılmıştır. Bu paranın 71 milyon lirası pamuk ve fındık konusunda hükümetin aldığı kararların uygulanması dolayısıyla

---

570 *Ulus*, 1 Haziran 1950.
571 Kerim Ömer Çağlar, "Köye Giden Yol", *Ulus*, 18 Eylül 1950.
572 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Köye Gitmeyen Yollar", *Ulus*, 19 Eylül 1950.
573 Sait Coşkun, "Radyoda Çiftçi Saati Lüzumu Ve Ehemmiyeti", *Milliyet*, 15 Aralık 1950.

kullanılmıştır. İhraç ürünlerimizin değerlendirilmesi, üreticinin korunması amacıyla tarım satış Kooperatiflerine önemle destek verilmiştir. Antalya, Manavgat, Finike, Serik ve Alanya'da narenciye, pamuk, muz satış kooperatifleri kurulmuştur. Tarım Satış Kooperatifleri birlikleri sayısı 11'e, satış kooperatifi sayısı ise 160'a çıkmıştır.[574] Hükümetin destekleme siyaseti eleştiren Aral, hükümetin ekonomide liberalizmi savunmasına rağmen destekleme siyasetini devam ettirdiğini belirtmiştir. Destekleme siyasetinin de tüm ürünlere değil bazı ürünlere uygulandığını eklemiştir. Aral destekleme alımı yapan kooperatif ve ofislerin belirli bir fona sahip olmamasını eleştirmiştir. Bu konuda şu örneği vermektedir. Geçen sene pamuğun fiyatının üç katına çıkmasıyla destekleme alımlarından ofis önemli bir kar elde etmişti. Bazı vekiller bu karın gelecek seneki alımlarda kullanılması için bir fon oluşturulmasını teklif etmişti. Hükümet ise liberal ekonomiyi bahane ederek bu öneriyi reddetmiştir. Destekleme alımlarındaki kar ve zarar devlete ait görülmektedir. Aral hükümetin destekleme siyasetini yeniden gözden geçirmesini tavsiye etmiştir.[575] Hükümet Ziraat Bankası destekli alımları dönem boyunca devam ettirmiştir. Bir müddet sonra bu siyaset Ziraat Bankası'nın kredilerinin azalmasında etkili olmuştur.

Ziraat Bankası sadece müdahale alımlarında değil orta ve kısa vadeli kredilerde de kooperatiflere büyük kaynak sağlamıştır. Aslında ziraat Bankası bu kaynakları Merkez Bankası'ndan elde etmektedir. Çünkü Ofis ve Tarım Kredi Kooperatifi çeklerini Ziraat Bankası, Merkez Bankası'ndan nakite çevirebiliyordu. Bu durum bir müddet sonra Merkez Bankası kaynaklarının azalmasına yol açmıştır.

Aral, Yusuf Saim Atasagun'un Ziraat Bankası mecmuasının 25 ve 26 numaralı nüshasında çıkan "Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1951 sonunda Umumi Durumları" yazısından alıntılar yaparak şu bilgileri vermiştir. Kooperatiflerin genel olarak üyelerine kısa ve orta vadeli kredi sağlamaya çalışan Tarım Kredi Kooperatifleri ve üyelerinin mahsullerini uygun fiyatlarda alarak bunların satışını üstlenen Tarım Satış Kooperatifleri olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki kooperatif de Ziraat Bankası tarafından himaye edilir.

---

[574] *Zafer,* 30 Ağustos 1952. Tarım Satış Kooperatiflerinin müdahale alımı yapması konusunda birçok belge ve habere ulaşılmıştır. Örneğin İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri müdahale alımı yaptırılarak zarar ettirilmiştir. Bu zararların Ticaret Ofisi'nden karşılanması kabul edilmiştir. Bununla ilgili bkz. *BCA*, 30.18.1.2.133.65.12.1, 10 Ağustos 1953. Başka bir örnek, İzmir ve Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri birliğine pamuk, çekirdeksiz kuru üzüm ve incir alımı görevi verilmiştir. Bu iş için Ziraat Bankası'ndan 500 milyon lira kredi açılmıştır. 30.18.1.2.144.78.12.1, 14 Eylül 1956.

[575] Namık Zeki Aral, "Destekleme Siyasetimiz", *Ulus,* 31 Temmuz 1952.

Mecmuaya göre 1951'de 984 kooperatife bağlı 10323 köy ve bu kooperatiflerin 490216 ortağı mevcuttur. Kooperatiflerin sermayesi, 27,1 milyon, ihtiyatları 22,9 milyon, Ziraat Bankası'nın verdiği krediler 116,2 milyon lira olmak üzere toplamda 154,2 milyon liradan oluşmaktadır. Bizdeki kooperatifler devlet tarafından oluşturulmuştur. Ziraat Bankası'nın desteği olmaksızın ayakta durmaları mümkün değildir. Bunun için teknik ve mali yönden güçlendirmeleri gerektiği belirtilmiştir.[576] Aral 1954'te de benzer durumu açıklar. Kooperatiflerinin sayısının 1938'de 586, 1951'de 984, 1952'de 1187, 1953'te 1300 olduğu bilgisini paylaşmıştır. Bu kooperatiflerin kendi kaynaklarının 65,9 milyon lira, Ziraat Bankası'ndan sağlanan kredilerin ise 237,6 milyon lira olduğunu açıklamıştır. Ziraat Bankası'nın sağladığı kaynağın ancak kısa vadeli kredilerde kullanılabildiğini vurgulamıştır.[577] Bu uygulama kooperatiflerin alacaklarının çoğalmasına rağmen dönem sonuna kadar artarak devam etmiştir.[578] İstatistiklere göre Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1950'da sağladığı kredi miktarı 225,8 milyon lira iken, 1960'ta 1 milyar 7 milyon liraya çıkmıştır. Tarım Satış Kooperatiflerinin müdahale alımları için Ziraat Bankası'ndan temin ettiği krediler ise 1950'de 54 milyon lira iken 1960'ta 926 milyon liraya yükselmiştir.[579] Kooperatiflerin Ziraat Bankası kaynaklarından her geçen yıl daha fazla yararlanması sağlanmıştır.

Dönem içerisinde kooperatiflerin uzun vadeli kredi imkânlarını artıracak çabalarda bulunulamamıştır. Kooperatiflerin tarım aletlerinden ortak yararlandırma özelliği de geliştirilememiştir. 1952'de kooperatifler traktör ve biçerdöverlerin ancak % 0.8'ine sahip olabilmişlerdir. Bu nedenle kooperatifler ülke genelinde büyük ölçüde yayılamamıştır. Aral, kooperatifleşmenin ülkenin doğusuna gidildikçe zayıfladığını vurgulamıştır. Örnek olarak 1954'te İzmir'de 82, Manisa'da 80 kooperatif bulunurken Van ve Bitlis'te sadece birer kooperatif bulunduğunu belirtmiştir.[580] Yine de kooperatiflerin kısa vadeli kredi imkanlarından yararlandırması da şube ve üye sayısının artmasında etkili olmuştur. 1950'de 900 Tarım Kredi Kooperatifi şubesinin 438.410 üyesi varken, 1960'ta 1.572 şube ve 937.936 üyeye ulaşmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri ise 1950'de 148 şube 130.468 üyeye sahipken, 1960'ta 214 şube ve 160.769 üyeye sahip

---

576 Namık Zeki Aral, "Zirai Kredi Kooperatiflerimiz", *Ulus,* 4 Nisan 1953.
577 Namık Zeki Aral, "Zirai Kredi Kooperatifleri", *Halkçı*, 11 Eylül 1954.
578 Konuyla ilgili araştırmada Tarım Kredi Kooperatifleri alacaklarının ertelenmesi ile ilgili yüzlerce belgeye rastlanmıştır.
579 *T.C. Ziraat Bankası 1923-1973,* T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara 1973, s.
580 Namık Zeki Aral, "Zirai Kooperatifler", *Halkçı*, 30 Temmuz 1955.

olmuştur.[581] Özellikle Tarım Kredi Kooperatifleri iki kattan fazla büyümüştür. DP döneminde kredi ve satış kooperatiflerinin devlet desteği ile büyümesi, DP'nin liberal politikadan devletçi politikaya yöneldiğini göstermektedir. Kooperatifler gibi Toprak Mahsulleri Ofisi ile de devletçi müdahale politikaları uygulanmıştır.

5.1.3. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

1938 yılına kadar buğday alımını Ziraat Bankası yapmaktaydı. Hükümet 1938 yılında sadece bu işle ilgilenmesi için Toprak Mahsulleri Ofisi(TMO)'ni kurmuştur. TMO'nun görevleri buğday üreticilerini korumak için uygun fiyatta alım yapmak, buğday piyasasını düzenlemek, gerektiğinde buğday ithalatı ve ihracatı yapmak, buğday kalitesini artırmak için kaliteli buğdaya prim vermek, dünya piyasalarını takip etmek, ekmek ve un fabrikaları yapmak olarak belirlenmiştir.[582] Ofis'in aldığı hububatı koruyabileceği silo, ambar vs. kapasitesi 1950'de 430 bin tondur. 1938-1951 arasında 14 yıl içerisinde 10.733 bin ton hububat alımı yapmıştır.[583]

DP iktidara geldiğinde hububat ihracatçısı bir Türkiye oluşturmayı düşündüğünden bu dönemde Toprak Mahsulleri Ofisi'ne büyük işler düşmüştür. CHP iktidarı döneminde de ihracat ve ithalat ile ilgilenmiş, fakat önceliği ülke ihtiyacını karşılamak olmuştur. DP iktidarının ilk döneminde ise önceliği ihracat imkânlarını artırmak olmuştur.

DP iktidarının ilk ayında hububat, bakliyat ve pirinci TMO'ya aldırıp sattırmakla Ticaret Bakanlığı görevlendirilmiştir.[584] İlk yıl hükümetin ekmek fiyatlarını ucuzlatması ve zamanında ithalat yapmaması gibi sebeplerle 1951'de 15 milyon lira zarar etmiştir. Ofis'in zararlarını karşılayabileceği bir bütçesinin olmaması tartışma konusu olmuştur. Feridun Osman Menteşeoğlu bu durumun köylünün mahsulünü borçlu olduğu tefecilere satmasına yol açtığını savunmuştur.[585] Merkez Bankası'nın tarım kredileri açısından önemli bir yeri vardı. Çünkü Tekel tütün için, Çay-Kur çay için, TMO hububat için, Türkiye Şeker Fabrikaları şeker pancarı için Merkez Bankası'ndan doğrudan kredi alabilmekteydi.[586] Daha önce yukarıda Ziraat Bankası için de bahsedildiği gibi bu durum

---

581 Sevilay Özer, 2013, a.g.e., s. 231.
582 *BCA*, 30.1.0.0.98.606.7.1, 0.0.1951.
583 *BCA*, 30.1.0.0.98.607.6.1, 0.0.1955.
584 30.18.1.2.122.48.19 15 Haziran 1950.
585 Feridun Osman, "Menteşeoğlu Köylülerin Taarruzu", *Ulus*, 1 Ağustos 1950.
586 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, s. 2424.

Merkez Bankası'nın para hacmini daraltmaktaydı. Ziraat Bankası için yapılan eleştiriler sıkça TMO için de yapılmıştır. Ancak TMO'nun DP döneminde alım yapacak kadar bütçesi bulunması imkânsızdır. TMO tek olarak en büyük devlet teşekkülüdür. Hasat döneminde tedavüldeki paranın yaklaşık yarısını kullanmaktadır. Örnek verecek olursak 1952'de çiftçilere 550 milyon lira ödemiştir.[587] Böylesine büyük bir meblağı bütçesinde bulundurması mümkün değildir. 1953 yılında Aral Ofis'in sermayesinin 59 milyon lira olduğunu yabancı kaynaklarının ise 570 milyon lira olduğunu ifade etmiştir. Bu yabancı kaynaklardan 519 milyon lirası hazinenin kefil olduğu bonolarla Merkez Bankası'ndan temin edilmiştir. Bütçesinin çok üstünde alımlar yapması DP'nin buğday politikasını uygulayabilmesi için gerekliydi. Hükümet politikası olarak hububat fiyatlarının yüksek tutulması, oluşan zararın bütçe açığını fazla göstermemek için Merkez Bankası kaynaklarından karşılanması tartışmaları yukarıda incelenmiştir. Ayrıntı olarak vermek gerekirse Ofis'in Merkez Bankası'na olan borcu da yıldan yıla artarak 1953 sonunda 350 milyon liraya yaklaşmıştır.[588]

DP iktidarının ilk yıllarında buğday politikası TMO'nun hızla büyümesini gerektirmiştir. Alım miktarlarındaki ani artıştan dolayı memurlar yeterli olmamış, köylünün bu konuda şikâyetleri olmuştur.[589] Ofisin bu dönemde en önemli sorunu satın aldığı hububatı saklayıp, ihracat için yükleme yapabileceği gibi tesislerin yeterli olmamasıdır. İktidarın ilk yıllarında hızlı bir inşa ve çelik silo ithalatı sonucunda kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Özellikle ABD yardımlarıyla getirilen çelik hangarların kapasitenin artışına çok büyük katkısı olmuştur. 1950'de 430 bin ton olan kapasite 1955'te 1 milyon tona ulaşmıştır.

---

587 *BCA*, 30.1.0.0.98.606.7.1, 0.0.1951
588 Namık Zeki Aral, "Toprak Mahsulleri Ofisi", *Ulus,* 21 Eylül 1953.
589 *Ulus,* 19 Ağustos 1952.

Depo Cinsi	1950'de Kapasite Tonajı	1955'te Kapasite Tonajı
Beton Silo	49.000	83.000
Beton Ambar	19.000	19.000
Kargir Ambar	197.000	200.000
Ahşap Ambar	28.000	28.000
Ahşap Hangar	23.000	23.000
Çelik Hangar	19.000	552.000
Çelik Kuleler	95.000	95.000
Toplam	430.000	1.000.000

Tablo 8.2. TMO'nun 1950 Ve 1955 Hububat Muhafaza Alanları[590]

TMO'nun 1955 yılında muhafaza alanları ile ilgili raporda inşaatı devam eden 81 silodan bahsedilmiş, bunların da yaklaşık 897 bin ton kapasiteye sahip olacağı hesap edilmiştir. (Bkz. Tablo 8.3)

Bulunduğu Yer	Silo Cinsi	Kapasite
İskenderun	Beton	20.000+40.000
Haydarpaşa	Beton	34.000
Trabzon	Beton	10.000
Tekirdağ	Beton	20.000
Havza	Çelik	10.000
Mersin	Beton	10.000
69 çeşitli yer	Beton	479.000
İzmir	Beton	20.000
Erzurum	Beton	4.000
Ankara	Beton	60.000
Konya	Beton	60.000
Mersin	Beton	100.000
Samsun	Beton	50.000

Tablo 8.3. İnşaatı Devam Eden Hububat Muhafaza Yerleri[591]

Muhafaza yerlerinin yapılmasıyla TMO'nun alım yapma hacmi artmıştır. 1950'de 535.300 ton alım yapan ofis, verimin çok olduğu 1952 ve 1953'te rekor kırmıştır. 1952'de1.611.890 ton, 1953'te 1.912.014 ton hububat alımı gerçekleştirmiştir. Ancak 1953 yılındaki artıştan sonra hububat üretimi de TMO'nun alımları da düşmüştür. Ülke

[590] *BCA*, 30.1.0.0.98.607.6.1, 0.0.1955.
[591] *BCA*, 30.1.0.0.98.607.6.2, 0.0.1955.

buğday fiyatlarının Dünya piyasalarının üstünde seyretmesinden dolayı, TMO sonraki yıllarda ihtiyaç kadar alım yapmıştır. Örneğin 1957 yılında bol mahsul alınmasına rağmen, ofisin hububat alımları 924.840 tonda kalmıştır.(Bkz. Tablo 8.4) Hatta dönemin sonlarında enflasyonun etkisiyle TMO'nun verdiği fiyat iç piyasa fiyatlarının altında kalmıştır. Bu nedenle köylü ürününü TMO'ya satmak istemeyince, ofis tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Yıllar	Hububat Üretimi (Ton)	Ofisin Hububat Alımı (Ton)
1938	7.946.417	121.633
1939	7.828.005	194.170
1940	7.884.023	203.898
1941	6.494.550	717.200
1942	8.017.912	777.499
1943	6.657.715	606.224
1944	5.596.284	1.375.925
1945	3.765.893	584.026
1946	6.569.368	890.618
1947	5.832.532	634.908
1948	8.569.056	713.562
1949	5.036.906	68.558
1950	7.305.400	535.300
1951	10.100.000	1.085.197
1952	11.548.000	1.611.890
1953	13.545.500	1.912.014
1954	9.063.706	636.183
1955	11.746.582	1.198.648
1956	11.250.000	511.797
1957	13.875.000	924.840
1958	14.238.000	1.218-1.355.000 (tahmini)

Tablo 8.4. TMO'nun 1938- 1958 Yılları Arasında Gerçekleştirdiği Hububat Alımları[592]

[592] *BCA*, 30.1.0.0.99.612.1, 8 Eylül 1959.

5.1.4. Devlet Üretme Çiftlikleri

1937'de kurulması kabul edilen Zirai Kombinalar II. Dünya Savaşı şartlarında kabul edilen Milli Korunma Kanunu uyarınca çiftlikler açarak tarımsal üretim gerçekleştirmişlerdir.[593] II. Dünya Savaşı yıllarında bu çiftlikler büyükşehirlerin ihtiyacını karşıladığı gibi orduya da yardımcı olmuşlardır. Bakanlar Kurulu 1944'te Türkiye Zirai Donatım Kurumunun kurulmasına karar vermiştir. Zirai Kombinalar da yerlerini Devlet Üretme Çiftliklerine bırakmıştır. 1950 yılında Devlet Üretme Çiftliği sayısı 13'tü. [594] 1950'de çıkarılan 5430 sayılı kanunla Devlet Üretme Çiftlikleri tohum, fidan ve damızlık yetiştirme işleriyle görevlendirilmiştir.[595] Bu çiftlikler kaliteli tohum, fidan ve hayvan yetiştirmeyi, tarımsal üretimi artırmayı, modern tarım tekniklerinin öğretilmesini amaçlamışlardır.[596]

DP iktidara geldiği ilk dönemde bu çiftliklerin geniş topraklarının topraksız köylüye dağıtılacağını duyurmuş, bu yönde bazı adımlar da atmıştır. Baltacı Çiftliği'nin tamamını ve Millet Çiftliği'nin bir kısmını Ziraat İşleri Umum Müdürlüğüne bırakmış, Millet Çiftliği'nin diğer kısmını da dağıtılması için Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğüne bırakmıştır.[597] Hükümetin bu başarılı işler yapan çiftlikleri kapatma düşüncesi bazı yazarlarca eleştirilmiştir.[598] DP Hükümeti de sonrasında bu düşüncesinden vazgeçmiş, hatta çiftliklerin arazisini geliştirmeye çalışmıştır. Tarıma yeni kazandırılan topraklar bu çiftliklere bırakılmıştır. Önemli bir örnek olarak Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin 150 bin dönüm arazisi tarıma yeni açılan arazilerle 350 bin dönüme çıkarılmış, bu arazide buğday üretilmiştir. Hatta Marshall yardımları ile bu çiftliğin arazisinin bir milyon dönüme çıkarılması hedeflenmiştir.[599]

Tarım Bakanı Nedim Ökmen Devlet üretme çiftliklerinde 1951'de çiftçinin 68 bin dekar ekini biçildiğini, 320 traktörünün, 215 biçerdöverin tamir edildiğini belirtmiştir.[600] Zafer gazetesi 1953'te Ceylanpınar Çiftliği'ndeki gelişmeleri aktarmıştır. Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nde 1946'da 41 olan traktör sayısının şimdi 117, 62 olan

---

593 Zeynel Dinler, a.g.e., s.207.
594 Sait Coşkun, "Zirai Kombinaların Sağladığı Özellikler", *Milliyet*, 13 Kasım 1950.
595 *Zafer*, 29 Ekim 1953.
596 *Zafer*, 10 Ekim 1951.
597 *BCA*, 30.18.1.2.126.62.9, 9 Ağustos 1951.
598 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Zirai İnkılap Rüyamız", *Ulus*, 26 Haziran 1950.
599 *Cumhuriyet,* 23 Ocak 1952.
600 *Zafer,* 14 Mayıs 1952.

biçerdöver sayısının 153 olduğu duyurmuştur. Ceylanpınar Çiftliği'nin 1.600 bin dekar sahası ile dünyanın en büyük çiftliklerinden biri olduğunu bildirmiştir. Çiftlikte çalışan daimi işçi sayısının 800 mevsimlik işçilerle birlikte 2 bine yükseldiğini belirtmiştir.[601] Her sene hububat kalitesini ve verimini artıran bu çiftlikler 1954'ten itibaren uçakla ilaçlamaya başlamıştır.[602] Süreyya Özek ise bu devlet çiftliğinin modern şartlarda tarım gerçekleştirdiğini ancak çevresindeki köyleri aydınlatmaktan mahrum olduğunu belirtmiştir.[603] Mecliste 1959 yılında Devlet Üretme Çiftlikleri konusu tartışılmıştır. Van Milletvekili Ferit Melen çiftliklerin karının kanunen sadece tohum üretmek için kullanılması gerektiği belirtildiği halde, bu paralardan vakıf yardımı yapıldığını iddia etmiştir. Yıllık tohum ihtiyacının 360 bin ton olduğunu 1955 yılında Üretme Çiftliklerinin bunun ancak 90 bin tonunu verebildiğini, 1956 da 65 bin ve 1957 de de 21 bin tona indiğini belirtmiştir. Bu üretme çiftliklerinin ancak 20 bin ton kadar da tohum ıslah edebildiğini, çünkü paranın başka işler için harcandığını dile getirmiştir. Iğdır'da kurulan çiftliğin çok pahalıya mal olduğunu, buğdayın kilosunu 300 kuruşa mal ettiğini belirtmiş. Çiftliklerin köylüye ucuz ve kaliteli tohum temin etme görevinden uzaklaştığı savunulmuştur.[604]

5.1.5. Tarım Alanındaki Diğer Kurumlar

Yukarıda bahsettiğimiz kurumlar dışında tarım aletleri başlığında çalışmalarından bahsettiğimiz Türkiye Zirai Donatım Kurumu, sulama işlerinde DSİ gibi kurumlar da bu dönemde çok önemli işler yapmışlardır. Tekrara düşmemek için bu kurumların sadece isimlerinden bahsetmek istedik.

5.2. Vergiler

Vergilerin en önemli amacı devletin ihtiyacını karşılamasıdır. Bununla birlikte iyi bir vergi düzenlemesinden toplum içerisinde gelir adaletini sağlaması, vatandaşları üretime teşvik etmesi gibi faydalar beklenmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun % 80'ini oluşturan köylü nüfusundan aşar vergisi alınmaktaydı. Aşar vergisi ürünün % 10'unun ayni olarak tahsil edildiği bir vergiydi. Aşar vergisi üretimin azalmasına yol

---

601 *Zafer,* 29 Ekim 1953.
602 *Zafer,* 25 Kasım 1954.
603 Süreyya Özek, "Lağvedilen Köy Enstitüleri ve Şimdiki Teknik Ziraat Mektepleri", *Cumhuriyet,* 22 Ekim 1955.
604 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 11 C. 7, 38. Birleşim, 16 Şubat 1959, ss. 180-192.

açan, aynı zamanda iltizam sisteminin devam etmesine neden olan bir vergiydi. Köylünün kalkınmasının önünde önemli bir engel olan aşar vergisi, 17 Şubat 1925'te kaldırılmıştır. Köylünün geçimi için elde ettiği ürün vergi dışı tutulmuş, sattığı bölüm nakdi vergiye tabi tutulmuştur. Bu uygulama ile hem mültezimliğe son verilmiş, hem de nakdi vergi sonucu köylünün ürününü pazarlama imkânını ve üretim imkânını artırmıştır.[605] Köylünün üzerinden aşar yükünün kaldırılması devletin gelirlerinin azalmasına ve bütçe açığının artmasına yol açmıştır. Bu açık tüketim vergisi gibi dolaylı vergilerin ve arazi vergisinin artırılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Köylünün vergi yükünden ezilmekten korunması çok uzun sürmemiştir. 1929 Ekonomik Buhranı'yla birlikte tarım ürünlerinin fiyatları düşmüş, köylü az da olsa nakdi vergisini ödemekte zorlanmıştır. Avcıoğlu'na göre köylü krizden sonra 50 liralık vergi borcunu ödeyebilmek için bir tondan fazla buğday satmak zorunda kalmıştır.[606] II. Dünya Savaşı sırasında ise durum daha da zorlaşmıştır. Seferberlik ilan edildiğinden erkek nüfusunun büyük kısmı orduya alınmıştır. Üretimi düşüren bu kararın yanın da 4 Haziran 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi kabul edilmiştir. Tarım ürünlerinden % 10 oranında ayni ya da nakdi vergi alınmasını öngören bu yeni vergi köylülere aşarı anımsatmıştır. Bu verginin yürürlükte kaldığı üç yıl içerisinde köylülerden 192 milyon lira ayni veya nakdi vergi tahsil edilmiştir.[607] Toprak Mahsulleri Vergisi köylülerin CHP iktidarına tepkisinin artmasında büyük etkiye sahiptir.

1950 yılında 20.947.188 kişilik nüfusun % 75'ini köy nüfusu oluşturuyordu.[608] Aynı yılda köy nüfusu 9.694.200.000 TL milli gelirin 4.043.500.000 TL'sini elde etmekteydi. Milli gelirin yaklaşık yarısını elde eden köylü kesim, gelir vergisinin de yaklaşık yarısını ödemekteydi. Ancak DP iktidara geldiğinde geniş köylü kesimini memnun etme düşüncesiyle, bu önemli sayılacak gelirden vazgeçmiştir. Adnan Menderes Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili görüş bildirmek için mecliste bir konuşma yaparken, toprak reformuna ihtiyaç olmadığını asıl çiftçilere modern tarım için gerekli aletlerin temin edilmesi ve köylünün aşırı vergilerle ezilmemesi gerektiğini

---

605 Cevahir Kayam, a.g.e., ss. 42-43.
606 Doğan Avcıoğlu, a.g.e., Ankara 1969, s. 243.
607 Korkut Boratav, 1974, a.g.e., ss.347-352.
608 *İstatistik Göstergeler 1923-1995*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996, s. 25.

savunmuştur.[609] Hükümet programında vergilerle ilgili görüşlerini ise şu şekilde bildirmiştir:

"… Buna mukabil bir taraftan gelir kaynaklarının kısırlaştırılmış olması, gelir vergisi ihdası suretiyle eski iktidarca atılmış olan mali adımın nereye varacağının malum bulunmaması gibi sebepler de bu hususstaki zorluğu arttırmaktadır. Parti programımıza sadık kalarak vergilerde ıslahat yapmak ve bilhassa vasıtalı vergiler nisbetini vasıtasızlar aleyhine, indirmek suretiyle vergi adaletine yaklaşmak prensibini tamamiyle muhafaza ediyoruz. Geniş halk tabakalarını sıkan ve istihsâl hayatını baskı altında tutan bir takım vergilerden tenzilat yapmak suretiyle kazancı dar olan vatandaşları ve istihsâl hayatını ferahlığa kavuşturmak lüzumuna kaniiz ve bu maksatla muamele vergisi, yol vergisi, hayvanlar vergisi mevzularını yeniden elden geçirmeye karar vermiş bulunuyoruz. Ayrıca bazı inhisar maddeleri fiyatlarında da indirimler yapmak imkânını arayacağız. Fakat bütün bunların gelir vergisi tatbikatı neticeleri hakkında kati hesaplara varmadan şimdiden sarih olarak ifadesine imkân görmüyoruz…".[610]

Hükümet programında dile getirilen vergi adaleti sağlama düşüncesiyle 1950 yılında tüm köylü kesim gelir vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak bu vergi muafiyetinden büyük çiftçilerinden yararlanması eleştirilere yol açmıştır.[611] Ayrıca şehirdeki dar gelirli vergi öderken köyde yüksek gelire sahip çiftçilerin de vergiden muaf tutulması yanlış görülmüştür.[612] Gelir vergisinin köylüyü daha fazla kazanmaya teşvik ettiğini savunan Doç. Dr. Mehmed Oluç

"… Hindistan'da zirai halkı daha çok istihsale teşvik için bunlardan vergi almağı en uygun yol olarak görenler çokdur. Bizde de zirai nüfusun kanaatkarlığını kırıncaya, bir lokma bir hırka zihniyetini yıkıncaya kadar ve memleketimizde para ekonomisinin inkişafını da kolaylaştırmak maksadile sade büyük çiftçiyi değil, az da olsa küçük çiftçiyi de bir miktar vergilendirmek lazımdır…".[613]

---

609 Şerif Demir, 2010, a.g.e., ss. 57-58.
610 Kazım Öztürk, a.g.e., ss.354-355.
611 Sait Coşkun, "Toprak Mahsulleri Vergisi Alınabilir mi", *Milliyet,* 25 Aralık 1950.
612 Bu görüşü paylaşan yazılara örnek olarak bkz. Feridun Osman Menteşeoğlu, "Çiftçi ve Gelir Vergisi", *Ulus,* 11 Şubat 1951; Namık Zeki Aral, "Zirai Kazançlar", *Ulus,* 10 Mayıs 1951.
613 Mehmet Oluç Ziraatimizi Kalkındırma Çareleri, *Cumhuriyet,* 18 Nisan 1951.

Gelir vergisinin kaldırılmasının yatırım kaynaklarını sınırlayacağı,[614] vergilerin kaldırılması yerine tarım alanında modern yatırımların artırılması gerektiği görüşü savunulmaktadır.[615] Rebi Barkın 1956'da artan enflasyonun sebebi olarak vergi adaletsizliğini görmektedir. Tüm arazilerin dörtte birini işleyerek ortalama yılda 40.000 lira kazanç sağlayan 38.000 büyük çiftçinin vergiden muaf tutulmasıyla artan fiyatlardan dolayı 30 dönüm ve altı araziye sahip ailelerin açlık tehlikesi ile karşılaştığını ve çareyi şehirlere göç etmekte bulduğunu belirtmiştir.[616]

Büyük çiftçilerin vergiden muaf olması eleştirileri üzerine hükümet, dönemin sonunda bir düzenleme ile bu adaletsizliği önlemeye çalışmıştır. [617] Yalçın Tuna, büyük ziraatçılardan vergi alınmasını geç kalsa da uygun bir yöntem olarak görmüştür. Ama aynı zamanda arazi ve bina vergisinin de artırılmasının ziraatçıları bu seferde büyük vergi sorumluluğu altına sokacağını savunmuştur. Vergilerin bir kaldırılıp bir artırılması ile ziraatın kalkınamayacağını ifade etmiştir.[618] Kanuna göre 5 bin liranın altında gelire sahip köylüler vergiden muaf tutulmakta 10 bin liraya kadar gelire sahip olanlar ise 5 bin lira üstü gelirleri için vergi ödemesi kabul edilmiştir.[619] Gelir hesaplamasını her ilde kurulacak komisyon tarafından gerçekleştirilmesi, komisyonun bölgenin şartlarına ve mahsul durumuna göre kaç dönüm tarladan ne kadar vergi alınabileceğini hesaplaması uygulaması getirilmiştir. Bu hesaplamalarda köy ihtiyar meclisinden de bilgi alınması uygun görülmüştür. Ancak bu uygulamanın particiliğe yol açabileceği savunulmuştur.[620] Haluk Cillov ortalama 300 dönem toprağı olan ailelerden bu verginin alınabileceğini hesaplamıştır. Bunun da çiftçi ailelerin %3'ü olduğunu belirten yazar, yeni vergilendirme usulü ile 400-500 milyon lira arası vergi toplanabileceğini hesaplamıştır.[621]

DP iktidarında sadece gelir vergisinde düzenleme yapılmamıştır. Bunun yanında yol vergisinde ve hayvan vergisinde de belirli indirimler yapılmıştır. Hayvancılık vergisinin yeniden düzenleneceğini belirten hükümet hayvan sayım vergisinin de kaldırılacağını duyurmuştu.[622] Yaklaşık bir yıl sonraki hükümet programında ise

---

614 Osman Okyar, "Gelir Vergisinin Ziraate Teşmili", *Cumhuriyet,* 26 Kasım 1952.
615 Refii Şükrü Suvla, "Yüksek Zirai Kazançlar Gelir Vergisi Dışında Tutulamaz", *Cumhuriyet,* 11 Nisan 1951.
616 Rebi Barkın, "Köylerde Zorlaşan Geçim Şartları ve Şehirlere Akın", *Ulus,* 8 Temmuz 1956.
617 Haluk Cillov, "Zirai Kazançların vergilendirilmesi", *Milliyet,* 19 Mart 1958.
618 Yalçın Tuna, "Zirai Kazançların Vergilendirilmesi", *Ulus,* 2 Temmuz 1958.
619 Milliyet, 12 Mart 1959.
620 Esat Tekeli, "Zirai Kazançlardan Alınacak Vergiler Ne Şekilde İşleyecek?", *Cumhuriyet,* 31 Mart 1959.
621 Haluk Cillov, "Zirai Kazançlarımızın Vergilendirilmesi", *Milliyet, 13 Mayıs 1959.*
622 *Zafer,* 26 Mayıs 1950.

Hayvancılık Vergisi'nin tamamen kaldırılacağı belirtilmişti.[623] Bu yönde ilk adım çeki hayvanlarından alınmayan hayvan vergisinin inek ve dişi mandalardan da alınmaması, Merinos koyunlarından alınan verginin 40, tiftik keçisinden 45, koyun ve kıl keçisinden 80, domuzdan 150 kuruş olması yolundaki tasarıdır.[624] Tasarı Meclis'te ilk olarak 21Mayıs 1951'de görüşülmüştür. Kanunun kabul sürecinin uzamasında bazı eleştirilerin payı vardı. Bu eleştirilerden birisi vergi muafiyetinin bütçe açığına neden olacağıydı. Bir diğeri ise malı olmayan kişiden de alınan Yol Vergisi dururken, belirli mala sahip kişilerden alınacak verginin kaldırılmak istenmesiydi.[625] Sonuç olarak Hayvancılık Vergisi'nin kaldırılması 27 Temmuz 1951'de kabul edilmiştir.[626] Bu kanunun kabulünden bir müddet sonra tütün, alkol, arazi vergilerinin, tapu, noter, pasaport, mahkeme harçlarının artırılması için tasarı hazırlanmasından dolayı, Cumhuriyet Gazetesi yazarı Esad Tekeli, hayvancılıkla uğraşanların yükünün arazi sahiplerine yüklendiği yorumunda bulunmuştur.[627] Hayvancılıkla uğraşan kişileri bu düzenleme memnun ettiyse de küçükbaş hayvancılıkla uğraşanlar verginin tamamen kaldırılması talebinde bulunmuşlardı.[628] 1954 seçimlerindeki başarıda hayvancılıkla uğraşanların memnuniyetinin etkisini gören Başbakan, Hükümet programını okurken bu verginin tamamen kaldırılacağını duyurmuştu.[629] Bu açıklamaya rağmen sonraki yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı hayvanlar vergisinde bir değişiklik yapılmamış; ancak hayvancılık kredileri artırılarak hayvancılığa destek olunmaya çalışılmıştır.

Arazi vergilerinde de üst sınır belirlenip, fazlasının vergiden muaf tutulması teklif edilmiş, ancak parti içinden ve muhalefetten gelen tepkiler üzerine tasarı geri çekilmiştir.[630] DP döneminde büyük çiftçinin kollandığı, köylerde gelir dengesinin fakir köylüler aleyhine bozulduğu eleştirilerine çok sık rastlanmaktadır. İktidarın vergi konusundaki bu politikayı devam ettirmesi eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Topraksız veya az toprağa sahip köylülerin daha da fakirleşmesi, köy nüfus oranının azalmasına etki edecektir.

---

623 İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, a.g.e., s. 924.
624 *TBMM Tutanak Dergisi*, D 9, C 7, 21 Mayıs 1951, ss. 361-373.
625 *TBMM Tutanak Dergisi*, D 9, C 9, 25 Temmuz 1951, s. 342.
626 *TBMM Tutanak Dergisi*, D 9, C 9, 27 Temmuz 1951, ss. 351-362.
627 Esat Tekeli, "Hayvanlar Vergisi Hafifletilirken Arazi Vergisinin Arttırılması Doğru mudur?", *Cumhuriyet,* 7 Ocak 1952.
628 *Ulus,* 24 Mart 1952.
629 İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, a.g.e., s. 1024.
630 *Cumhuriyet,* 28 Şubat 1955.

ALTINCI BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KÖYLERİ VE KÖYLÜYÜ SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL AÇIDAN ETKİLEYEN GELİŞMELER

DP dönemindeki hızlı değişim köylerin ve köylünün yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Köylerdeki eğitim, sağlık, elektrik, içme suyu, yol gibi hizmetlerin artması, milli gelirden alınan payın yükselmesi köylerde refah içinde yaşama alışkanlığı ve isteğini artırmıştır. Toprak dengesinin bozulması, makineli tarımın artması işgücü fazlasına ve köyden kentlere göçlere yol açmıştır. Toprak reformu devletin üretimi destekleme politikası içerisinde yer almaktadır. Ancak çiftçilerin gelir adaletini önemli ölçüde etkilemesinden dolayı bu bölümde yer almıştır.

6.1. Toprak Reformu Ve Toprak Mülkiyeti Sorunları

1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak düzeni ele alınmıştır.[631] Osmanlı'da 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile ortaya çıkan topraklarda özel mülkiyetin gelişmesi, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, mülklerin büyümesine imkân tanımıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda Ermeni'nin Anadolu'dan göç etmesi, Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve uygulanan tarım politikaları toprakların toplulaşmasına etki etmiştir.[632] Azınlıkların ülkeyi terk etmesinden sonra büyük toprak sahipleri, bu arazilerden mübadillere dağıtılanların dışında kalanlara el koymuşlardır.[633] Özellikle Adana, Aydın ve Diyarbakır'da büyük çiftçilerin sayısı diğer bölgelere göre çok fazlaydı.[634] Büyük arazilerin sahipleri tarafından işletilmesi ilkel tarım aletleri dolayısıyla çok yaygın değildi. Bu toprakların % 90'ı kiracılık veya ortakçılık yoluyla topraksız köylüler tarafından işletilmekteydi.[635]

Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak reformu ile toplumsal yapı değiştirilerek büyük toprak sahiplerinin köylü üzerindeki egemenliğinin engellenmesi düşünülmüş, ancak

---

631 İbrahim Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Ve Temel Sorunları*, Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970, s. 53.
632 Cevahir Kayam, a.g.e., s. 25.
633 Yahya Sezai Tezel 1994, a.g.e., s. 361.
634 Yahya Sezai Tezel 1980, a.g.e., s. 11.
635 Cevahir Kayam, a.g.e., s. 28.

toplumdan böyle bir istek gelmediği için uygulanmamıştır. Toplumun toprak reformuna ihtiyaç duymamasının nedeni ekilmeyen geniş toprakların varlığıdır. 1927 nüfus sayımına göre 231,5 milyon dönüm arazinin ancak 43,6 milyon dönümü ekilebiliyordu. Ülkeden ayrılan Rum ve Ermenilerin topraklarına el koyan bey ve ağalar dönem içerisinde mülkiyet anlayışlarını geliştirmişlerdir. 1924 Anayasası'nın 74. maddesinde yer alan "*değer pahası peşin verilmedikçe, hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz"* ibaresi mülkiyetin daha da pekişmesine yol açmıştır. Ağa ve beylerin bedava aldığı bu geniş arazileri, devletin parayla kamulaştırması imkânsızdı. 1937 yılında toprak reformuna niyet edildiğinde ilk iş bu maddeyi değiştirmek gerekmiştir.[636]

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren söz edilen toprak reformunu II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 15 Haziran 1945'te 4753 sayılı "*Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*" yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun amacı birinci maddesinde arazisi olmayan çiftçilere arazi temin etmek, ihtiyaç duyduğu, alet, hayvan, sermayeyi vermek, ülke topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak şeklinde belirtilmiştir.[637] Kanuna göre kullanılmayan kamu toprakları, köy ve mahallelerin fazla olan ortak toprakları, sahibi bilinmeyen veya özel mülkiyetten kamulaştırılan topraklar topraksız veya az topraklı köylülere dağıtılacaktı. Özel mülkiyetteki toprağın kamulaştırılması için sulak yerlerde 200, kurak yerlerde 500 hektardan fazla olması kararı alınmıştı. O dönemde topraksız ve az topraklı olduğu tahmin edilen bir ya da iki milyon çiftçi ailesi vardı.[638] Kanun ile bu çiftçi aileleri küçük işletme sahibi yaparak toprağın daha verimli biçimde işlenmesi ve köylerde aydınlanmayı, kalkınmayı sağlayacak köylü ocaklarının kurulması hedeflenmişti.[639] Ayrıca CHP, II. Dünya Savaşı sırasında alınan tedbirlere tepki gösteren geniş köylü kesimi bu kanunla memnun etmeyi düşünmüştür.

Topraksız köylü kesimden beklediği desteği alamayan iktidar, bunun yanında parti içerisinde yer alan büyük çiftçi milletvekillerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır.[640] Kanuna karşı çıkan Adnan Menderes kanunun görüşüldüğü komisyonda sözcü olarak görev almıştır.[641] Kanunun tamamına itiraz edilemediği için 17. ve 21. maddelerin

---

636 Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 171.
637 Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, s. 8893.
638 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 105.
639 Nadir Yurtoğlu, a.g.e., s. 42.
640 Çağlar Keyder, Faruk Birtek, "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923–1950", *Birikim,* 22 Aralık 1976, s. 38.
641 Şerif Demir, 2012, a.g.e., s. 54.

değiştirilmesinde etkili olmuştur.[642] Yapılan değişikliklerle kanun toprak adaletini sağlama anlayışından uzaklaşmıştır. Ancak ortaya çıkan muhalefet Demokrat Parti'nin kurulmasında etkili olmuştur.

DP kurulduktan sonra Adnan Menderes mecliste konuyla ilgili görüş bildirirken toprak reformuna ihtiyaç olmadığını asıl çiftçilere modern tarım için gerekli aletlerin temin edilmesi ve köylünün aşırı vergilerle ezilmemesi gerektiğini savunmuştur.[643] CHP İktidarında kanunun uygulamaya konulduğu 1947'den Mayıs 1950'ye kadar 320 köyde 20.208 aileye 908.860 dönüm arazi dağıtılmış, köy şahsiyetine 80.121 dönüm mera tahsis edilmiştir.[644] Dağıtılan arazilerin yaklaşık 100 bin dönümü kişilerden kamulaştırılarak dağıtılmıştır.[645] DP iktidara geldikten sonra 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde 1950'de 5618 sayılı kanunla iki değişiklik yapılmış ve bu yasa işlevini yitirmiştir. Bu iki değişiklikten birisi 16. Maddedir. Bu maddeye göre toprak dağıtımında önce devlet toprağından başlanacaktır ki böylelikle toprak dağılımındaki adalet anlayışı göz ardı edilmektedir. İkincisi 45. Maddedir. Kamulaştırma bedelinin yirmi yılda hazine tahvili ile ödenmesi koşulu bu madde ile değiştirilerek 100 liralık kısmının nakit geri kalanının da üç ay içinde ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu değişiklikle kamulaştırma zorlaştırılmıştır.[646] İktidarın ilk yılında tarım üretiminin artırılması için çiftçinin topraklandırılacağından bahsedilmiştir. Çiftçinin topraklandırılması anlayışıyla, DP iktidarında toprak reformu anlayışı unutulmuştur.

1950 yılında çıkarılan yeni yönetmelikte toprak reformu ile dağıtılacak mera şu şekilde belirlenmiştir. Her bin kilo canlı sıklet için; a) tarımla geçinen bölgelerde 4 dönüm çok iyi mera, 7 dönüm iyi mera, 10 dönüm orta mera, 15 dönüm zayıf mera, 30 dönüm çok zayıf mera b) geçimi tarım ve hayvancılık olan yerlerde sırasıyla 8 dönüm, 14 dönüm, 20 dönüm, 30 dönüm, 60 dönüm c) geçimi hayvancılık olan yerlerde 12, 21, 30, 45 ve 90 dönüm mera verilmesi kabul edilmiştir.[647] Aynı yıl devlet çiftliklerinin 2,5 milyon dönüm arazisinin mektepli ziraatçılara dağıtılacağı duyurulmuştur.[648] Topraksız köylüler toprak beklerken hükümetin devlet arazilerini ziraatçılara dağıtması fikri

---

642 Cem Eroğlu, a.g.e., s. 26.
643 Şerif Demir, 2012, a.g.e., ss. 57-58.
644 *BCA*, 30.0.1.0.0.29.170.16, 0.0.1956.
645 *Cumhuriyet,* 12 Mayıs 1950.
646 Sabrina Kayıkçı, a.g.e., ss. 70-71.
647 *Ulus*, 23 Ağustos 1950.
648 *Zafer,* 18 Ekim 1950.

eleştirilere yol açmıştır. Bu uygulamanın tarımı kapitalist bir zümreye teslim etmek olacağı yorumu yapılmıştır.[649] Bu uygulamadan vazgeçilmiş, çiftliğin bir bölümü topraksız köylülere dağıtılmıştır.[650] 1951 yılında hükümet topraksız köylüye 1,200 bin dönüm arazi dağıtmayı hedeflemiştir. Bu arazilerin bedelinin 25 yılda alınması tasarlanmıştır. Yeni Orman Kanunu tasarısı ile makilik ve çalılıkları orman statüsünden çıkararak buraların tarıma açılması, topraksız orman köylülerine dağıtılması hedeflenmiştir.[651] 1951'de hükümetin elinde 300 bin topraksız aileye yetecek kadar arazi bulunduğu duyurulmuştur.[652] Ekilen tarım arazilerinin arttığı bu dönemde köylülerin toprak talebi de artmıştır. Yaklaşık bir ay Anadolu'yu gezen Tarım Bakanı kendisinden köylülerin yol, içme suyu, teknik eleman, tohumluk ve hepsinden önemlisi toprak dağıtımı ve tapu istediğini belirtmiştir.[653] Traktörün yoğun olarak kullanıldığı Çukurova gibi yerlerde topraksız köylüler ortakçılık, kiracılık gibi işler yapamayınca toprak istekleri de artmıştır.[654] Toprak isteklerinin arttığı 1952 yılında 39.601 çiftçi ailesine 1.713.587 dönüm toprak dağıtılmıştır. Köy namına ise 1.051.175 dönüm mera tahsis edilmiştir.[655] Toprak dağıtımını hızlandırmak için komisyon sayıları da artırılmıştır. İktidara geldiğinde 17 toprak komisyonu bulan DP 1950 sonuna kadar komisyon sayısını 30'a, 1951'de 55'e, 1952'de 63'e yükseltmiştir.[656]

Topraksız köylülere toprak dağıtılmasına rağmen bu dönemde büyük toprak sahipleri arazilerini daha hızlı artırmıştır. Türkiye'de işletme başına düşen toprak 1948'de 84.7 hektarken, 1952'de 111.3 hektar olmuştur. 1952'de topraksız köylü ailesi sayısı 403 bin, toprak sahibi aile sayısı ise 2 milyon 528 bin olmuştur. Bu ailelerin % 20'lik üst kesimi tüm toprağın % 61,5'ine sahip, % 20'lik alt kesimi ise tüm toprağın % 1'ine sahip hale gelmiştir. Traktör alabilen büyük çiftçiler, traktör alamayan fakir köylünün arazilerini satın almıştır. Büyük çiftçiler bu dönemde verimli arazileri ele geçirirken, küçük çiftçiler tarıma yeni açılan orman ve mera gibi verimsiz arazilerde tarım yapmak zorunda kalmışlardır.[657] DP'nin bu dönemde uyguladığı politikalar büyük toprak sahibi

---

649 Feridun Osman Menteşeoğlu, "Tımar mı Dağıtıyoruz?", *Ulus*, 19 Ekim 1950.
650 *BCA*, 30.18.1.2.127.103.7, 19 Ocak 1952.
651 *Milliyet,* 4 Nisan 1951.
652 *Milliyet,* 2 Temmuz 1951.
653 *Zafer,* 9 Ağustos 1952.
654 Yaşar Kemal, "Çukurova'da Traktör Oburluğu", *Cumhuriyet,* 11 Kasım 1952.
655 *Zafer,* 6 Ocak 1953.
656 Yeni İktidarın Çalışmaları, s. 116.
657 Stefanos Yerasimos, a.g.e., ss. 189-191.

çiftçilerin arazilerini artırmasını sağlamıştır. Tarımda verilen krediler toprağın büyüklüğüyle orantılı olduğundan büyük toprak sahipleri kredilerden daha fazla yararlanmıştır. Traktör de belirli miktarda toprakta verimli olduğundan küçük işletmeler değil büyük işletmeler traktörden yararlanabilmiştir. Köylünün yararına alınan tüm kararlar büyük işletmelerin yararına olmuştur.[658]

Namık Zeki Aral 1952 anketindeki verilere göre Türkiye'nin işletme büyüklüklerini ve toprak sahibi çiftçi sayısını tarımda en gelişmiş Amerika ile karşılaştırmıştır. Türkiye'de çiftçi ailelerinin % 75,4'ü 7,5 hektar ve daha az araziye sahipken, % 0,8'i 70 hektar fazlası araziye sahiptir. Amerika'da ise çiftçi ailelerinin % 24,8'i 11,7 hektardan az araziye sahipken, % 14,5'i 105,2 hektardan fazla araziye sahiptir.[659] Karşılaştırma sonucunda Amerika'da büyük işletmelerin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başka bir yazısında ise işletme şekillerini karşılaştırmıştır. Türkiye'de çiftçilerin % 72,6'sı mal sahibi iken, % 21,5'i yarı mal sahibi, çok küçük kısmı toprak sahibi olmayan kiracı, ortakçı, yarıcı ve marabacı[660] olarak sınıflandırılmıştır. Amerika'da ise % 33,7'si mal sahibi, % 13,5'i yarı mal sahibi olarak sınıflandırılmıştır. Yapılan karşılaştırmada Türkiye'de mal sahibi çiftçilerin fazla olmasının memnuniyet verici bir özellik olduğu belirtilmiştir.[661]

İktidarın ilk dört yılında 933.995 dönümü göçmenlere olmak üzere 15.148 çiftçi ailesine 6,5 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır. Toprak dışında 49.777 aileye toplam 11.872.515 lira onarma kredisi verilmiştir. [662] Komisyon sayısı ise 76'ya yükselmiştir.[663] Topraklandırma kanunun uygulandığı 1947-1954 yılları arasında 1.143.457 hektar toprak köylüye dağıtılmıştır. Aynı dönemde tarım arazileri 13.100.000 hektardan 19.600.000 hektara çıkmıştır. Artışın altıda biri toprak dağıtımı sayesinde gerçekleşmiştir.[664] 1954'ten sonra toprak dağıtımı yavaşladıysa da 1960'a kadar devam etmiştir. DP iktidarı boyunca 4.085 köyde, 322.061 çiftçiye toplam 16.060.587 dönüm tarım arazisi,

---

658 Cem Eroğlu, a.g.e., s. 151.
659 Namık Zeki Aral, "Zirai İşletmelerimiz", *Ulus*, 8 Mart 1954.
660 Yarıcı: Ürünü mal sahibi ile yaru yarıya bölüşmek için çalışan kişi, Ortakçı: Başkasının tarlasında ürüne ortak olarak çalışan kişi. Nurettin Madran, Tarım Sözlüğü, Ankara 1966, 205,289. Kiracı: Tarlayı ücret karşılığında belirli bir süre kiralayıp eken kişi (icar). Marabacı: ücret karşılığında çalışan tarım işçisi.
661 Namık Zeki Aral, "Topraklarımızın İşletme Şekilleri", *Ulus*, 15 Mart 1954.
662 *BCA*, 30.1.0.0.29.170.1, 3 Ağustos 1954.
663 *Zafer,* 25 Temmuz 1954.
664 Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 188.

11.993.754 dönüm mera arazisi dağıtılmıştır.[665] Bu veriler topraklandırma uygulamasının, orman ve meraların tarım arazisine dönüştürülmesi karşısında çok yavaş kaldığını göstermektedir. 1950'de 14,5 milyon hektar ekili arazi varken 1960'ta 23,2 milyon hektara çıkmıştır. Aynı dönemde meralar ise 37,8 milyon hektardan 28,6 milyon hektara düşmüştür. Mera arazileri traktör sahibi büyük çiftçiler tarafından ele geçirilmiştir. Bu çiftçiler mera arazileri dışında, sahipsiz mülk arazileri ele geçirerek, kiracı ve ortakçı sistemine son vererek, kira yoluyla ya da satın alma yoluyla arazilerini artırmışlardır. [666] Tarımda makineleşme kiracılık, ortakçılık oranlarının da değişimine yol açmıştır. 1950'li yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi'nin yaptığı araştırmada traktör sahibi köylülerin tarla kiralayarak işledikleri toprakları artırdığı, dolayısıyla da kiracılık oranının arttığı ancak ortakçılık oranlarının azaldığı görülmüştür. Ancak traktör sahibi çiftçiler ele alındığında, genel olarak hem kiracılık hem de ortakçılık kategorilerinde azalma görülmüştür.[667]*

Büyük çiftçiler arazilerini artırırken topraklandırma sistemiyle köylülere yeterince toprak verilememiştir. 1959 yılına kadar topraklandırma kanunu ile çiftçi başına 10-15 dekar toprak verildiği dile getirilmiştir.[668] Büyük çiftçilerin makineli tarım sayesinde daha hızlı topraklarını artırması dönem içerisinde toprak adaletsizliğinin daha belirginleşmesine yol açmıştır. 100 dekardan küçük tarım işletmelerinin oranı 1950'de % 83,5 iken 1963'te % 86,8'e çıkmıştır.[669] Bu dönemde hane halkı başına toprak oranı azalmıştır. Az topraklı çiftçi ailesinin artışı dolayısıyla, aile başına düşen toprak ortalama 51,6 dönüm olmuştur.[670] Toprak dağılımındaki adaletsizlikten dolayı 50 dönüm altında araziye sahip çok geniş bir çiftçi ailesi bölümü oluşmuştur.

---

665 Nadir Yurtoğlu, a.g.e., s. 49.
666 Tevfik Cemal Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 391.
667 Ahmet Makal, a.g.e., s. 112.
668 *Ulus*, 26 Ocak 1959.
669 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 107.
670 Zeynel Dinler, a.g.e., s. 25.

Toprak Dilimi (Dekar)	1950			1963		
	İşletme Yüzdesi	Toprak Yüzdesi	İşletme Başına Ortalama Toprak Miktarı (Dekar)	İşletme Yüzdesi	Toprak Yüzdesi	İşletme Başına Ortalama Toprak Miktarı (Dekar)
1-50	61,7	18,9	25	68,7	24,3	19
51-100	21,8	18,8	71	18,1	23,9	71
101-200	10,5	19,1	150	9,4	23,7	136,1
201-500	4,4	16,9	317	3,2	17	286,1
501-	1,6	26,3	1357,4	0,6	11,1	1041,7
Toplam	100	100		100	100	
Miktar	2.512.800	20.750.591		3.100.850	16.734.335	

Tablo 9.1. 1950 Ve 1963'te Toprak Büyüklüğüne Göre İşletmelerin Oranı[671]

Ulus Gazetesi yazarı Emin Erişirgil bir yazısında bölgelere göre bir çiftçi ailesinin belirli ihtiyaçlarına karşılayabilmesi için gerekli toprak miktarını şu şekilde vermiştir. Orta Kuzey Anadolu 150 dönüm, Orta Güney Anadolu 150, Marmara 40, Trakya 50, Akdeniz 50, Karadeniz 25, Güney Doğu 80, Orta Doğu 100, Kuzey Doğu 100 dönüm. Bu istatistiğin yayınlandığı dönemde 1-50 dönüm arası araziye sahip çiftçilerin ortalaması % 33,7 tespit edilmiştir. [672] DP öncesinde oluşan ve DP döneminde de hızla artan bu toprak dağılımı adaletsizliği fakir köylü tabakasının gittikçe genişlemesine yol açmıştır.

Geçimini sağlamak için yeterli araziye sahip olmayan küçük çiftçiler yoğun el emeği isteyen ve birim alanda daha fazla kar getiren ürünlere yönelmişlerdir. Bu dönemde tütün küçük toprak sahipleri tarafından, pamuk ise büyük toprak sahipleri üretilmiştir. Tütün üretiminde 1950-55 yılları arasında yıllık % 1,9'luk bir artış görülürken sulanabilen verimli arazilerde ve makinelerle üretilen pamukta daha büyük bir artış vardır. 1938-1968 arasında pamuk ekilen tarla %138 artmıştır. [673]

Çiftçiyi topraklandırma kanununun 28 yıllık sürecinde köylüye 2,2 milyon hektar arazi dağıtılmıştır. Bu arazilerden yalnızca 5,4 bin hektar yani %4'ü özel mülkiyetten kamulaştırılan topraklardır. 13,2 bin hektar ise vakıflar, özel idareler ve Ziraat Bankası'ndan kamulaştırılmıştır. Diğer dağıtılan kısım ise devlet arazisidir.[674] Bahsedilen dönemde ekilen arazi 14,5 milyon hektardan 24,5 milyon hektara çıkmıştır. Ekilen arazi

---

671 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, a.g.e., s. 108.
672 Emin Erişirgil, "Dar Gelirli Köylüler", *Ulus*, 9 Haziran 1953.
673 Stefanos Yerasimos, a.g.e., ss. 196-197.
674 Zeynel Dinler, a.g.e., s. 24.

10 milyon hektar artmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile dağıtılan topraklar bu artışın ancak %22'sini oluşturmuştur. Bu durum ekilen arazilerdeki artışın önemli kısmının, büyük arazi sahipleri tarafından devlet arazilerinin gasp edilmesi yoluyla gerçekleştiğini göstermektedir.[675] Ekilen arazilerin bu derece artması ekime açılabilecek alan sınırının geçmesine neden olmuştur. 1930'lu yıllarda yapılan bir toprak etüdüne göre Türkiye'de ekilen arazinin 20 milyon hektar sınırını aşmaması gerekmektedir. Ancak 1955'te bu sınır aşılmıştır. Tarıma uyumlu olmayan marjinal toprak olarak nitelenen araziler de tarıma açılmıştır.[676] Bu durum erozyon gibi çevre sorunlarına ve verimsiz arazilerin üretime açılmasıyla ortalama verimin düşmesi gibi olumsuzluklara yol açmıştır.

6.2. Köylerde Eğitim Faaliyetleri

Eğitim hizmetlerinin köylerde yaygınlaşma faaliyetleri 1940'lı yıllardan sonra başlamıştır.[677] Daha öncesinde eğitim konusunda şehirlere öncelik verilmiştir. 1950'li yıllarda hızlı bir modernleşme ve sanayileşme faaliyeti köylerde de eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Sanayileşme süreci yetişmiş insan gücüne ihtiyacı artırdığından dolayı mevcut donanımlı insan gücü yeterli gelmemektedir. Bu nedenle sanayileşmenin artırdığı talep doğrultusunda eğitim belirli bir tabakanın ayrıcalığından çıkarak daha geniş bir tabakaya yayılmıştır.[678]

6.2.1. Köy Okulları

1950'de köylerin 17.305'inde yani % 45,5'inde ilkokul bulunmaktaydı. [679] 1953 yılında düzenlenen Beşinci Milli Eğitim Şurası'nda bu konu gündeme gelmiş, ilkokulu olmayan nüfusu az ve dağınık köylerde yaşayan çocuklar için yatılı veya gündüzlü bölge okulları kurulması önerilmiştir.[680] Mecliste bir konuşma yapan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri köy okulları konusuna da değinmiştir. Konuşmasında 1952-1953 eğitim öğretim yılında 15.873 köyde okul olduğunu 18.561 köyde ise bulunmadığını belirtmiştir. Bu okullarda 21.030 öğretmenin çalıştığını, 1.193.318 çocuğun eğitim gördüğü bilgisini paylaşmıştır. Köylerin tamamen okula kavuşabilmesi için bazı küçük köylerin okullarının

---

675 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 2427.
676 Tevfik Cemal Çavdar, 2003, a.g.e., ss. 408-409.
677 Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz : Politika-Eğitim-Kalkınma,* Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s. 97.
678 Altan Eserpek, "Sosyal Mobilite Ve Eğitim", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 9, S.1, Ankara 1977, s. 395.
679 Yahya Kemal Kaya, a.g.e., s. 97.
680 *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1973, s. 102-103.

birleştirilmesiyle 16.848 köy okulunun yapılması, 30-40 bin öğretmenin atanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu işler için 350-400 milyon liraya ihtiyaç olduğunu, bu paranın devlet kaynaklarından karşılanabileceğini aktarmıştır.[681] DP iktidarında köy okullarının köylülere angarya olarak yaptırılması engellenmiştir. Önceki iktidarı bu konuda eleştiren DP Hükümeti bir kanun hazırlamıştır. 11 Ağustos 1951'de yürürlüğe giren 5828 sayılı kanun ile köy okullarının özel idare bütçesi ve genel bütçeden ayrılacak ödeneklerle yapılması, bu okullar yapılırken köy halkına hiçbir sorumluluk yüklenemeyeceği kabul edilmiştir.[682] Milli Eğitim Bakanı 1951'de bütçe komisyonunda Doğu illerinin okul sayısında çok geride kaldığını vurgulamıştır. Köy okulları için ayrılan 5 milyon liranın 4 milyon lirasının Doğu illeri için harcanacağını belirtmiştir.[683] 1956 yılında Milli Eğitim Bakanı Meclis'te sorulara cevap verirken 1951-1955 yıllarında köy okullarına ayrılan ödeneği paylaşmıştır. Çizelge incelendiğinde ödeneğin büyük kısmı doğu illerine ayrılmıştır.[684]

1956'da hazırlanan İlköğretim Kanunu tasarısında 12 yıllık bir programla 16.912 köy okulu yapılması öngörülmüştür.[685]DP iktidarı boyunca bu sayı 22.004'e, oran % 54'e yükselmiştir. Okul oranıyla birlikte okuma yazma oranları da artmıştır. 1950'de okur-yazarlık oranı % 33,6 iken, 1960'ta % 48,1'e yükselmiştir. Okur-yazar oranlarında cinsiyete göre farklılık kırsal kesimlerde kentlere göre daha fazlaydı. Bunda etkili olan düşünce namus kavramıdır. Kızlar okumaya gittiğinde açılacağından, namusuna leke geleceğinden korkulmaktadır.[686]

İlköğretimde eğitim sisteminde incelemeler yapması için Prof. Dr. Kate Wofford, Türkiye'ye davet edilmiştir. Wofford, Türkiye'de 5 Ekim 1951 - 1 Şubat 1952 tarihleri arasında Trabzon, Erzurum, Van, Diyarbakır, Ankara, Adana, İzmir, İstanbul ve Kırklareli il ve çevrelerinde okullarda incelemede bulunmuş, 800 kadar öğretmen, müdür, müfettiş ve maarif müdürleriyle görüşmüştür. Wofford izlenimlerine dayanarak bir rapor hazırlamış ve Milli Eğitim Bakanlığına sunmuştur. Raporda ilköğretim müfredatlarının şehir okullarına göre düzenlendiği, köy okullarına uygun olmadığı belirtilmiştir. Köy

---

681 *TBMM Tutanak Dergisi*., D. 9 C. 18, 5. Birleşim, 13 Kasım 1950, s. 440.
682 *Resmi Gazete*, 11 Ağustos 1951, s. 1881.
683 *Zafer*, 18 Ocak 1951.
684 1951-1955 yılları arasında illere gönderilen köy okulları inşaatına yardım ödeneği için bkz. Ek 15, *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.10 C.10, 49. Birleşim, 26 Mart 1956, ss.1299-1300.
685 *Zafer,* 23 Eylül 1956.
686 Feridun Merter, a.g.e., ss. 104-106.

okullarına uygun yeni bir müfredat belirlenmesi önerilmiştir.[687] Wofford'un tavsiyeleri DP döneminde Köy Enstitülerinin kapatılmasına katkıda bulunmuştur.

6.2.2. Köy Enstitülerinin Kapatılması

17 Nisan 1940'ta kabul edilen, 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasasıyla açılan Köy Enstitülerinin amacı; köyden gelen yetenekli çocukların tam donanımlı olarak yetiştikten sonra, tekrar köylerine dönerek geride kalan ve okuma fırsatı veya olanağı bulamamış olanları eğiterek, ülkenin okur-yazar düzeyini yukarı taşımaktı. Yalnız temel dersler değil, yaşama dair bütün konular bir bütünlük içinde işleniyordu. Bir taraftan güçlü bir tarih eğitimi yanında tarım, el işi ve güzel sanatlar ile yurttaşlık bilinci ve ulusal bilinç kazanıyorlardı; diğer taraftan dünya klasiklerini okuyarak, müzik dinleyerek, tiyatro yaparak dünya değerleri ile tanışıyorlardı. Köy Enstitülerinin başlıca amacı kırsal alanı kalkındırmak, köylüyü eğitmek ve eğitmenlerle köylüyü üretici duruma getirmekti.[688] CHP döneminde açılan bu eğitim kurumu bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Gençlerin komünist propaganda ile yetiştirildiği, milliyetçi anlayışa ters düştüğü iddia edilmiştir. Ayrıca uygulanan karma eğitimin Türk aile anlayışına ve ahlakına uymadığı yönünde eleştirilmiştir.[689] Köy Enstitülerinin eleştirisi DP'nin kurulmasından sonra daha da artmıştır. DP muhalefette iken sık sık Köy Enstitülerini eleştirmiştir.

Köy Enstitülerinin işlevi büyük ölçüde DP iktidarından önce engellenmiştir. 1946'da Milli Eğitim Bakanlığına getirilen Reşat Şemsettin Sirer, eğitim programında değişiklik yaparak tarım ve teknik derslerinin süresini yarı yarıya düşürmüştür. Köy öğretmenlerinin en önemli özelliği olan teknik bilgisine bu şekilde darbe vurulmuştur. Ayrıca köy okullarının öğretmen, sağlık memuru ve ebe yetiştirmelerini devlet üstlenmiş, enstitülere verilen canlı cansız tüm demirbaşlar, donanım eşyaları geri alınmış, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü ile bütün eğitmen kursları kapatılmıştır. Mevcut sağlık kollarının sayısı da bire indirilmiş, dünya klasiklerinin enstitülerde okunması ve

---

687 Kate V. Wofford, *Milli Eğitim Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1952, ss.56-57.

688 Sadık Kartal, "Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri", Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 4, S. 1, Haziran 2008, ss. 23-24.

689 Necdet Aysal, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara 2005, s. 277.

okutulması yasaklanmıştır.[690] CHP'nin başlattığı Köy Enstitülerini işlevsizleştirme uygulamasını DP iktidara geldiğinde devam ettirmiştir.

İktidarın ilk yılında Köy Enstitülerindeki kız öğrenciler İzmir Köy Enstitüsü'ne toplanarak, Kız Köy Enstitüsü oluşturulmuştur. Adnan Menderes II. Hükümet programını okurken tüm gençlerin vatan ideali altında toplanmasını amaçladıklarını, bu nedenle ilkokul öğretmenlerinin aynı anlayışla yetiştirileceğini belirtmiştir. Bu açıklamayla Köy Enstitüleri ile şehirlerdeki okullara öğretmen yetiştiren İlk Öğretmen Okullarının birleştirileceği anlaşılmıştır. İkinci Hükümet programında ayrıca "Teknik öğretim okullarında ziraat ve yol kalkınmasının makineleşmesine muvazi olarak bölge ihtiyaçlarına lüzumlu ustaları yetiştirmek üzere kurslar ve şubeler kurulacaktır"[691] ifadesiyle Köy Enstitülerinin yerini Teknik Eğitim okullarının alacağı belli edilmiştir. Beşinci Milli Eğitim Şûrası'nda öğretmen yetiştiren okullarda aynı anlayışta öğretmenlerin yetiştirilmesi görüşü kabul edilmiştir. Şura kararı ile İlk Öğretmen Okulları ve Köy Enstitülerinin birleştirilmesinin zemini hazırlanmıştır. Nihayet 27 Ocak 1954 tarih ve 6234 sayılı kanunla Köy Enstitüleri İlk Öğretmen Okulları ile birleştirmiştir.[692]

DP Dönemi'nde Köy Enstitülerinin İlk öğretmen Okullarıyla birleştirilmesi ile öğretmen yetiştirme sistemindeki ikiliğin ortadan kaldırıldığı savunulmuştur. İlk öğretmen okulları yine ağırlıklı olarak köy ilkokulu mezunu öğrencileri almaya devam etmiş ve diğer üç yıllık Öğretmen Okulları ile birlikte lise seviyesinde program bütünlüğü sağlanmıştır. Böylece köy ve şehir ilkokullarına farklı kaynaklardan öğretmen yetiştirme uygulamaları da sona ermiştir. 1950'li yılların ortalarında ülke genelinde 42 öğretmen okulu bulunmaktadır. 1950'li yılların sonlarında bu sayı 52'ye yükselmiştir. Bu okulların 21'i Köy Enstitülerinin devamı niteliğinde olup eğitim süresi 6 yıldı.[693] Ancak bu birleşme Köy Enstitülerinin kapatılması anlamına gelmekteydi.

Köy Enstitüleri köylerdeki ilkokul sorunu, daha önemlisi cahillik sorununu çözmek için açılmıştı. DP ise bu okuldan mezun olanları bilgisiz, dik başlı, sosyalist görüşte bulmaktadır. DP'nin bu algısı dışında Köy Enstitülerinin kapanmasına Watson

---

690 Zehra Taşdöven, Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2013, s s 79-80.
691 İrfan Neziroğlu, a.g.e., s.927.
692 *Resmi Gazete*, 4 Şubat 1954, s. 8093-8095.
693 Zafer Tangülü, "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları(1950-1960)", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* Bahar 2012, 10(2), s. 402.

Dickerman, Kate Wofford gibi Amerikalı uzmanların görüşleri de etki etmiştir. Wofford öğretmen yetiştiren okulların birleştirilmesi, pedagoji derslerinin konulması gibi tavsiyelerde bulunmuştur.[694] Bu tavsiyeler zaten var olan enstitülerin kapatılması düşüncesine bilimsel bir dayanak sağlamıştır. Enstitülerin kapanmasını isteyenler muhafazakar kesim dışında Anadolu'daki toprak ağaları olmuştur. Köylerdeki sosyal yapıyı korumak isteyen ağalar köylünün eğitilip aydınlanmasına karşı çıkmışlardır.

6.3. Köy Yolları

Ulaşım köyler, şehirler, ülkeler arasında canlı ve cansız varlıkların taşınmasıdır. Ulaşım yoluyla kültürler ve ekonomi gelişmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine gelişmemiş, savaş yıllarında bakımsız kalmış 18.350 km. ulaşım yolları intikal etmiştir. bu yollardan 13.900 km'si stabilize şose, 4.450 km'si ise toprak yoldu.[695] Cumhuriyetin ilk yıllarında uzun vadede daha karlı olan demiryolları geliştirilmeye çalışılmıştır. Demiryolları kurulan bölgelerde önemli gelişmeler yaşandıysa da 30 binden fazla köyün ulaşımının demiryollarıyla gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Demiryollarına öncelik verilmesi köy yollarının yapılmasını geciktirmiştir. Köylerin ulaşım imkanlarının olmaması köylerin pazarlara kapalı olmasına neden olmuştur. Anadolu'nun engebeli bir yapıya sahip olması özellikle kışın köylerin şehirlerle bağlantısını tamamen kesmekteydi. Bu nedenle köyler içe kapanık, kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik bir yapı içerisindeydi.

II. Dünya Savaşı sırasında demiryollarının ulaşım için yeterli olmadığı görülmüştür. Köylerin mahsulünün pazarlara taşınabilmesi için ve ülke güvenliğinin sağlanabilmesi için karayollarının geliştirilmesinin gerekliliği görülmüştür. Bu nedenle Bayındırlık Bakanlığı'ndan karayollarına ayrılan bütçe 1940'lardan itibaren artırılmıştır. 1940 öncesinde karayolu yapımına ortalama yılda 2 milyon lira bütçe ayrılırken sonrasında bu sayı artarak 1947'de 14.920 bin liraya yükseltilmiştir. Ayrıca milli savunma bütçesinden de askeri anlamda önemli olan Trakya, Çanakkale, Çukurova gibi yerlerin yol yapımına harcama yapılmıştır. 1947'de yol yapımına Amerika'nın yardımları başlamıştır. Karayollarının inşası için Amerika gerekli malzemeleri temin etmiş ve

---

694 Mustafa Ergün, Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* s. 17, Ankara 1990, ss. 453-457.

695 Sedef Akgüngör, Ceyhan Aldemir, Yeşim Kuştepeli, yaprak Gülcan, Vahap Tecim, *Türkiye'de Demiryolları Ve Karayolları'nın Ekonomik Ve Sosyal Etkileri: 1856-2008 Dönemi İçin Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2012, s. 71.

yapılan para yardımının bir kısmı yol inşaatlarına ayrılmıştır. Bunun yanında gelen uzman kişiler teknik bilgiler vermişlerdir.[696]

DP iktidara geldiğinde tarımsal üretimi artırmak, ihracat imkânlarını genişletmek için karayollarına önem vermiştir. Tarımsal ticaretin artırılabilmesi için karayollarının artırılması tavsiyeleri, dönem içerisinde yabancı uzmanlar tarafından da dile getirilmiştir.[697] 1950 yılında Türkiye'nin karayolları 1322 km asfalt, 12.004 km. birinci sınıf stabilize, 4132 km. ikinci sınıf stabilize, 6848 km. stabilize olmayan yollar olmak üzere toplamda 24.304 km'dir.[698] Hans Emanuel Tütsch tarafından İstanbul'da yazılıp İsviçre'nin Neue Zürcher Zeitung gazetesinde başmakale olarak yayınlanan yazıda Türkiye'deki ekonomik durum ve kalkınma faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Üretilen mahsulün pazara taşınması için gerekli yolların ve motorlu araçların eksikliği ifade edilmiştir. Yazıda resmi bir rapordan alıntı yapılarak yol durumu ile ilgili şu bilgiler verilmiştir:

" Konya zahire ekimi bölgesinde zahire mahsulü 1946'da 1,275 bin tona baliğ olmuştur. Bunun 632 bin tonu o muhitte istihlak edilmiştir. Geri kalan miktardan yalnız dörtte biri pazara çıkmış, dörtte üçü ise mahvolmuştur. İmkanları geniş ve zengin olan ve 9,3 milyon hektarlık araziyi ihtiva eden bu bölgede yalnız 1,230 milyon hektarlık arazi ekilmektedir. Buna benzer tesbitler Ankara zahire ekimi bölgesi için dahi yapılabilir.

Bu halin sebebi, memlekette kafi derecede münakale yolları bulunmamasıdır. Konya civarında bir yağmur sağanağı motorlü vasıtalarla bütün münakaleyi durduruyor. Biraz fazla yağmur bütün zahire nakliyatına mani olmakla kalmıyor aynı zamanda zahirenin mühim bir miktarını da mahvediyor.

Çünkü bu zahire ibtida yer oyuklarında (kuyularda) saklanmaktadır. İstihsal imkânları büyük olan Konya ve Ankara bölgeleri eğer bir yol şebekesi mevcut olursa bugünkü istihsal miktarını yüzde 50 nisbetinde artırabilirler…"

Ayrıca yazıda Türkiye'nin kağnı yolları da dahil tüm yol şebekesinin 21.638 km olduğu, yolların yapılması için Amerikalı uzmanlarla sıkı işbirliği yapan bir genel

---

696 Emrullah Şafakoğlu, "Yol Davalarımıza Umumi Bir Bakış", *Zafer*, 25 Temmuz 1950.
697 Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 294.
698 Feridun Merter, a.g.e., s. 116.

müdürlüğün olduğu izlenimlerini paylaşmıştır. Karayolları genel müdürlüğünün bütçesinin akaryakıt vergilerinden finanse edildiği bilgisini de vermiştir.[699]

DP iktidarında köy yolları yapımı işi bir programa bağlanmıştır. Öncelikle tamire muhtaç 23 bin km yol ele alınmıştır. 1950'de bu yolların 18,500 km'si ele alınmış, 15 bin km'si kışında hizmet verecek şekilde yenilenmiştir. Karayolları Genel Müdürü Türkiye'nin 150 bin km'si köy yolları olmak üzere toplam 200 bin km yolunun yapılmak için beklediği bilgisini vermiştir. Yapılan ilk programla 50 bin km yolun ele alındığını belirtmiştir.[700] 1951 yılında DP iktidarı köy yollarına ayrılan bütçeyi 10 milyon liraya çıkarmıştır. Önceki iktidarın 1950'de köy yolları için 7 milyon lira bütçe ayırdığını, bu paranın da propaganda çalışmalarına harcandığı iddia edilmiştir.[701] DP iktidarının çok hızlı biçimde köy yolu inşaatlarına başlaması gazetelerde yer bulmuştur. Bu çalışmaları öven Sait Coşkun, köy yolları meselesinin bir anda halledilebilecek bir mesele olmadığını ancak çok gerekli olduğunu belirtmiştir. Binlerce köyün kışın ilçelerle bağlantısının kesildiğini ifade eden yazar, bir çok köyün değerli ürünlerinin pazarlara ulaştırılamadığını vurgulamıştır.[702] Köy yollarına ayrılan bütçe artarak devam etmiştir. 1951'de sonradan bütçe 11 milyon liraya yükseltilmişti. 1952 yılında bu iş için 25 milyon lira ayrılmıştır.[703] 1952 yılında Yol Vergisi konusunda da bir düzenlemeye gidilmiştir. 18-60 yaş arası erkeklerin ödemekle mükellef olduğu bu vergi kaldırılarak 25 Şubat 1952'de 5889 sayılı Akaryakıtlardan Alınacak Yol Vergisi Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Böylece bu vergi dolaylı bir vergiye dönüştürülmüştür. Zaten bu vergi büyük ölçüde yol dışındaki harcamalar için kullanılmaktaydı. 1932-1947 yılları arasında 242 milyon lira yol vergisi toplanmış, bunun ancak 14 milyon lirası yol için harcanmıştır.[704] Diğer tarım politikalarının katkısıyla birlikte köylerin bu dönemde yollara kavuşması kırsal kesimde DP'ye olan desteği daha da artırmıştır.

1952 yılında köy yolları yapımı hakkında malumat veren Bayındırlık Bakanı, köy yolları yapımı işinin Köy Kanunu gereğince köylülerin işi olduğunu, Karayolları Genel Müdürlüğünün de tüm imkânlarıyla yardımcı olduğunu dile getirmiştir. Müdürlük tarafından il ve köy yolları müdürlüğü ile bölgelerde il yolları mühendislikleri

---

699 *Milliyet*, 1 Şubat 1951.
700 *Zafer,* 17 Kasım 1950.
701 *Zafer*, 6 Ocak 1951.
702 Sait Coşkun, "Köyün Kurtuluşu Tahakkuk Ediyor", *Milliyet*, 26 Şubat 1951.
703 *Zafer*, 2 Aralık 1951.
704 Sevilay Özer, 2013, a.g.e., s. 322.

kurulduğunu belirtmiştir. Teknik eleman eksikliğini gidermek için Teknik Üniversite öğrencilerinin stajyer olarak il yolları etüt işlerinde çalıştırıldığını, kurslarda yetiştirilmiş olan köy okulları teknikerlerinin de vilâyetlerin köy yollarında çalıştırıldığını ifade etmiştir.[705] Köy yolları yapımı programı hazırlanırken köyün nüfusu, köydeki araba sayısı, yapılacak olan yolun uzunluğu, yapım sırasında imece yoluyla çalışacakların sayısı, civardaki köylerden okula gelecek okuyucu sayısı gibi kriterlere göre köyler arasında öncelik belirlenmiştir.[706]

Sait Burçak CHP'nin Köycülük söylemleri ile köylülere birçok angarya iş yüklediğini, köylüleri ezdiğini iddia etmiştir. DP iktidarı için söylediği şu sözler halkla hükümetin ilişkilerini yansıtması açısından önemlidir.

" Anadolu köylüsü suyunun devlet eliyle getirildiğini, yolunun devlet eliyle yapıldığını henüz idrak etmiştir. Eskiden bu gibi işler için devletten hiçbir şey istemeyi aklına bile getirmeyen köylü şimdi devlet ve hükümet adamlarını baskı altına almıştır…"[707]

Köy yollarına verilen önem iktidarın ilk döneminde büyük bir hızla devam etmiş, 1957 yılında 20393 köyün yolu 78 milyon lira harcayarak 83.849 kilometre yol yaparak bitirildiği duyurulmuştur.[708] Köy yolları ise 1951'de 3.153 km iken, 1960 yılında 62.066 km'ye ulaşmıştır.[709]

DP Döneminde yapılan karayollarına Amerika'dan da önemli yardım gelmiştir. ABD Dış Yardım Teşkilatı Başkanı James Smith Türkiye'nin en önemli başarısının karayolu artışı olduğunu söylemiştir. Karayollarının artışının ekonomik katkı dışında savunma konusunda da katkı sağladığını dile getiren Smith Türkiye'nin yol şebekesinin Amerikan-Türk ortak projesi ile 9 bin milden 17 bin mile çıkarıldığı bilgisini paylaşmıştır.[710] Amerika Türkiye'nin karayollarının gelişmesine sadece ekonomik gözle değil, Ortadoğu güvenliği açısından da bakarak önem vermiştir.

---

705 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.9 C.17, 3. Birleşim, 12 Kasım 1952, s.90.
706 Sevilay Özer, 2013, a.g.e., s. 312.
707 Sait Burçak, "Köycülük", *Zafer*, 15 Eylül 1952.
708 *Milliyet*, 4 Nisan 1957.
709 Sevilay Özer, a.g.e., s. 312-313.
710 *Milliyet*, 6 Mart 1958.

Köy yollarının yapılması köylerdeki tarım ürünlerinin ticaretini artırmıştır. 1948 ile 1958 yılları karşılaştırıldığında bir yoldan geçen araç sayısı ortala 26'dan 120'ye çıkmıştır.[711]

6.4. Köylerde Elektrik Kullanımı

DP döneminde önemli ölçüde barajların yapılması enerji üretimini de artırmıştır. Bu artış köylere elektriğin götürülmesi imkanını sağlamıştır. 1952 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresi köylere elektrik verilebilmesi için bir program hazırlamıştır. Elektrik işini başarmış devletlerin tecrübelerinden istifade edebilmek için Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Teşkilatı'ndan yardım istenmiştir. Yapılan incelemelerle gerekli malzeme ve aletin ülkede üretilebilmesi gerekli görülmüştür. Bu sebeple transformatör ve izolatör fabrikaları kurulması planlanmıştır.[712] Yardım talebine karşılık köylerin elektrifikasyon planlarını yapmak üzere Birleşmiş Milletler tarafından dört mühendis gönderilmiştir.[713]

1953 yılında Türkiye'nin toplam enerji üretimi 800 milyon kw tespit edilmiştir. 1958'de tamamlanacak 12 büyük baraj ve santralle üretimin 3 milyar kw olacağı tahmin edilmekteydi. Bu artış dolayısıyla köylere ucuz elektrik temin edilmesi hedeflenmiş, bu işlerle ilgilenilmesi için Bayındırlık Vekaletine bağlı bir Elektrik Umum Müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır.[714] 10 Nisan 1953'te yetkililer ve yabancı uzmanlarla birlikte "Türkiye Birinci İstişari Enerji Kongresi" toplanmıştır. Toplantıda elektrik işlerini tek elden yürütecek Türk Enerji Kurumunun kurulmasına karar verilmiştir. Köy elektrifikasyonu için her yıl 25 milyon lira ayrılması ve yılda 500 köye elektrik verilmesi kararlaştırılmıştır.[715] Hedeflenen sayıda köy elektriğe kavuşamamış plan yeterince uygulanamamıştır.

1959 yılında barajların büyük ölçüde tamamlanması ve termik santrallerin yapımıyla enerji üretimi 2 milyar 550 milyon kw saate çıkmış,[716] bununla birlikte köy elektrifikasyonu yeniden gündeme gelmiştir. 500 milyon lira harcayarak enerji nakil güzergâhına yakın köylere elektrik verilmesi öngörülmüştür. Daha önce elektrik verilen

---

711 Cavit Orhan Tütengil, *İçtimai Ve İktisadi Bakımdan Türkiyenin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 159-164.
712 Sevilay Özer, a.g.e., s. 257.
713 *Milliyet*, 11 Şubat 1954.
714 *Zafer*, 7 Mart 1953.
715 *Zafer*, 11 Nisan 1953.
716 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. 11 C. 12, 45. Birleşim, 23 Şubat 1960, s. 249.

köylerde medeni anlamda önemli gelişmeler olduğu belirtilmiştir. Köylerin kalkınması ve medenileşmesi için köylere elektrik verilmesi gerekli görülmüştür.[717] 1959'da yeni bir köy elektrifikasyon programı yapılmıştır. Bu programa göre şebekelere en yakın 200 köyden başlanarak toplam 4 bin köye elektrik verilmesi planlanmıştır.[718] DP iktidarının başladığı 1950'de 43 köyde elektrik varken, 1960 yılında elektrik olan köy sayısı 257'ye çıkmıştır.[719]

717 *Zafer,* 23 Eylül 1959.
718 *Zafer,* 31 Aralık 1959.
719 Ekrem Ceyhun, *Kalkınan Türkiye*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul 1979, s. 33.

SONUÇ

14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle yönetime gelen Demokrat Parti, on yıllık iktidarı boyunca gerçekleştirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetlerle Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye'nin dışa açılmasına katkıda bulunduğu dış politikaların yanında, yürüttüğü ekonomik politikalarla liberalleşme ve modernleşme yolunda da önemli bir yol kat etmiştir. Bu dönemde cesaretle yürütülen liberalleşme ve modernleşme faaliyetleri sonraki dönemler için bir tecrübe oluşturmuştur.

Atatürk döneminde kısa bir süre denenen tarımda mekanizasyon, ikinci defa dış yardımlarla başlamış, DP iktidarında bu çalışma hızlanarak devam etmiştir. Bu dönemde dış yardımlar haricinde devlet kaynakları da seferber edilerek kredi imkânları artırılmıştır. Başta traktör olmak üzere tarım makinelerinin çoğalması öncelikle tarım alanlarının ve üretiminin artmasına yol açmıştır. Bunun yanında tarımda işgücü fazlası doğmuş, bu da köylerden kentlere göçü hızlandırmıştır. Tarımda makineleşmede yaşanan yedek parça sıkıntısı ülkede tarım makineleri sanayinin doğmasına etkide bulunmuştur. Bu dönemde çok farklı markalarda traktörlerin ithal edilmesi, yedek parça ithalinin yetersiz kalması bir müddet sonra bu traktörlerin bir kısmının kullanılamaz duruma gelmesine yol açmıştır. Tarımda modernleşme sadece mekanizasyon ile olmamış, gübreleme, ilaçlama, tohum ıslahı ve sulama konularında da gözle görülür artış yaşanmıştır. DP döneminde suni gübre sanayisi önemli ölçüde gelişmiştir.

Tarımda modernleşmenin yaşandığı bu dönemde üretimi artan tarım ürünleri genelde ihracat ürünleri olmuştur. İhracat ürünlerinin içerisine bu dönemde başta buğday olmak üzere hububat da eklenmiştir. Hâlbuki hububat önceki dönemlerde çiftçinin kendisi ve hayvanları için ürettiği bir ürün durumundaydı. DP iktidarında ise yabancı uzmanların tavsiyesi ve geniş hububat üreticisi çiftçileri memnun etmek düşüncesiyle hububat üretimi artırılmak istenmiştir. İktidarın ilk yıllarında hükümet bu politikayı cesurca devam ettirmiş, ancak buğday fiyatlarının dış pazarda düşmesi bu politikanın terkedilmesine neden olmuştur. Buna benzer bir gelişme şeker pancarı üretiminde de yaşanmıştır. Türkiye'nin şeker ithalatını durdurup, şeker ihracatçısı bir ülke haline gelmesi amacıyla hükümet şeker sanayine önem vermiştir. Açılan yeni fabrikalar sayesinde Türkiye'nin şeker ithalatı sona ermiş, hatta ihracat başlamış, ancak Dünya piyasalarında şeker fiyatlarının azalması, kurulan fabrikaların zarar etmesine yol açmıştır. Şeker üretiminin ve hububat üretiminin artması en çok şeker pancarı ve hububat

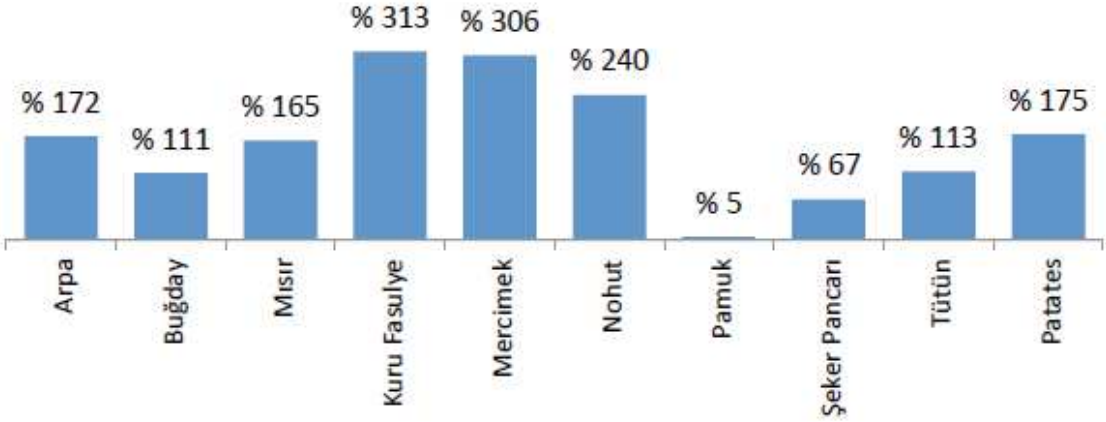
üretiminin gerçekleştiği İç Anadolu Bölgesi'ne yaramıştır. Akdeniz ve Ege Bölgeleri ise pamuk üretimi sayesinde bu dönemde tarım makinelerinin artışından en fazla yararlanan bölgeler olmuştur. Tarım makineleri daha fazla pamuk üretimi için daha geniş bölgenin ekimini mümkün kılmıştır. Ancak pamuk tarımına uygun olmayan bölgelerde de pamuk üretimine başlanması kalite ve standart sorununu ortaya çıkarmıştır. Zirai ürünlerin ve ekili alanların artışı, meraların azalmasına yol açmıştır.

Meraların azalması hayvancılığı olumsuz etkilemiştir. Tarım arazilerinin artışının olumsuz etkilediği diğer bir tarım alanı ormancılık olmuştur. Ormanların büyük ölçüde tahribi erozyon gibi ciddi çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

DP döneminde tarımda makineleşme ve tarım ürünlerinin artışına devlet kurumlarının katkısı büyük olmuştur. Kredi imkanlarının artırılması, destekleme alımlarının yapılması, tarım makinelerinin ithalatı, satışı, üretimi, kaliteli tohumların üretilmesi veya damızlık hayvanların çoğalması, sulama sistemlerinin geliştirilmesi çok büyük ölçüde devlet kurumları tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatta Devlet Üretme Çiftliklerinde önemli miktarda tarımsal üretim de yapılmıştır. Liberal ekonomiyi benimseyen bir yönetimin bu faaliyetleri çelişki gibi görünse de devlet bu dönemde devletçiliği geliştirmek için değil çiftçiyi kalkındırmak için bu faaliyetleri yürütmüştür. Bu dönemde çiftçilerin ekim alanları önemli ölçüde artmıştır. Ancak büyük çiftçiler üretim alanlarını küçük çiftçilere oranla daha fazla artırmıştır. Yapılan toprak reformu ile başta toprak adaleti sağlanması düşünülürken DP döneminde bu uygulama topraksız köylüye kamu topraklarının dağıtılmasına dönüşmüştür. Bu uygulama küçük çiftçi oranının artışına yol açmıştır.

DP döneminde özellikle büyük çiftçinin kollandığı eleştirileri sıkça dile getirilmiştir. Kredi, vergi muafiyeti ve destekleme imkânlarından yararlanma, toprak dağılımında dengesizlik gibi durumlar göz önüne alındığında yapılan eleştirilerin haklılık payı vardır. Ancak bu dönemde kırsal kesimin genelinde gelir artışı yaşanmıştır.

DP dönemi boyunca tarım ürünlerinin fiyatları dalgalanma ile birlikte artış göstermiştir. On yılda, çiftçinin eline geçen fiyatlar açısından, fiyatı en çok artan ürün kuru fasulye (%312,5), fiyatı en az artan ürün ise pamuk (%4,72) olmuştur. Aynı dönemde arpa fiyatları %172, buğday fiyatları %111, mısır fiyatları %165, mercimek fiyatları %306, nohut fiyatları %240, şeker pancarı fiyatları %67, tütün fiyatları %113 ve patates fiyatları da %175 artış göstermiştir.

Tablo 3.1. 1950-1960 Yılları Arasında Bazı Tarım Ürünlerinde Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlarda Değişim[720]

Bu artışta enflasyon, dış piyasa fiyatlarının yanında DP'nin izlediği destekleme politikasının da önemli bir katkısı vardır. Tarımsal üretimin yanında tarım alanında istihdam ve tarımın GSMH'ye katkısı dönem boyunca artmıştır. İstatistik verilere göre tarım alanında istihdam sayısı on yıl boyunca yılda % 1.2 artarken, toplam istihdama nazaran tarım alanındaki istihdam azalmıştır.

Yıllar	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Tarım İstihdamı (bin kişi)	7.408	7.544	7.681	7.819	7.956	8.093	8.142	8.192	8.242	8.292	8.342
Toplam İstihdam (bin kişi)	8.790	9.117	9.520	9.896	10.199	10.482	10.613	10.845	11.771	11.164	11.945

Tablo 3.2. 1950-1960 Yılları Arasında Tarım (Tarım, Hayvancılık, Balıkçılık, Ormancılık) Alanında Ve Toplam İstihdam Edilenlerin Sayısı[721]

Dönem boyunca tarım sektöründe ekonomik büyüme %68 olmuştur. Ancak tarıma verilen öneme rağmen bu dönemde sanayide % 119, hizmet sektöründe ise % 87 oranında büyüme gerçekleşmiştir.[722] İklimin uygun olduğu, Marshall yardımı ile gelen tarım aletlerinin katkı sağladığı, Kore Savaşı'nın tarım ürünlerine ihtiyacı artırdığı, Ziraat

[720] Zahide Sungur, a.g.e., s. 15.
[721] İstatistik Göstergeler, s. 137.
[722] Zahide Sungur, a.g.e., s. 18.

Bankası'nın kredi imkânlarını artırdığı 1950-1954 yıllarında tarımda ekonomik büyüme seviyesi yüksek olmuştur. Tarım sektöründe ekonomik büyüme oranının sanayi ve hizmet sektöründen geride kalmasında ve 1954'ten sonra bazı yıllar büyüme oranlarının düşmesinde iklim faktörünün, ekonomik sıkıntıların önemli etkisi olmuştur. Büyümede dalgalanmalara rağmen dönem içerisinde modern tarım girdileri sayesinde tarım arazileri ve tarımsal üretimde artış sürmüştür.

Büyük çiftçiler bu gelişmelerden daha çok yararlandıysa da, DP iktidarı uzun yıllardır kaderine terkedilen köylere önemli hizmetler götürmüştür. Bu hizmetler kırsal kesimde memnuniyetle karşılanmıştır. Başta köy yolları olmak üzere elektrik, içme suyu gibi yatırımlar, eğitim, sağlık gibi hizmetler önemli ölçüde gelişmiştir. Köylülerin şehirle tısı artmış, şehirdeki imkânları köylüler de talep eder hale gelmişlerdir.

Köylerde önemli gelişmeler olsa da, bu dönem köy nüfus oranlarının düştüğü bir dönem olmuştur. Topraksız ve az topraklı köylüler geçimlerini sağlayabilmek için şehirlere göç etmiştir. Büyük şehirlere göçlerin artması çarpık kentleşmeye, gecekondulaşmaya, asayişsizliklere, işsizliğe, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin aksamasına yol açmıştır. Demokrat Parti'nin tarıma dayalı ekonomi politikası Türkiye'de tarımsal kalkınmanın öncülüğünü yapmış olmasının yanında ileriki yıllarda karşılaşılacak köyden kente göç. Çarpık kentleşme, işsizlik gibi problemlerin de başlangıcını teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Süreli Yayınlar

Akis Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Halkçı Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

Zafer Gazetesi

Kitaplar, Makaleler, Bildiriler

Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru,* Baha Matbaası, 1972.

Ağaoğlu, Samet, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Akandere, Osman, *Milli Şef dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Akgüngör, Sedef, Ceyhan Aldemir, Yeşim Kuştepeli, Yaprak Gülcan, Vahap Tecim, *Türkiye'de Demiryolları Ve Karayolları'nın Ekonomik ve Sosyal Etkileri: 1856-2008 Dönemi İçin Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2012.

Akın, Fehmi, Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947) (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.

Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

Anadol, Cemal, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayimillliye Yayınları, İstanbul 2004.

Albayrak, Mustafa," Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", *9. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara 2005.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoneix Yayınevi Ankara 2004.

Arolat, Osman, Murat Koraltürk, *Şekerbank'ın 60 Yılı: Bizim Hikâyemiz Türkiye'nin Hikâyesi*, Şekerbank Yayını, İstanbul 2014.

Atasağun, Yusuf Saim, *Türkiye Zirai Kredi Kooperatifleri: 1929-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940.

Avcı, Sedat, " Türkiye'de Şeker Sanayinde Yaşanan Değişiklikler ve Coğrafi Sonuçları", *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Bildiri Kitabı*, İstanbul 2005.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni Dün- Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1984.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni Dün- Bugün-Yarın*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı,* Remzi Kitapevi, 1999.

Aysal, Necdet, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 2005.

Aykanat, Mehmet, 1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.

Bakan, Selahaddin, Özdemir, Hikmet, "Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'ye Karşı", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.14, S.1, 2013.

Bakırcı, Muzaffer, *Türkiye'de Kırsal Kalkınma*, Nobel Yayın, Ankara 2007.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C.2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.

Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Truva Yayınları, İstanbul 2010.

Baytal, Yaşar, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S.40, Kasım 2007.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*: 1908-2009, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.

Buluş, Abdulkadir, *Cumhuriyet Dönemi Türk İktisat Politikaları*, Tablet Basım Yayın, Konya 2003.

Bulut, Sedef, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış*, c. 2, s.4, Yaz 2009.

Burçak, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları,* Nurol Matbaacılık, Ankara 1998.

Ceyhun, Ekrem, *Kalkınan Türkiye*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul 1979.

Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1973.

Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 1973.

Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayii, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 2003.

Çavdar, Tevfik Cemal, *Küresel Kapitalizmin Girdabında Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

Çavdar, Tevfik Cemal, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi:1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Çaycık, Bülend, *Şekerde Fiskal, Ekonomik Rejim ve Getirilebilecek Yenilikler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

Çetin, Türkan, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950) (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1997.

Demir, Şerif, "Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes (1945-1954), *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın 2012.

Demir, Şerif, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, Eylül 2010.

Demirer, Mehmet Arif, *Demokrat Parti ve Tarım: 5 Mucizevi Rekor*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 2006.

Dinler, Zeynel, *Tarım Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2000.

Doğan Duman, "1929 Dünya Ekonomi Krizi Ve Ulusal Ekonomiyi Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 , ANKARA 2013.

Doğaner, Yasemin, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

Dura, Cihan, *Türkiye Ekonomisi*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1991.

Ekzen, Nazif, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.

Erdoğan, Zeki, 1950-1960 Döneminde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008.

Erer, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Tekin Yayınları, İstanbul 1966.

Ergün, Mustafa, "Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 17, Ankara 1990.

Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı Ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s 1-4, c 51, Ankara 1996.

Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Basım, İmge Kitapevi, Ankara 2003.

Eserpek, Altan, "Sosyal Mobilite Ve Eğitim", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 9, S.1, Ankara 1977.

Genç, Hamdi, Oktar, Tiğinçe, " Tütün İdaresinin Reji'den Tekel'e Dönüşümünün Hikayesi", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

Gologlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Güner, Agah Oktay, Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri, Damla Yayınevi, İstanbul 1978.

Güngör, Ferhat, "Türkiye'de Milli Bankacılığın Doğuşunda Memleket Sandıklarının Yeri ve Önemi, *TURAN-CSR(Center For Stratejic Researches) Dergisi*, C. 9, S. 36, 2017 Sonbahar.

Güven, Sami, 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri , *Ezgi Kitabevi*, İstanbul 2008.

Hafifbilek, Celal, Türkiye'de Hububat Üretimi ve Üretime Tesir Eden Faktörler, Ekonomi Dünyası Yayınları, Ankara 1967.

Hububat Siyasetimiz, Demokrat Parti Neşriyatı, Ankara 1954.

İstatistik Göstergeler 1923-1995, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996.

İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

İnce, Erdal, Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Libra Yayınları, İstanbul 2009.

Kalkınan Türkiye (rakamlarla 1923-1968), Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1969.

Kansu, Günal, Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kaştan, Yüksel, "Atatürk Dönemi'nde Tarım Alanında Yapılan Yenileşme Hareketleri", *38. ICANAS (11 Haziran-15 Eylül 2007).*

Kaştan, Yüksel, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* cilt.8, 2006.

Kaya, Yahya Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz: Politika-Eğitim-Kalkınma,* Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

Kayıkçı, Sabrina, *Türkiye'de Kırsal Alan Yönetimi*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2009.

Kayam, Hüseyin Cevahir, Türkiye'de Tarım Politikaları (1928-1938), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 1997.

Kazgan, Gülten, "Tarım", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Kazgan, Gülten, "Türk Ekonomisinde Krizler (1929–2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme", *İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,* 2008.

Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Keyder, Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Keyder, Çağlar, Birtek, Faruk, "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923–1950", *Birikim,* 22 Aralık 1976.

Kırkpınar, Kenan, "Aşar Vergisinin Kaldırılışı", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 1, S.2.

Kılıçbay, Ahmet, *Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1994.

Kişi, Şule Sevinç, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası Ve Değerlendirilmesi (1950-1960), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Bahar 2005), Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Kişi, Şule Sevinç, "Demokrat Parti'nin Tarım Politikası (1950-1960), *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S.9, İzmir 2018.

Koç, Ceyhan, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzurum 2000.

Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1947.

Madran, Nurettin, Tarım Sözlüğü, Ankara 1966.

Makal, Ahmet, "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 56-3.

Malkoç, Eminalp, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Vol. 5, No. 9, 2006.

Mercimek, Vakıf, "Türkiye'de Tütün", *Tütün Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Merter, Feridun, 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği), Ankara 1990.

Mert, Mehmet, *Pamuk Tarımının Temelleri*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Hatay 2007.

Mutluay, Fahrettin, *Türkiye Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Neşriyatı, Ankara 1964.

Neziroğlu, İrfan, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri,* C. 2 (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1960), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Öner, Metin," Tarihsel Gelişim Sürecinde Milli Tütün Politikalarımız", *Tütün Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Öngör, Sami, "1950 - 1960 Devresinde Türkiye'de İç Göçler", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 17/3-4, Ankara 1962.

Özbil, Alev, Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2015.

Özçelik, Özer, Önder, Hüseyin, Odabaşı, Yavuz, "Atatürk'ten Menderes'e Türkiye'nin Ekonomi Politiği (1923-1960)", *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı Ve Siyasal Mücadelesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın 2012.

Özdönmez, Metin, Turhan İstanbullu, Aytuğ Akesen, Abdi Ekizoğlu, *Ormancılık Politikası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1996.

Özel, Salih, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, Pankobirlik Yayınları, Ankara 2007.

Özer, Sevilay, "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2014, S: 31.

Özer, Sevilay, Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960), Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Özer, Sevilay, "II. Dünya Savaşı Yılları'nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi Ve Köylü Üzerindeki Etkisi", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, 2011.

Özkan, M. Selçuk, Temizer, Abidin,"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research,* Volume 2 / 9, Fall 2009.

Öztürk, Kazım, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Ve Programları, Ak Yayınları, İstanbul 1968.

Öztürk, Mehmet, Tek Parti Dönemi (1923 – 1945) Tarım Politikalarında Devletçilik, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, Gazi Üniversitesi, Ankara 2010.

Pamuk İstihsal-Ticaret-Sanayi Ana Davalar, Adana Ticaret Ve Sanayi Odası, Adana 1959.

Pamuk, Şevket, *Osmanlıdan Günümüze Küreselleşme*, İktisat Politikaları Ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Parasız, İlker, Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat Ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998.

Pektaş, Şerafettin, Menderes'li Yıllar Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri, Fırat Yayınevi, İstanbul 2012.

Saklı, Ali Rıza, Türk Çayının Dünü Ve Bugünü: Çayın Bölge Tarihindeki Yeri ve Çaykur'un Üreticiye Devri İçin Bir Model Çalışması, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

Silier, Oya, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1981.

Sergici, Süleyman, *Adana Borsasının Kitabı 1952-1953*, Demokrat Matbaası, Adana 1953.

Sınmaz Sönmez, Cahide, "Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun", *Yönetim Bilgileri Dergisi*, C. 10, S. 20

Sönmez, Cahide, "Demokrat Parti Dönemi Kalkınma Politikası Ve Göç Olgusuna Bir Bakış", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 1998.

Sungur, Zahide, "Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları Ve Etkileri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 14, Mart 2016.

Suvla, Refii Şükrü, "Türkiye ve Marshall Planı", İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 10, S.1-4(1949).

Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002.

Tangülü, Zafer, "Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları(1950-1960)", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Bahar 2012, 10(2).*

Taşdöven, Zehra, Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2013.

Taygun, Nazım, *Türkşekerin Öyküsü*, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 1993.

T.C. Ziraat Bankası 1923-1973, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara 1973.

Tekil, Fürüzan, İnönü Menderes Kavgası, Tekil Neşriyat, İstanbul 1989.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977.

Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi:1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1994.

Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Toker, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi İstanbul 1991.

Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye,* Milliyet Yayınları, 1970.

Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2004.

Thornburg, Max Weston, *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1950.

Tuğluoğlu, Fatih, Modernleşmenin ve Devletçi Ekonomi Politiğin Kırsal Kesim Üzerine Etkileri(1929-1939) Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.

Tümertekin, Erol, *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1968.

Türkiye'de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Mevcut Durum Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1997.

Türkiye'de Zirai Makinalaşma: Ziraatte Makine Kullanılmasının Doğurduğu Teknik, Ekonomik ve Sosyal Meseleler Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.

Türkiye Ekonomisinde Tütün, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1961.

Türkiye Ekonomisinde Tütün, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1957.

*Türkiye İstatistik Yıllığı 1968,*Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.

Türkiye Şeker Sanayii 1926-1977, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Yayınları, Ankara 1978.

Türkoğlu, Abdullah, "Türkiye'de pamuk", 12 Kasım 1971 Adana Ticaret Borsası Açık Oturumu, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1972.

Tütengil, Cavit Orhan, *Kırsal Türkiye'nin Yapısı Ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975.

Tütengil, Cavit Orhan, *İçtimai Ve İktisadi Bakımdan Türkiyenin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

Veldet, Turan, *30. yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara 1958.

Wofford, Kate V., *Milli Eğitim Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1952.

Yasa, İbrahim, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970.

Yaşa, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

Yenal, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Yeni İktidarın Çalışmaları 22.5.1950-22.5.1952: Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor, Demokrat Parti Yayını, Ankara 1952.

Yerasimos, Stefanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3. Kitap 1. Dünya Savaşından 1971'e, Belge Yayınları, İstanbul 2005.

Yıldız, Nuran, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) Ve Basın", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 51, s.1, 1996.

Yurtoğlu, Nadir, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2014.

Yücel, Serhan, *Demokrat Parti,* Ülke Kitapları, İstanbul 2001.

50 Yılda Türk Sanayi, Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara 1973.

EKLER

Ek 1. 1949-1959 Yılları Arasında Zirai Mücadelede Kullanılan Alet ve Araçlar

Alet Cinsi	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Sırt pulverizatörü	4170	4094	3917	3685	3600	3500	3400	3350	3300	3250	3200
Tazyikli sırt pulverizatörü	2394	2300	4080	7636	8101	9328	9334	11475	11327	11300	11000
Alev makinesi	10	32	90	159	199	243	303	314	354	370	400
Göğüs körüğü	32	61	62	73	89	309	316	327	1191	1165	1150
Sırt körüğü	256	360	539	589	617	710	753	893	1728	2165	2150
Arabalı pülverizatör	310	328	381	388	410	416	479	468	437	426	400
Motorlu pulv.	10	35	54	316	404	1044	1040	1027	1832	1862	2000
Motorlu körük	-	-	31	138	138	144	235	410	925	933	1963
atomizör	-	-	-	-	15	17	19	31	45	45	45
Motorlu sırt pulverizatörü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100
Sapkeser	-	-	-	-	-	-	-	355	355	339	339
Seyyar fumigatuvar	-	-	-	-	-	-	-	6	6	6	6
Av tüfeği	-	-	-	-	-	400	700	210	2500	2500	2500
Çadır	-	-	50	50	50	50	50	300	650	650	634
Kamp malz.	-	-	-	-	-	-	-	150	320	520	538
Traktör	-	20	20	20	20	20	20	34	54	54	54
Trayler	-	-	-	-	-	-	-	30	31	31	31
Su tankı	-	-	-	-	-	-	-	-	25	26	26
Motopomp	-	-	-	-	-	-	-	4	34	40	40
Jeep	-	-	-	-	-	-	30	30	30	38	39
Pick-up	-	-	4	4	11	11	51	51	51	71	93
Kamyon	-	4	7	7	10	10	10	10	12	27	27
Otobüs	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Station w.	-	-	-	-	-	-	7	7	7	7	13

***BCA*, 30.1.0.0.81.511.3.16, 0.0.1960**

Ek 2. 1949-1959 Yılları Arasında Zirai Mücadele İçin Kullanılan İlaç Miktar ve Maliyetleri

Seneler	**Miktar (ton)**	**Tahsisat (lira)**
1949	1.140	4.011.600
1950	2.050	5.430.600
1951	2.826	8.124.350
1952	2.320	7.248.551
1953	2.980	9.703.338
1954	2.541	10.116.627
1955	4.114	11.768.927
1956	5.465	20.990.411
1957	8.631	24.944.000
1958	7.739	30.727.000
1959	9.000	55.625.000

***BCA*, 30.1.0.0.81.511.3.17, 0.0.1960**

Ek 3. 1948-1955 Yılları Arasında Tohumluk Islahı Miktarı, Selektör Sayısı Ve Harcanan Miktar

Yıllar	Selektör Sayısı	Temizlenen Tohum (ton)	Harcanan Para (TL)
1948	416	91.954	1.764.423
1949	478	73.669	4.011.600
1950	518	121.000	5.430.600
1951	631	160.000	8.124.350
1952	787	177.000	7.248.551
1953	936	209.000	9.803.738
1954	983	300.000	10.116.627
1955	1073	400.000	10.836.922

BCA, 30.1.0.0.29.170.5, 22 Şubat 1956

Ek 4. 1948-1955 Yılları Arasında Muhtaç Çiftçilere Yapılan Tohumluk Yardımı

Yıllar	Yardım Miktarı (TL)
1948	4.920.736
1949	13.872.904
1950	23.185.750
1951	13.387.052
1952	19.155.105
1953	32.705.193
1954	73.998.413
1955	54.646.154

BCA, 30.1.0.0.29.170.5.1, 0.0.1955

EK 5. 1948-1955 Yılları Arasında Temizlenen, İlaçlanan Tohumluk

Yıllar	Temizlenen Tohumluk (ton)
1948	91.954
1949	73.669
1950	121.000
1951	160.000
1952	177.000
1953	209.000
1954	300.000
1955	400.000

BCA, 30.1.0.0.29.170.5.9, 0.0.1955

Ek 6. 1950-1960 Yıllarında Tamamlanan Barajlar

Barajlar	Maliyeti (milyon TL)
Kesikköprü	153
Almus	132
Mamasin	17,9
May	11,8
Altınapa	9,7
Apa	19,7

Agah Güner Oktay, *Türkiye'nin Kalkınması,* s. 72

Ek 7. 1950-1960 Yıllarında İnşaatına Başlanılan Barajlar

Barajlar	Kapasite (1000 Kw)	Maliyet (Milyon TL)	Hizmete Giriş Yılı
Seyhan	54	428,1	1956
Sarıyer	80	274	1956
Kemer	48	316,2	1958
Ayrancı	-	28,4	1958
Damsa	-	2,5	1957
Demirköprü	69	368,8	1960
Hirfanlı	128	415,7	1960
Sille	-	6,2	1960

Agah Güner Oktay, *Türkiye'nin Kalkınması,* s. 73

Ek 8. Seçilmiş Tahıl Ürünlerinin 1948-1960 Yılları Arasındaki Ekim Alanı

Yıllar	Buğday (ha)	Arpa (ha)	Mısır (ha)
1948	4.538.190	1.828.240	593.161
1949	4.007.810	1.758.719	623.000
1950	4.477.191	1.901.910	593.161
1951	4.789.800	2.059.400	623.000
1952	5.400.000	2.312.000	642.000
1953	6.410.000	2.437.000	620.900
1954	6.405.000	2.500.000	720.000
1955	7.060.000	2.640.000	706.000
1956	7.335.000	2.612.000	721.000
1957	7.157.000	2.630.000	709.000
1958	7.450.000	2.700.000	690.000
1959	7.535.000	2.750.000	700.000
1960	7.700.000	2.836.000	695.000

***İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 177**

Ek 9. Başlıca Hububat Ürünlerinin 1948-1960 Yılları Arasındaki Üretimi

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır
1948	4.867.093	2.167.396	695.651
1949	2.516.523	1.246.536	724.479
1950	3.871.926	2.047.018	627.987
1951	5.600.000	2.700.000	850.000
1952	6.447.000	3.189.000	837.000
1953	8.000.000	3.640.000	759.000
1954	4.900.000	2.400.000	914.000
1955	6.900.000	2.985.000	855.000
1956	6.400.000	2.900.000	858.000
1957	8.300.000	3.650.000	750.000
1958	8.550.000	3.600.000	900.000
1959	7.852.000	3.300.000	1.000.000
1960	8.450.000	3.700.000	1.090.000

İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 177.

Ek 10. 1949-1959 Yılları Arasında Şeker, İspirto Üretimi Ve Şeker Fabrikaları AŞ'nin Yıllık Net Karı

Yıllar	Şeker (ton)	İspirto (litre)	Kar (TL)
1949	134.849.800	5.110.135	3.761.636
1950	137.429.500	5.162.095	3.004.941
1951	186.003.450	5.805.285	2.128.809
1952	163.213.600	6.158.825	1.287.669
1953	174.298.200	7.724.555	4.349.493
1954	178.748.575	5.821.035	3.431.620
1955	254.703.490	10.497.358	2.462.300
1956	276.556.885	13.338.057	5.652.542
1957	320.499.525	14.738.827	9.792.324
1958	349.423.200	19.677.336	13.385.142
1959 (6 aylık)		8.982.000	

***BCA*, 30.01.0.0.105.654.1, 0.0.1959.**

Ek 11. 1951-1955 Yılları Arasında İllere Gönderilen Köy Okulları İnşaatına Yardım Ödeneği

İlin adı	1951	1952	1953	1954	1955
Afyon	62 000	72 000	125 000	128 000	180 000
Ağrı	209 000	218 000	278 000	278 000	355 500
Amasya	72 329	94 000	169 600	144 000	150 000
Ankara	124 000	207 000	397 300	367 000	601 553
Antalya	9 000	99 000	205 700	171 200	250 000
Aydın	57 056	97 000	167 000	162 000	250 000
Balıkesir (**)	53 000	117 000	808 500	223 000	420 000
Bilecik	19 000	42 000	57 000	57 000	60 000
Bingöl	220 000	240 000	257 000	257 000	300 000
Bitlis	226 000	275 000	276 000	276 000	280 000
Bolu	80 000	112 000	186 000	183 400	342 000
Burdur	40 000	60 000	118 000	97 000	100 000
Bursa	123 000	170 000	270 000	250 000	404 000
Çanakkale (**)	63 000	77 000	650 000	140 000	410 000
Çankırı	82 000	126 000	180 500	180 000	220 000
Çoruh	47 000	48 000	128 000	128 000	128 000
Çorum	107 013	149 000	209 300	230 000	350 000
Denizli	51 000	70 000	152 000	160 000	210 000
Diyarbakır	476 000	525 000	600 000	575 000	602 500
Edirne	46 395	50 000	114 000	164 600	173 000
Elâzığ	163 000	194 000	300 000	280 000	379 000
Erzincan	83 000	109 000	158 425	158 000	220 000
Erzurum	244 000	270 000	383 000	464 000	514 000
Eskişehir	60 000	88 000	188 000	171 300	150 000
Gazianteb	272 000	329 000	332 000	305 000	415 000
Giresun	156 152	152 000	250 500	265 036	325 000
Gümüşane	125 000	137 651	221 000	221 000	260 000
Hakkâri	166 000	186 000	216 000	200 000	225 000
Hatay	126 000	180 000	317 000	300 000	375 000
İçel	75 000	105 000	217 000	207 000	250 000
İsparta	32 000	50 000	120 000	120 000	120 000
İstanbul	—	50 000	100 000	120 000	100 000
İzmir	56 000	60 000	163 000	175 000	225 000
Kars	105 000	130 000	294 000	275 000	325 000
Kastamonu	122 000	134 000	280 500	257 800	400 000
Kayseri	49 000	100 000	145 500	158 800	225 000
Kırklareli	34 000	80 000	148 000	148 000	150 000
Kırşehir (Nevşehir)	28 000	61 000	114 800	113 000	120 000
Kocaeli	103 000	117 000	219 000	208 524	200 000
Konya	109 000	206 000	311 000	316 000	419 000
Kütahya	113 210	134 651	230 000	200 000	305 420
Malatya	160 000	174 000	252 000	274 000	275 000
Manisa	82 000	139 000	250 000	250 000	400 000
Maraş	109 000	123 000	243 000	240 000	350 000
Mardin	439 000	468 260	461 000	400 000	450 000
Muğla	39 000	50 000	118 000	118 000	150 000

İlin adı	1951	1952	1953	1954	1955
Muş	169 000	183 000	273 000	273 000	325 000
Niğde	73 000	92 000	164 000	164 000	225 000
Ordu	163 000	215 000	285 000	285 000	441 000
Rize	219 000	230 000	330 000	330 000	350 000
Samsun	160 000	200 000	311 000	376 500	417 000
Seyhan	230 000	245 000	343 000	343 000	430 027
Siird	214 000	283 787	362 500	350 500	375 000
Sinob	83 000	95 000	169 000	160 000	17 200
Sivas	96 000	150 000	301 550	317 900	612 500
Tekirdağ (**)	27 000	40 000	136 000	118 000	140 000
Tokad	83 000	104 000	204 400	230 000	350 000
Trabzon	157 000	204 651	300 000	315 680	464 000
Tunceli	164 000	188 000	250 000	250 000	275 000
Urfa	384 000	411 000	421 000	400 000	450 000
Uşak	—	—	—	150 000	225 000
Van	418 000	443 000	443 000	425 000	475 000
Yozgad	74 000	132 000	193 000	193 000	350 000
Zonguldak	99 000	117 000	231 000	206 000	310 000
Adıyaman	—	—	—	—	300 000
Sakarya	—	—	—	—	200 000
	8 110 355 (*)	10 000 000	1 609 925	14 999 240	20 000 000

Kaynak: ***TBMM Zabıt Ceridesi*****, D.10 C.10, 49. Birleşim, 26 Mart 1956, ss.1299-1300.**

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	: Gökkaya Gökhan
Uyruğu	: T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri	: 08/04/1981 Çorum
Telefon	: 05062984140
Faks	:
E-mail	: gokkayagokhan@hotmail.com

Eğitim

Derece	*Eğitim Birimi*	*Mezuniyet Tarihi*
Yüksek lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.(Tezsiz)	22.06.2005
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.	13.06.2005

İş Deneyimi

Yıl	*Yer*	*Görev*
13	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

Yabancı Dil

Yayınlar